

Sumari

GABRIEL JULIÀ I SEGUÍ. <i>Jaume Otero i Camps, «el poeta de la pedra»</i>	445
FRANCESC FLORIT NIN. <i>Literatura tradicional i literatura culta a Menorca. Segle XX. La circularitat desitjada. La transcendència del folklore literari de Francesc d'Albranca</i>	469
JOSEFINA SALORD RIPOLL. <i>Presències de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca</i>	490
JOSEP PELLICER PONS. <i>Menorca al voltant de 1558: Noves aportacions documentals</i>	509
MARIA LLUÏSA DUBON PRETUS. <i>Dinàmica de la població de Menorca en el període 1956-81. Diferències intrainsulars</i>	515
MAGDALENA MARQUÈS CALAFAT. <i>L'estanc d'aiguardent a Es Castell (1787-1835)</i>	531
RESSENYA CULTURAL	559
- Homenatge a Jordi Carbonell	
- Jordi Carbonell: forma i projecció de la cultura a Menorca	
- Jordi Carbonell, testimoni actiu de la nostra paraula	
- Jordi Carbonell: un home de país	
- Toni Vidal. Menorca. El cant de les pedres	
- Toni Vidal: Roques	
- Roques	
- L'illa de la pedra, un mite de la terra	
- Vida de l'Ateneu	
- Activitats de l'IME	

JAUME OTERO CAMPS «EL POETA DE LA PEDRA»

GABRIEL JULIÀ I SEGUÍ (*)

*El meu més sincer reconeixement
a l'ateneïsta Antoni Salas per donar-me
la pista de l'escultor J. Otero i a
M. À. Limón per la seva col·laboració.*

LES ARRELS MENORQUINES

Probablement pocs menorquins, en passar per la plaça de Catalunya, es detenen per contemplar un dels grups escultòrics que decoren aquell indret: «Les Arts» un bell grup que recorda altres obres antigues, encerts llunyans de Grècia i de Roma, que l'autor d'aquesta obra plena de simbolisme recuperà i reinterpretà amb passió estètica, digna dels més grans mestres.

I és encara menys probable, que algun menorquí s'hagi detingut a preguntar-se, qui fora l'autor d'aquesta obra:

Un artista popular a Catalunya. Com ho són gairebé sempre aquells qui tenen la seva obra estesa i exposada en els espais públics urbans. I l'art de Jaume Otero, amb tendència al decorativisme, semblava creat intencionadament per ornamentar jardins i places.

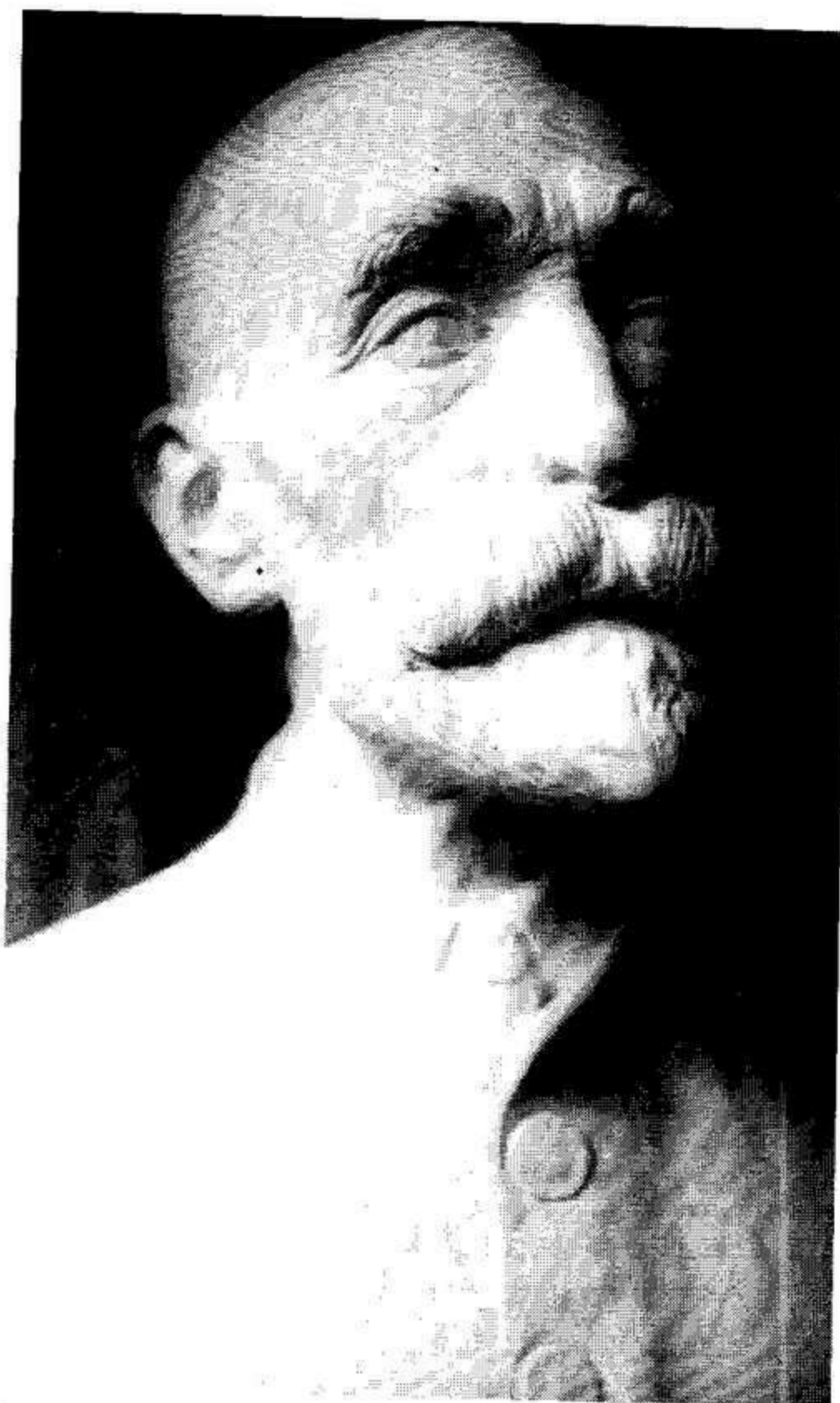
Jaume Otero Camps va néixer a Maó el 27 de març de 1888, al número 170 del Cós de Gràcia (1). El seu pare, Victorià Otero Rodríguez, era natural de Santa Maria del Rosal (Pontevedra) i la mare, Anna Maria Camps Victori era maonesa.

(*) Secció d'Història i Arqueologia. Institut Menorquí d'Estudis.

(1) Descado Mercadal situa la data de naixement un dia abans.

«La mare». Un bell homenatge en pedra a la vellesa. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33530).

Retrat de l'escultor Fuxà realitzat pel seu deixeble J. Otero (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33533).

Des de petit sentí gran afecció pel dibuix. Era molt jove quan es traslladà a Barcelona. Féu el seu aprenentatge ens els obradors de l'escultor Manuel Fuxà i Leal i estudià a l'Escola de Belles Arts. L'any 1906, comptant només 18 anys, guanyà una borsa de viatge que li va permetre ampliar la seva formació a París i a Brussel·les durant dos anys. En tornar a Barcelona fou pensionat per l'Ajuntament de la ciutat per fer un altre viatge d'estudis a l'estranger, durant el qual va recórrer França, Bèlgica, Holanda, Anglaterra i Itàlia. A París procurà inútilment entrar a treballar als obradors de Rodin i, en conèixer el famós mestre Paul Albert Bartholomé, es posà a treballar amb aquest i durant les nits treballava en les obres pròpies. Fou una època molt dura per a Otero, sense gairebé poder satisfer les necessitats de subsistència.

L'escultor Jaume Otero Camps en el taller davant l'esbós del grup «Tarragona». (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33475).

La llarga estada a París, entre 1911 i 1914, el posà en contacte amb els mestres de l'escultura sumptuària i d'ornamentació, experiència que li seria de gran profit en la seva tasca futura.

En tornar a establir-se a Barcelona, treballà a l'obrador del carrer d'Aragó de Manuel Fuxà fins a la mort d'aquest, l'any 1927.

UNA CARRERA PROMETEDORA

Otero participà habitualment en exposicions d'art nacionals i estrangeres, cosa que li permeté de donar a conèixer la seva obra i adquirir renom, de manera que van ser molt sol·licitades les seves creacions, tant pels particulars com per les institucions públiques.

L'any 1907 obtingué una tercera medalla en l'Exposició Internacional de Barcelona. L'any 1910 presentà l'escultura femenina «*Símbol*» a l'Exposició Internacional de Brussel·les. L'any 1911 presentà «*Bust de dona*» a l'Exposició Internacional de Barcelona. «*Bust de dona*» és una escultura de mig cos d'un metre d'altària, de tipus romà. L'original forma part dels fons dels Museus de Catalunya, dipositat actualment al Palau Nacional de Montjuïc. En aquesta edició del certamen, Otero obtingué un primer premi d'escultura.

Aconseguí encara altres guardons en les edicions de 1920, en la qual presentà «*Jovenívoles*», escultura de guix, reproduïda en marbre l'any 1926 per l'escultor Bechini. La crítica es féu ressò de les seves obres i remarcà la perfecció assolida per les seves figures femenines. En l'Exposició de 1922 obtingué el Premi de la Mancomunitat de Catalunya amb l'escultura «*Plàcida*», figura femenina nua d'1,75 metres d'altura, que representa una al·lota dempeus, les mans descansant sobre els costats, recollint la cinta amb la qual es lliga els cabells. L'any vinent el Museu d'Art Modern de Catalunya adquirí aquesta obra (9 de febrer de 1923) per la qual pagà a l'autor la quantitat de 3.000 ptes (2).

Posteriorment presentà exposicions monogràfiques de la seva obra a París, Madrid i Barcelona.

L'ESCULTURA MONUMENTAL

L'any 1925 projectà el monument a la reina Isabel la Catòlica, que esculpirà després amb destinació a la ciutat de la Paz (Bolívia).

Per aquell temps també, treballà intensament en les obres urbanístiques i d'embelliment empreses per la ciutat de Barcelona. En la plaça de Catalunya

(2) Dades obtingudes de l'Arxiu del Museu d'Art Modern de Barcelona.

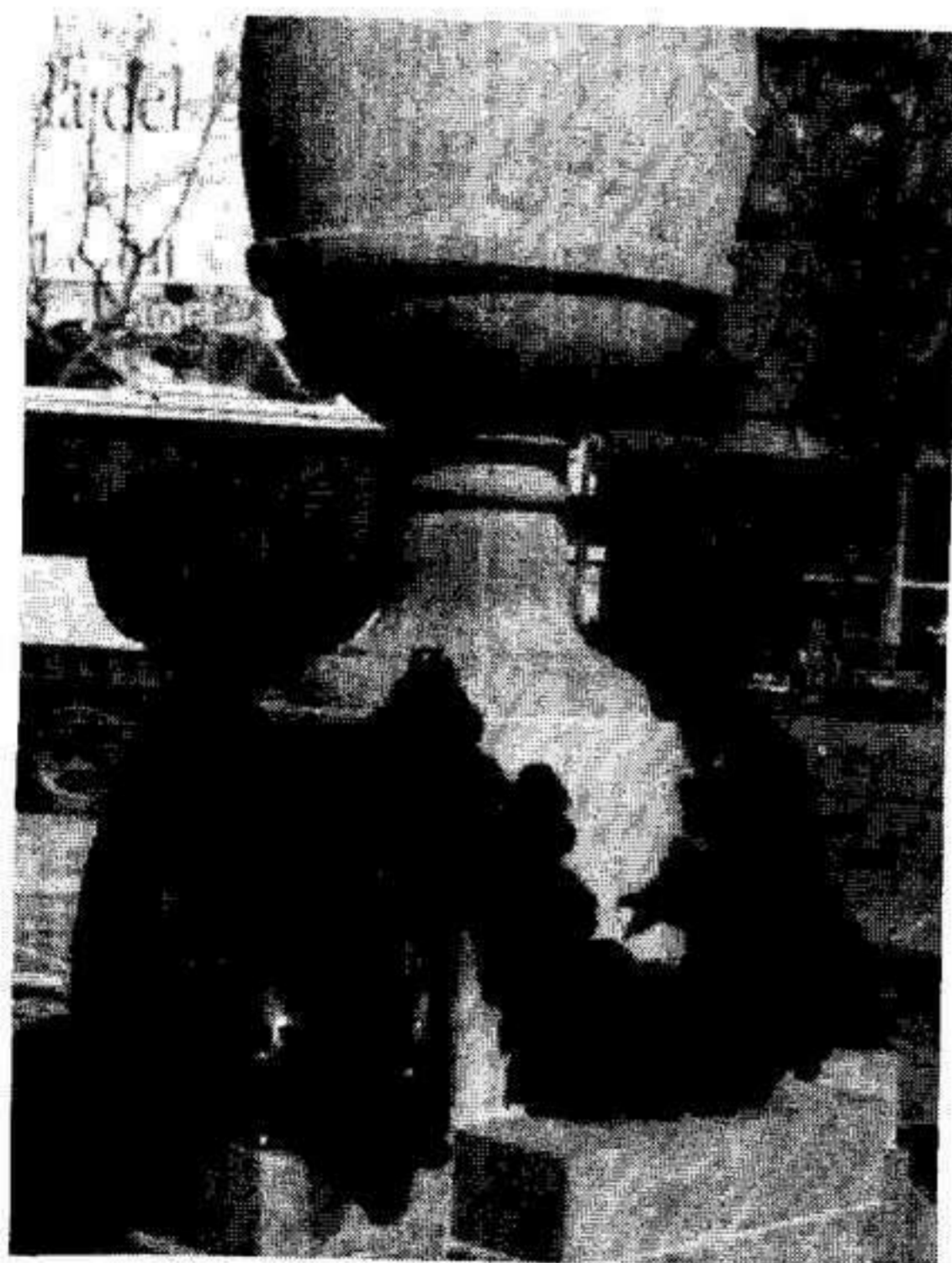
Monument a la reina Isabel la Catòlica. La Paz. Bolívia. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33461).

«Les Arts», grup escultòric que corona el pedestal de la dreta de la font baixa de la plaça de Catalunya. (Foto: Gabriel Julià).

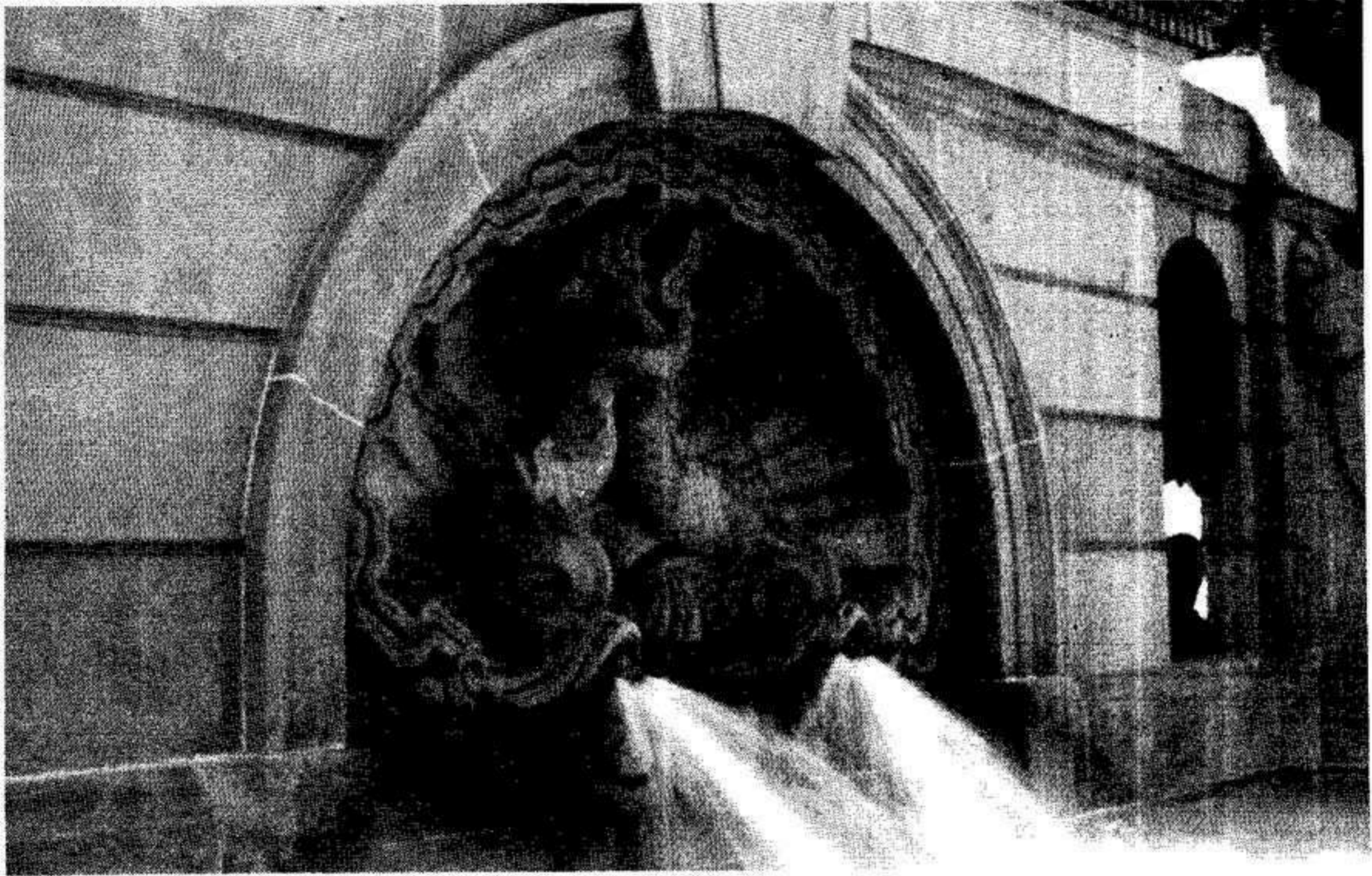
«Les Arts» és un grup al·legòric format per cinc figures, obra de plena maduresa de J. Otero. (Foto: Gabriel Julià).

Parell d'amorets de bronze que decoren el pedestal d'una de les copes de pedra a la vora de l'estany de la plaça de Catalunya. (Foto Gabriel Julià).

Amoret que cobreix el cap amb una graciosa gorra. Pertany a una altra de les copes de pedra de l'esmentat estany. (Foto: Gabriel Julià).

Brollador de l'estany de la plaça de Catalunya. (Foto: Gabriel Julià).

compartí la tasca amb els escultors catalans més reconeguts del moment: Clarà, Casasnovas i Marès entre altres. Jaume Otero projectà la font monumental de l'angle del passeig central que encara amb la Porta de l'Àngel. Aquest conjunt monumental està format per una font i dos alts pedestals que sostenen un grup escultòric. La font queda definida per una façana amb entaulament clàssic llis i cornisa amb dentellons. En el mur s'obren tres fornícules d'arc de mig punt, la central molt més grossa que les altres dues, que encerclen una gran copinya amb dos peixos amb les coes creuades cap amunt que llencen dos raigs d'aigua per la boca a un estany semicircular. Les dues fornícules laterals, obertes a manera de finestral, ostenten dos amorets que porten flors i fruits. L'estany està decorat amb dues grans copes de pedra, a la base de les quals seuen una parella d'amorets de bronze amb una garlanda que envolta la copa. L'expressió entre alegre i entremaliada d'aquestes figures de bronze i les actituds plenes de gràcia mostren la plasticitat de l'autor a l'hora d'enfrontar-se amb temes tradicionals, tractats segons els canons d'un classicisme del qual no sabé o no volgué alliberar-se mai en la inspiració i execució de les seves obres. A cada costat de la font, dos alts pedestals de pedra serveixen de peanya a dos grans grups escultòrics de bronze. El de la dreta també és obra d'Otero. Representa «*Les Arts*», grup format per quatre figures principals: la central és un nu femení de mòrbides formes i expressió

Amoret de graciosa expressió en la línia de la més clàssica estatuària francesa. (Foto: Gabriel Julià).

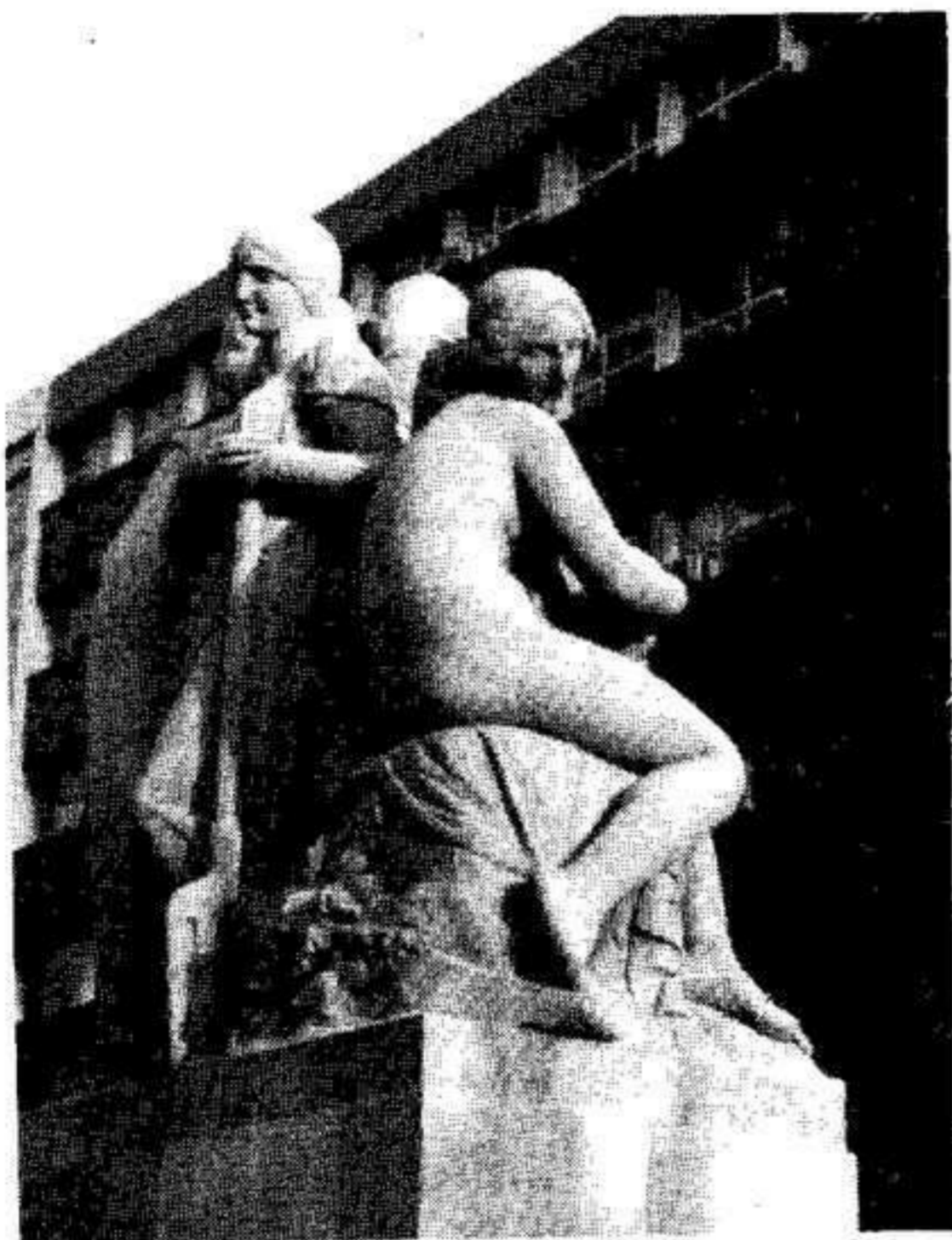

«Dama de la branca d'olivera». Escultura de bronze d'Otero, que decora un dels «tetraglifos» que volten la plaça de Catalunya, de l'escultor J. Otero Camps. (Foto: Gabriel Julià).

sensual. La figura masculina asseguda a la vora de la primera ostenta un rostre hieràtic en consonància amb la postura solemne i autoritària. Les altres dues figures femenines són dues adolescents nues, a l'estil de les altres tan estudiades i repetides al llarg de l'obra d'Otero.

Finalment, en un dels «tetraglifos» que volten la plaça, a la vora del monument ressenyat, Otero modelà una altra escultura, fusa també en bronze, que representa una jove amb túnica romana i vel sobre les espatlles i braços, el dret aixecat, exhibint un ram d'olivera a la mà. És una figura de gran elegància, accentuada pel gest amb què recull, amb la mà esquerra, el vel subtil que l'envolta, tot deixant endevinar les formes suaus de la dona.

Mestre i alumne col·laboraren en el grup monumental que s'alça a la Diagonal, a la sortida de la carretera de Tarragona, a l'altura del Palau Reial de Pedralbes. Es tracta de dos grans grups escultòrics, un a cada costat de la calçada, sostinguts pels pedestals. El que encara amb el parc de Pedralbes és d'Otero i es titula «Tarragona». L'oposat és obra de Manuel Fuxà, el seu mestre barceloní. «Tarragona» és un grup al·legòric de pedra, format per cinc figures, quatre de femenines i una de masculina. La figura masculina representa un home nu, amb capell de pescador, que sosté una xarxa. Una al·lota nua asseguda guarda uns peixos al costat, una segona, igualment nua, mostra

Conjunt monumental erigit a la carretera de Tarragona a l'altura del palau de Pedralbes, obra de Manuel Fuxà i Leal, mestre de J. Otero. (Foto: Gabriel Julià).

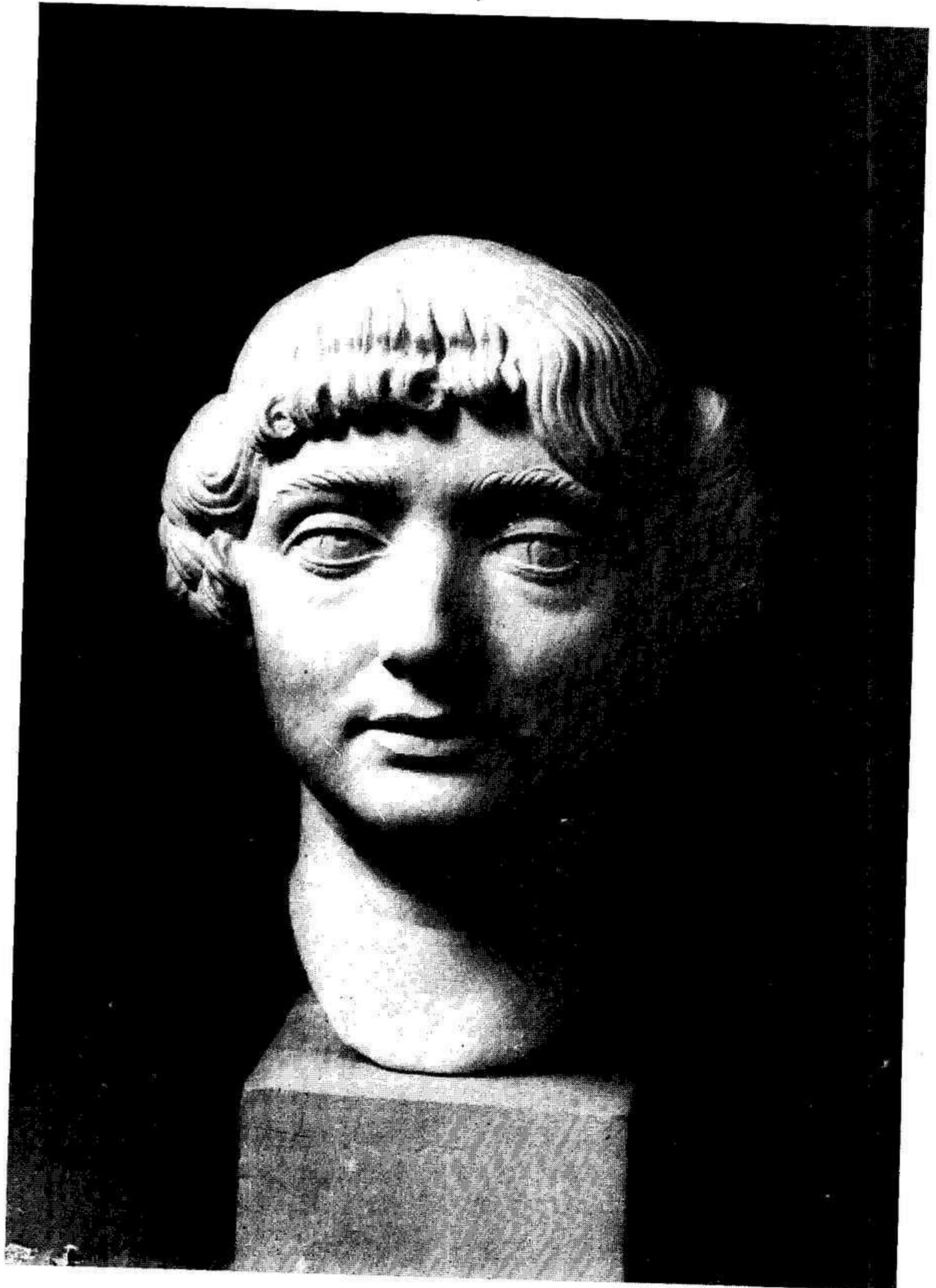
«Tarragona», grup al·legòric esculpit en pedra, de J. Otero. Enfronta amb el de M. Fuxà, ambdós determinen una mena d'eixida monumental de la ciutat. (Foto: Gabriel Julià).

unes grans fruites, una tercera figura femenina nua, asseguda a terra, sosté una llumenera i la quarta, dreta, vestida amb túnica romana que deixa un pit al descobert, enlaira una branca d'olivera.

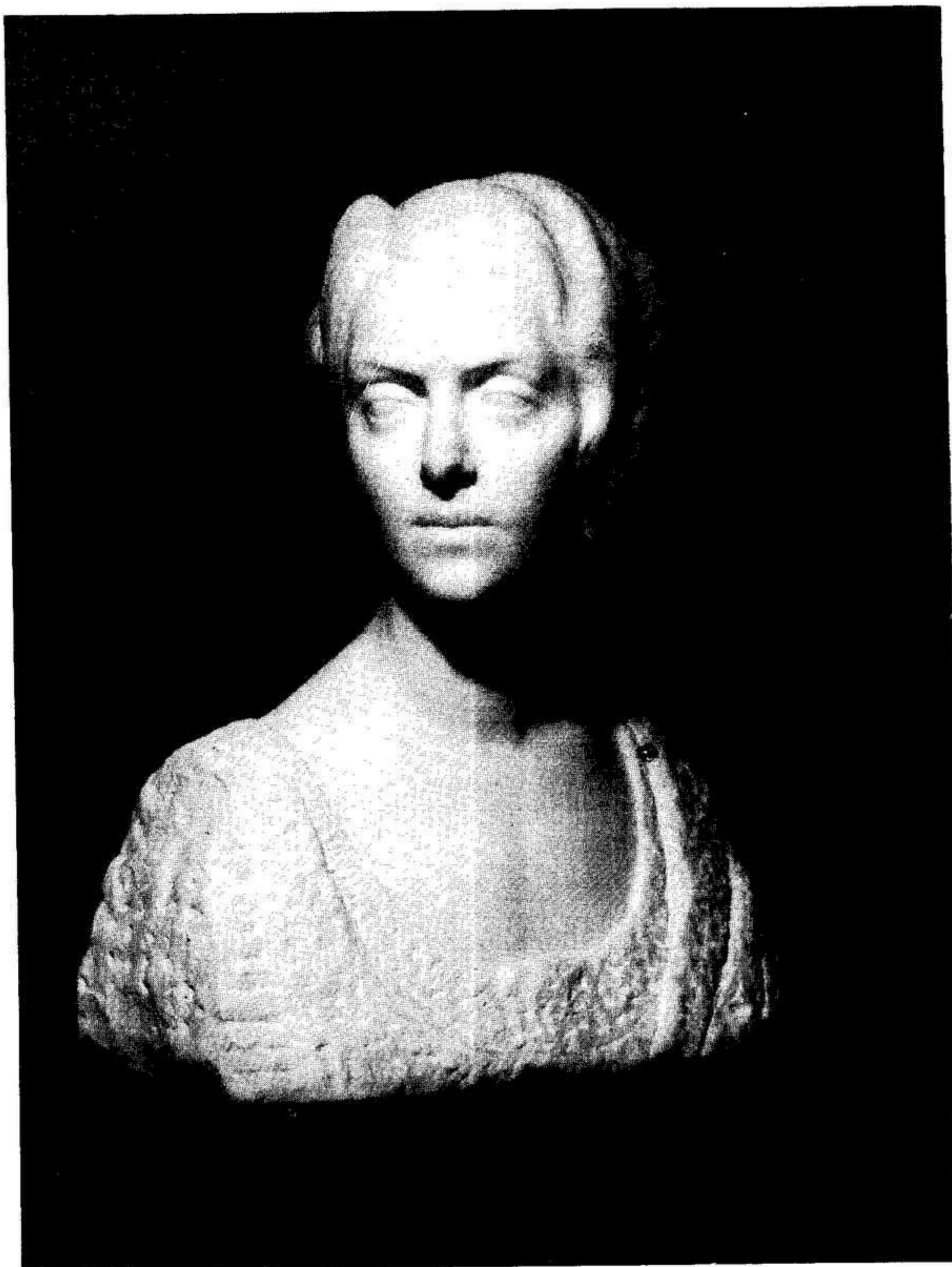
L'ESCULTURA D'INTERIORS

Otero demostrà també una rara habilitat en el retrat, i esculpí gran nombre de bustos de diferents personatges, treballats primer en guix, com féu amb la major part de la seva obra, que després reproduïa en marbre o bronze. Emprà també l'argila per plasmar les seves figures i deixà també nombroses talles obrades directament en pedra. Entre els bustos destaquen els del pintor Rivero i de la seva esposa Angelina Belloff, el de Rodríguez Codolar, el del seu mestre, l'escultor Manuel Fuxà, el de Dolores Mucha, els dels seus parents: les seves germanes Rosa i Isabel i de la mare, de les quals es conserven un bust i una escultura de cos sencer (1914-1917) i els de la seva deixeble Lluïsa Granero, un de 1941 i l'altre de 1943-1944.

L'any 1943 presentà l'escultura «La noia del llaç» a l'Exposició Nacional de Barcelona, amb la qual va obtenir una segona medalla, que va refusar per considerar que el guardó atorgat no corresponia al mèrit artístic de la seva

Retrat d'Isabel Otero. Malgrat el caràcter classicista del bust de la germana, Otero fa aquí una concessió al verisme, evident en aquella berruga al costat de la boca de la dona. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33655).

Retrat de Dolores Mucha. Bust en marbre del fons del Museu d'Art Modern de Barcelona. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 76474).

obra. És una escultura veritablement bella, d'un modelat perfecte. Els braços alçats en actitud de fermar-se un floc als cabells, posen en evidència les corbes suaus d'adolescent, en un moviment ple de gràcia i encís. L'any vinent guanyà per oposició la càtedra d'escultura de l'Escola Superior de Pintura i Escultura de Barcelona. Treballà encara incansablement i quan estava fent els estudis previs per a l'estàtua eqüestre «*El vencedor*», davant un cavall, un insecte el picà al llavi superior i la infecció produïda el conduiria a la mort, esdevinguda el 17 d'agost de 1945 (3), quan comptava només 47 anys.

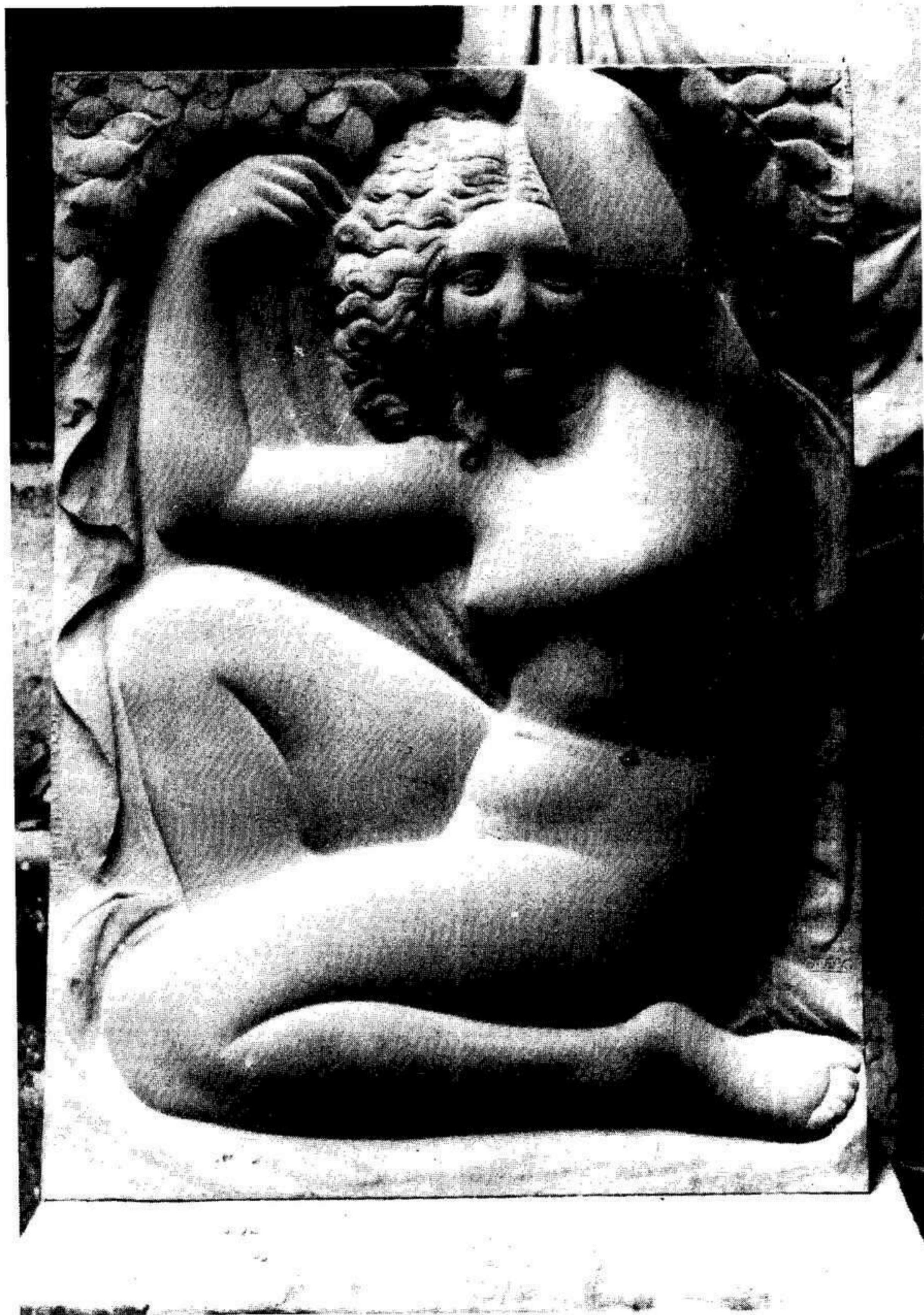
L'ESCULTURA DE PRINCIPIS DE SEGLE XX

L'evolució experimentada per la pintura en el segle XIX, amb tants descobriments i avenços concretats en tan diverses escoles i estils, no assolí les mateixes conquestes en el que a l'escultura es refereix, sinó molt després. La concepció antropomòrfica, més o manco imitativa, de l'escultura, dominava encara en els obradors francesos de principis de segle XX, perpetuant, tot i que amb algunes innovacions, el cànon estètic de l'ideal greco-romà, renovat per la teoria naturalista del Renaixement. Pretenia aconseguir quelcom bell i veritable com la pròpia naturalesa i, a ser possible, més bell i més veritable que aquella.

Durant dos mil anys l'escultura s'ha nodrit escrupolosament de la realitat amb l'avantatge sobre la pintura que, en ser tridimensional, s'insereix dins el mateix espai i la mateixa llum en què està submergit l'espectador en la realitat. I açò fa que una escultura fantàstica, existent solament en el Mite o en la Llegenda, pugui esdevenir més real i veritable que la pròpia realitat. Maillo o Rodin, contemporanis dels pintors expressionistes, cubistes, futuristes, constructivistes i precursors de l'art abstracte, continuaren creant dins de l'esperit clàssic. En efecte, és evident un retorn a les formes i proporcions clàssiques, juntament amb l'afecció pels models de l'antiga Grècia que mai seran, emperò, una imitació, sinó una afinitat íntima, en enfrontar i resoldre els problemes del llenguatge clàssic. Els resultats són obres complexes, nervioses en la definició dels detalls, vigoroses per la matèria que esclata en la triomfal plenitud de les formes, lliures i incontaminades.

Sens dubte, l'escultura del segle XX deu el seu alliberament tant a certes actituds clau i intuïcions decisives d'alguns artistes coneguts sobretot com a pintors —opina Conil Lacoste— com a les recerques concertades dels escul-

(3) La data de la mort tampoc no coincideix amb la que indica D. Mercadal, el qual diu que morí el 15 de setembre.

Relleu sobre pedra de talla. Del fons del Museu d'Art Modern de Barcelona. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33485).

tors de professió que les realitzaren al mateix temps. Picasso anuncià ja l'any 1909 l'onada futurista i s'avençà en mig segle al cinisme del «pop art» i de l'art abstracte.

Però les directrius «oficials», les de les acadèmies i de les exposicions, van molt més endarrerides. I classicistes i renovadors caminen paral·lelament, aixecant entusiasmes i controvèrsies, rebuig i passió.

Aquest era l'ambient viu i variat, fascinant i prometedor del París que estrenava segle, al qual arribaria el jove Otero, carregat d'il·lusions i de projectes. I malgrat no haver aconseguit treballar a la vora dels primers mestres de l'escultura francesa, el sojorn a la capital de l'Art fou decisiu i definitiu per a la trajectòria artística del pintor i, sens dubte, exercí una forta influència en la seva personalitat i la seva vida.

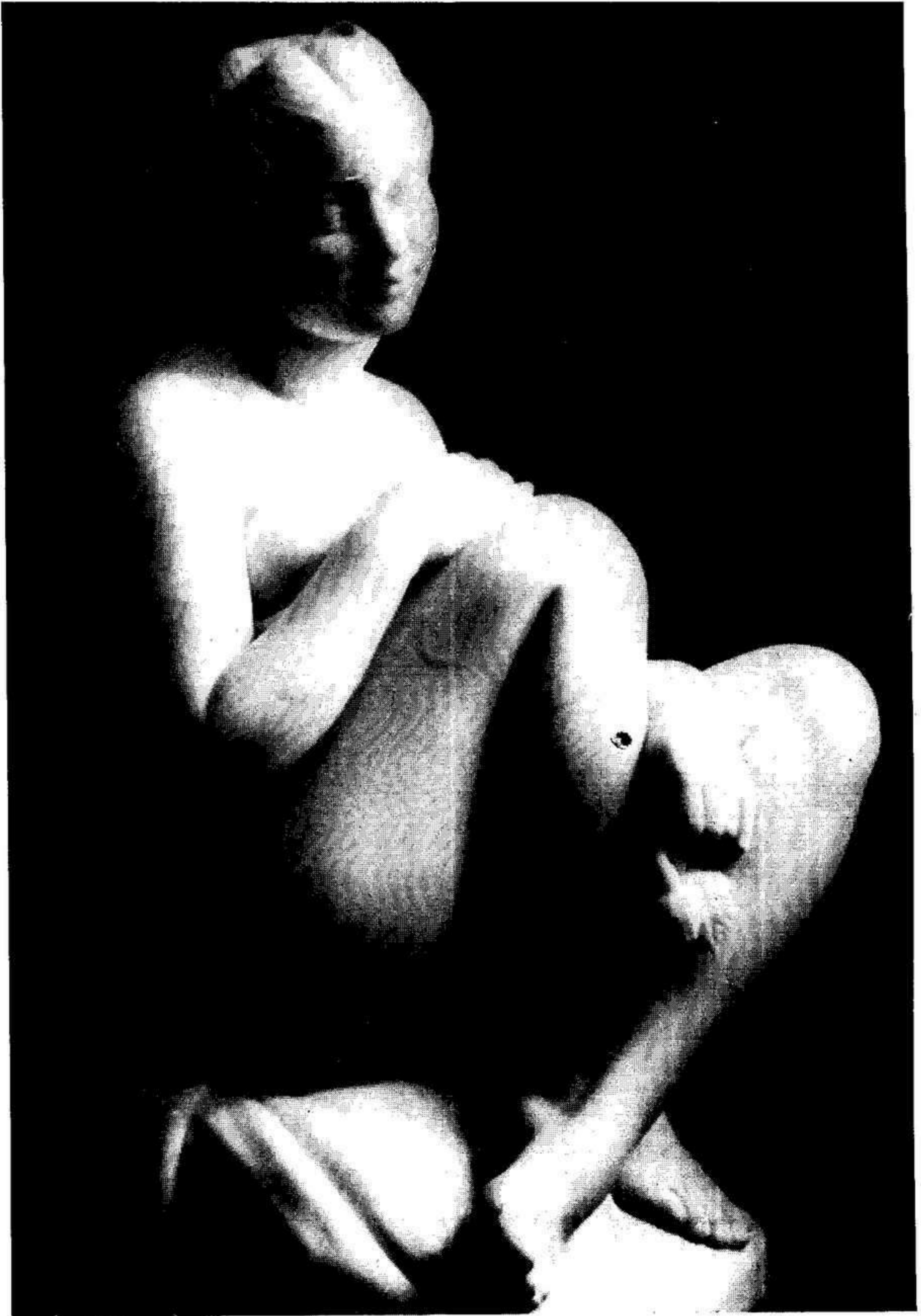
EL POETA DE LA PEDRA

Jaume Otero Camps «gran poeta de la pedra» com el qualificà Guillot, fou un personatge bohemí, solitari, allunyat del tracte social, que vivia exclusivament en la intimitat de si mateix. El retrat que ofereix Rodríguez Codolà el presenta com un home de baixa estatura, pit bombat, cabellera negra i espessa, pentinada cap enrere, front aclarit i l'expressió d'ulls típica del qui està acostumat a observar el món amb el domini d'un esguard penetrant sota la penombra de les celles, portant corbata de tireta i vestint amb certa elegant deixadesa, que recordava d'alguna manera Balzac, i esgrimint un bastó que li regalà l'escultor Bartholomé, pel qual tingué singular estima.

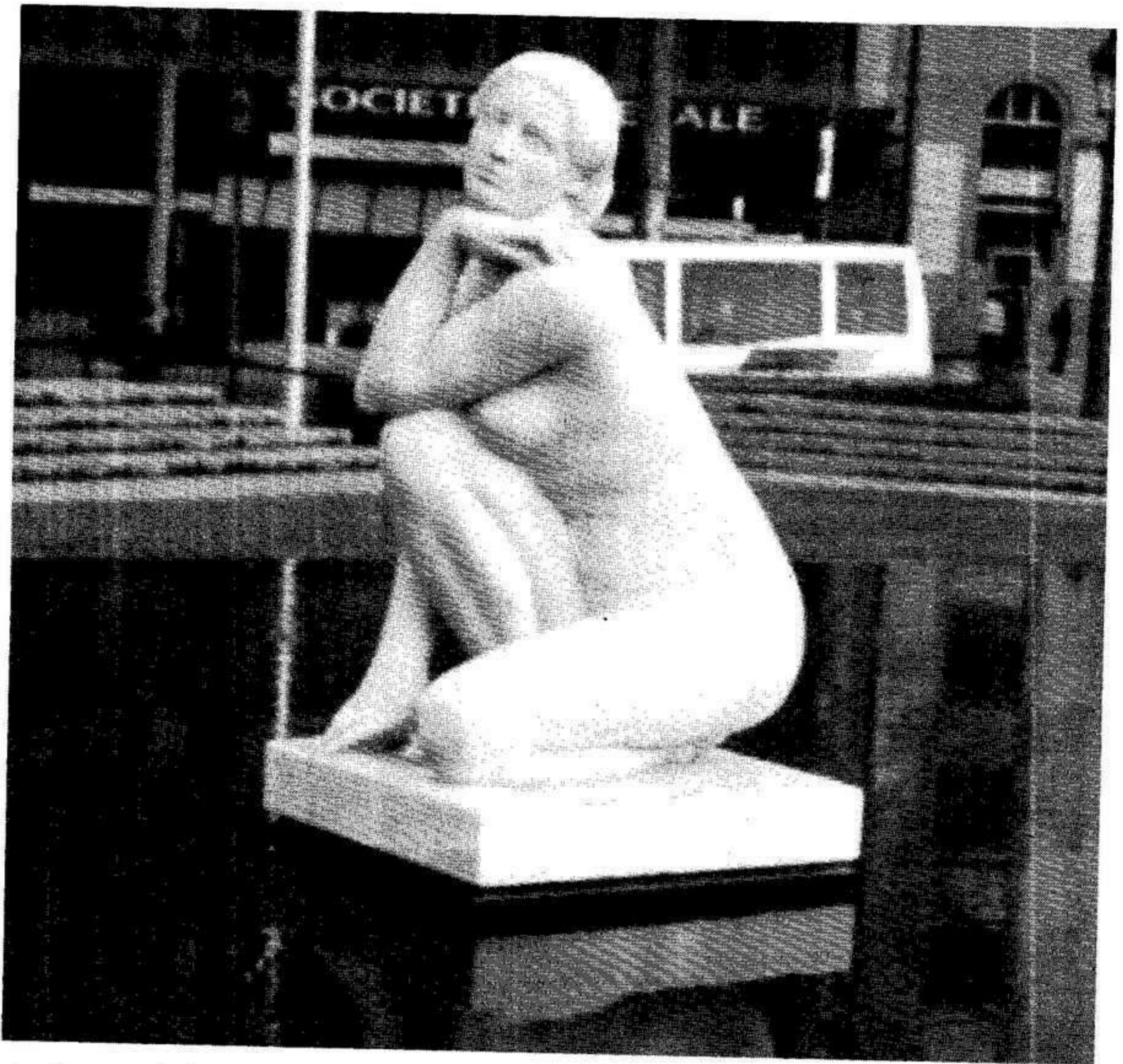
La seva deixeblla Lluïsa Granero diu que era una persona molt especial. Li agradava perdre's pels sembrats de blat i era capaç de quedar-se mirant fixament els plecs d'una cortina temps i temps.

El mestratge de Paul Albert Bartholomé és ben patent en l'obra d'Otero, no tant per la tècnica com per l'esperit. L'escultor J.F. Ráfols diu que «*la carícia de la carn de Bartholomé és la carícia de la carn del nostre Otero. Les gràcies de la carn, com les deu estimar aquest bon escultor! Per açò les ben depura, les intensifica amb l'afany de vivificar-les fins que quedi la forma ben concreta, idealitzada i ennoblida que és, justament, la gràcia conformada, el reflex d'Eva màcula, l'acoblament de la veritat i el ritme*».

Hem dit abans que els anys passats a França marquen un solc profund en l'ànim d'Otero i es reflecteixen en la seva obra posterior, correcta i concisa, amb tal correcció, que a vegades hi sacrifica la gràcia per no enterbolir el caràcter, sense perdre emperò l'equilibri i la serenitat que els grecs imposaren en les seves estàtues, nues o vestides.

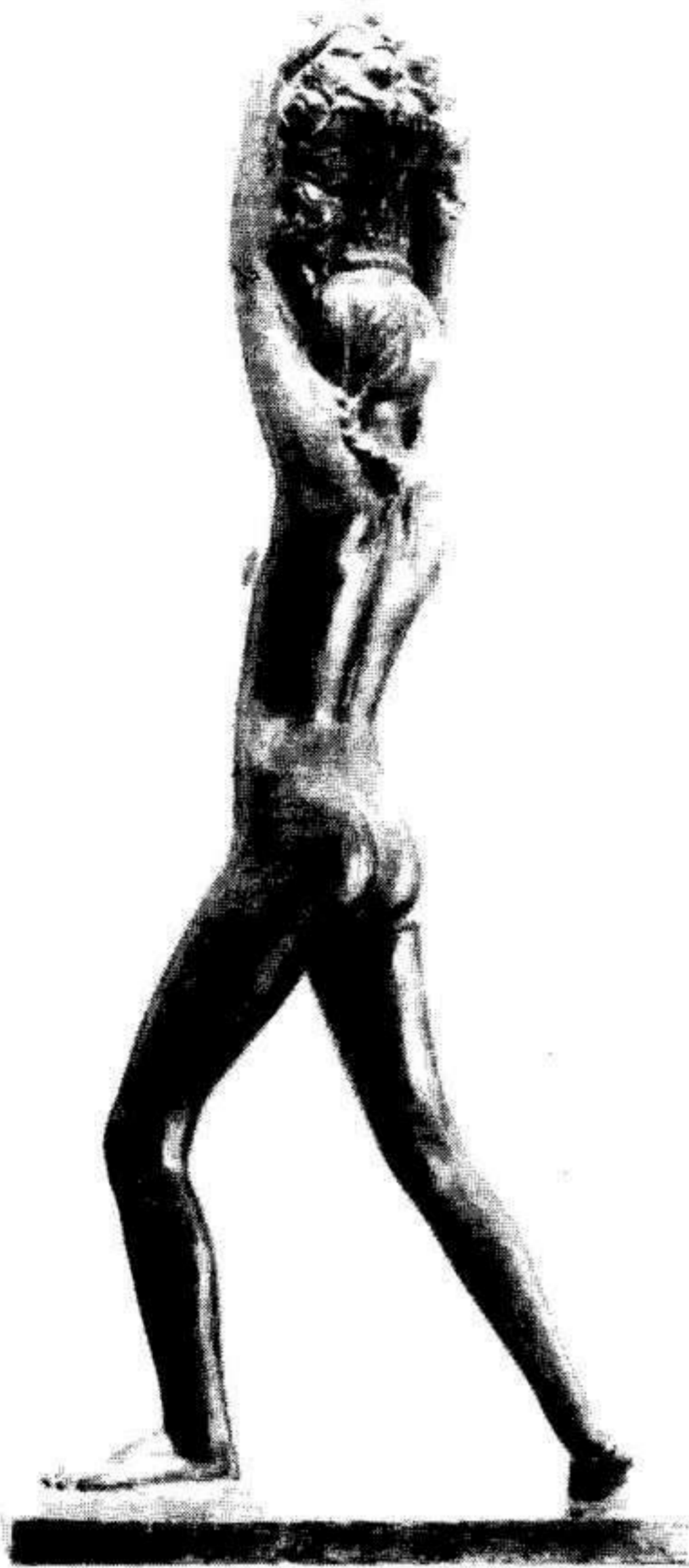
«Poncella». Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33690).

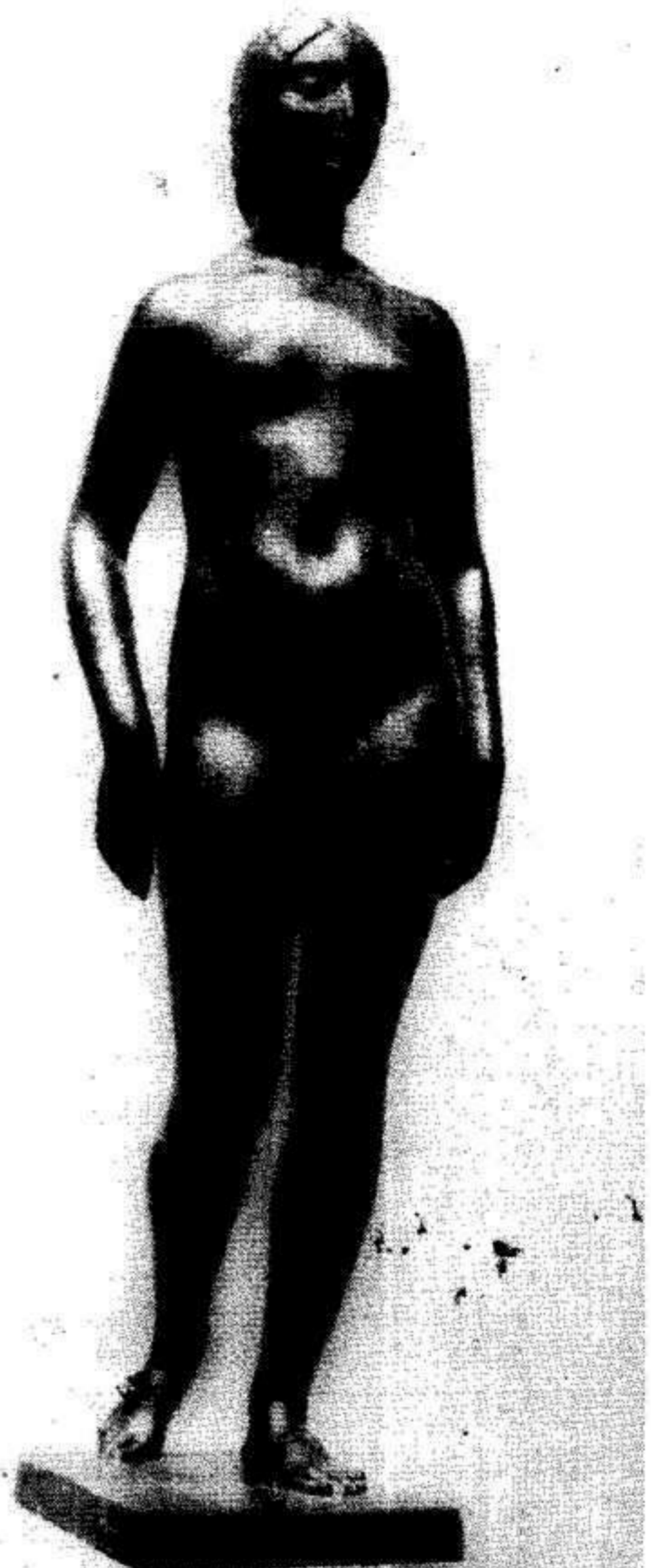
«*La Deessa*» de Josep Clarà. Clarà fou contemporani de J. Otero, al qual va sobreviure. Deixeble de Rodin, ocupà el primer lloc entre els escultors espanyols de la seva època. (Foto: Gabriel Julià).

Otero treballà sempre amb models vivents i mai abandonà el natural. Però dels models sabia extreure'n l'encís que la realitat gairebé mai porta, idealitzant i poetitzant aquest model, fent de la seva obra quelcom personal i singular.

Fou contemporani de Josep Clarà, deu anys major que ell i que encara el sobrevisqué. Com Otero, Clarà es formà a París, on acusà la influència de Rodin, de la qual sabé alliberar-se i cercà el seu propi ideal de bellesa, amb més punts de contacte amb l'escola de Bourdelle, Bernard i Arístides Maillol que amb la de Rodin. Les obres de Clarà, impregnades d'un classicisme serè i sensual, tenen com a característiques més sobreeixints la senzillesa, la claredat i la profunditat.

«La filleta del cistell». (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33505).

«Púber». Escultura de bronze. Otero idealitza les formes humanes a través dels cossos estilitzats, canviant en la seva indefinició, dels adolescents. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33703).

No es pot deixar de relacionar l'obra d'Otero amb la del seu il·lustre contemporani. Les escultures d'Otero estan concebudes sota l'influx d'unes formes humanes ideals, d'una sensualitat sense violència.

El nu, sobretot el nu femení, és el *leit-motiv* gairebé constant en la creació d'Otero. Sovint els models són tendres adolescents, a qui les formes suaus i les corbes incipients donen una exquisida gràcia. En són bona prova «La noia del ramell», «L'al·lota del llaç», «La filleta del cistell» o «Púber», entre molts altres exemples. El mateix podríem dir dels nus masculins de cossos plans, figura esveltíssima, en actituds de moviment plenes de gràcia una mica equívoca, com «El cantaire» que sembla conservar encara l'encís i la innocència de la infantesa, aixecant els braços al cel amb gest ple d'espontaneïtat reflectida en el seu rostre somrient.

En les figures o grups per als monuments o ornamentacions urbanes és molt més contingut, més impersonal. Les figures s'estereotipen, es concentren, segons el propi exercici de l'escultor, que no es permet deixar-se portar per les emocions o el subjectivisme. No defuig emperò el gest passional: li agrada expressar la passió amorosa en algunes parelles abraçant-se, o donant-se una besada; però no perd mai el sentit del bon gust i de la proporció. L'elegància no deixa de regir la seva obra.

Otero féu també algunes incursions en el terreny de l'escultura religiosa. Pot ser que en aquest vessant no assolís els seus millors encerts; però deixà una deliciosa escultura de «*La Verge quan era xiqueta*», la «*Verge de l'olivera*» (París), de figura molt estilitzada i ritme sinuós que s'allunya del hieratisme classicista i una «*Santa Tereseta de l'Infant Jesús*» (1944-1945) que pertany a la seva darrera època.

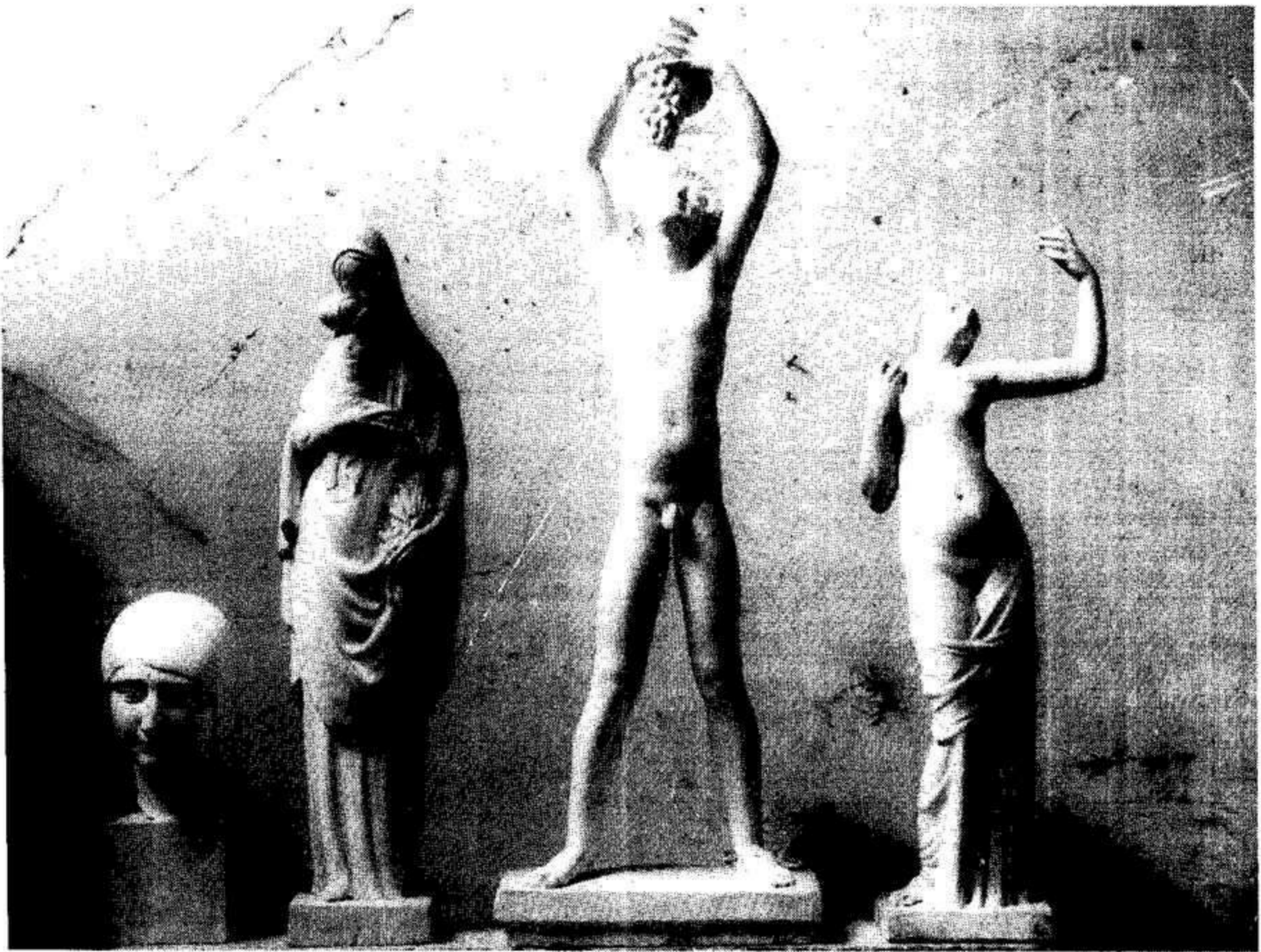
L'OBRA ESCULTÒRICA DE JAUME OTERO

Tenint en compte que el període creatiu de Jaume Otero abasta una quarantena d'anys, hem de reconèixer que la seva producció és força densa i variada.

Hem comentat al principi, que una part molt important de l'obra del nostre escultor tingué com a destí l'ornamentació urbana, principalment a Barcelona. Endemés de les obres ja esmentades de la plaça de Catalunya i avinguda Diagonal de la capital catalana i el monument a Isabel I de Castella de La Paz (Bolívia), altres parcs i jardins barcelonins conserven escultures d'Otero, com «*Estival*» al parc de Montjuïc. Els esbossos i projectes per a altres monuments, fonts, edificis, etc., són també considerables: un monument al poeta Rubén Darío, uns relleus i bustos destinats a l'edifici del Banc d'Espanya, una font per a la plaça d'Espanya, la «*Font de l'Amor*» etc. Els dos relleus custodiats al Museu d'Art Modern de Barcelona sembla que estaven destinats igualment a un conjunt monumental.

La resta de la seva producció està repartida en col·leccions particulars i museus diversos, nacionals i estrangers. «*Poncella*» (1941) fou adquirida per la col·lecció Jaume Musello. En el Museu de Luxembourg de París, hi queden «*L'al·lota de la panera*», «*L'al·lota del ram de flors*» i «*Donzella*». En el Museu d'Art modern de Madrid hi ha un bust femení de clàssic perfil i bella factura i una Santa a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona.

Endemés de les obres destinades al Museu d'Art Modern de Barcelona, l'any 1946 Joan Otero donà al museu tota l'obra que hi havia al taller del seu germà Jaume, en morir aquest: esbossos, guixos, etc. Tota aquesta important

Estudis de taller de J. Otero. A la seva mort, el seu germà Joan donà les escultures al Museu d'Art Modern de Barcelona. Actualment estan dipositades al Museu de Montjuïc. Aquí poden veure: *La Verge de l'Oliva*, un efebus i un nu femení. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33521).

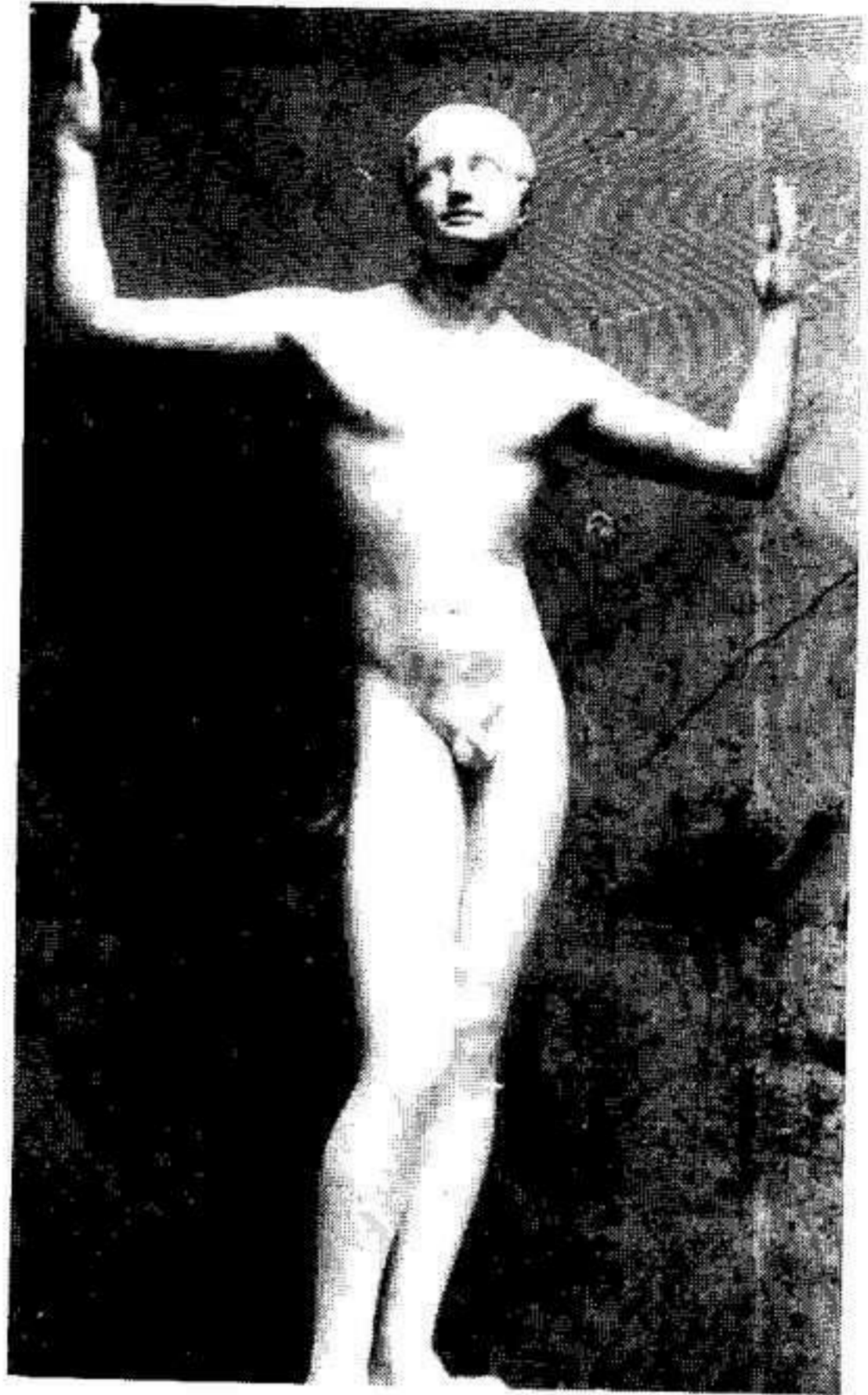
col·lecció es troba, actualment, emmagatzemada en el Palau Nacional de Montjuïc, impossible de ser estudiada ni tan sols de ser vista.

Entre tota ella destacaríem: «Alba», «Silenciosa», «Dona pentinant-se», totes elles del període de París. «Dues al·lotes amb un cistell de fruites» (marbre, 2 m. d'altària per 0,80 d'ample), «Dues al·lotes amb un paner de flors i dos coloms» (1920) i dues obres més sobre el mateix tema i de les mateixes característiques (guix, 1920) que foren reproduïdes en marbre per l'escultor Becchini. «Nu femení», bella escultura femenina de gran format (2,20 m. d'altura), «Ídol», «Nu masculí», aquestes dues també de prop de dos metres d'alt. «Dona asseguda a terra» (talla directa sobre pedra, de 0,74 x 0,53 m.) «Home i dona donant-se una besada», «Púber» un bell bronze femení (0,61 d'altura), «Berenice», «Al·lota amb una panera», «Ingènua», «Ofrena», «Ferrer», «Somrient» i «Virginal» (4).

(4) Arxiu del Museu d'Art Modern de Barcelona.

«Tors femení». Un estudi del cos femení de clàssica bellesa. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33529).

«Nu masculí». (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33612).

En resum, l'estatuària d'Otero, segons Manuel Marinello «*està tocada de la gràcia moderna del moviment i l'expressió, l'artista concep la figura humana esvelta i proporcionada dins la seva esveltesa, un si és no és torturada per la dinàmica volitiva i sempre responent a una idea preconcebuda, que es manifesta sense esforç visible. Les seves obres són la veritable manifestació d'un temperament refinat i culte, que sent més que la plasticitat mateixa, l'idealisme de la plasticitat moguda per l'impuls de l'esperit*».

L'any 1926 la revista «*Ciutat*» editada a Manresa, publicava un article dedicat a Jaume Otero i J. Farran i Mayoral signava aquestes paraules: «*Cal que veiem el propi tresor artístic, el del passat i el del present, davant els ulls, així, en publicacions accessibles a tots, si volem ajudar-nos a prendre consciència de les nostres directives artístiques i racials i facilitar en nosaltres la formació de les síntesis, dels tipus que ens permetran adquirir consciència de les nostres característiques i col·laborar tots en la creació d'un art ben nostre: sempre renovat i a l'ensem continuador. Un cop d'ull general ens permet de veure com, malgrat les personalitats diversíssimes i àdhuc les*

«*Parella besant-se*». Idealització de la passió amorosa, que no es deixa emportar per les rauxes, sinó que conserva una suprema elegància, tot i l'expressió d'abandó que reflecteix el rostre de l'al·lota. (Arxiu fotogràfic de museus. Ajuntament de Barcelona, foto 33641).

tendències d'art ben diferents, hi ha per damunt dels artistes, com per damunt de tots nosaltres, una Idea, que ens guia i ens uneix i ens agermana».

Unes belles paraules que tot i que foren escrites fa seixanta-sis anys, no han perdut un punt de la seva actualitat.

La premsa catalana es féu força ressò de la mort de Jaume Otero i la seva obra fou estudiada i comentada per crítics i historiadors de l'Art. Una obra prou important i prou reconeguda per ésser també recordada i reconeguda a la seva pàtria nadiua, que fins ara ha ignorat gairebé la seva existència.

M. Rodríguez Codolà s'expressà a «La Vanguardia» del 18 d'agost de 1945 en aquests termes: *Una vida apassionadament entregada a l'art escultòric acaba d'extingir-se: Jaume Otero és mort. Podem assegurar que vingués a aquest món solament a poblar d'immobilitzades imatges plàstiques el camp de l'actuació artística. Semblava elegit per a empresonar en marbre o bronze o en escaiola trencadissa, tot allò que des d'al·lot bullia en el seu cervell creador, fascinat per donar-li noble o exquisida realitat tangible. En el seu interior, aquesta confrontació fou una admirable i exemplar lluita, que el seu esperit ardorós sostenia sense escatimar aquells sacrificis de què són capaços els qui s'entreguen a un ideal estètic i es consagren a assolir-lo en plenitud i puresa, sense reparar en les pedres del camí, ni en les privacions a patir».*

ALGUNS JUDICIS CRÍTICS SOBRE L'OBRA DE JAUME OTERO

El sentiment líric —el subjectiu, de difícil traducció plàstica— subjecta les escultures d'Otero a allò que de fugisser i efímer té una expressió. Aquest esperit, enamorat de la gràcia, de les formes d'una deliciosa venustat, portà Otero a tractar repetidament la figura de la dona púber, esforçant-se per imprimir en els seus nus la sensualitat lànguida, la sensació del moviment harmoniós, del gest rítmic i de l'expressió subtil de pudorosa feminitat. (*Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 1946).

La estatuària d'Otero està tocada de la gràcia moderna del moviment i de l'expressió: l'artista concep la figura humana esvelta i proporcionada dins la seva esveltesa, un sí és no és torturada per la dinàmica volitiva i sempre responent a una idea preconcebuda que es manifesta sense esforç visible. (Manuel Marinella. *Arts i Bells Oficis*, 1927-28).

L'il·lustre català, sustenta un concepte dolçament classicista de l'escultura i sense descobrir res, ni perseguir-ho, l'empeny envers la galania divuitesca. El defineix el sentit decoratiu, que imprimeix a les masses una gràcia d'arabesc la qual, malgrat i no ser prou escultòrica, sempre ens plau. (Germán López de la Mata, *Crònica*, 4 gener 1931).

El seu art tendeix al decorativisme. Cert idealisme de la morbidesa, on Otero reïx més que en la representació de la donzella nua, molt estilitzada i desossada. (Félix Elías, *La escultura catalana moderna*. Barcelona).

Es tracta d'un escultor summament decoratiu; que cercava preferentment un ritme, és a dir, no s'adreçava directament al sentiment, sinó a obtenir un cert ritme en tota l'escultura. (Lluïsa Granero, alumna d'Otero).

L'Otero dels anys juveníols, no canvià ni en els dies de la maduresa. Un poderós alè interior el mantenia en el seu aïllament, essent esmeril de si mateix, per a ell només existia l'escultura. (M. Rodríguez Codolà, *La Vanguardia Española*, 18 agost 1945).

Els anys passats prop del gran mestre Bartholomé, en son taller de París, solcaren ben fons l'ànima de l'escultor català, on deixaren marcada estela; les disciplines de l'autor del genial monument als Morts, es ressenten en tota l'obra d'Otero, forta i d'una tal correcció que de vegades arriba a sacrificar la gràcia de l'expressió per no treure'n el caràcter. (*D'ací i d'allà*, febrer 1923).

Otero fou molt personal en la seva obra i en pocs anys assolí un prestigi que molts artistes no tingueren. (José Guillot Carratalà, *Doce escultores españoles*).

BIBLIOGRAFIA

- GUILLOT CARRATALA, José.- «*Doce escultores españoles contemporáneos*», Mayfe S.A., 1953, 104 pàgs.
- ELIAS, Feliu.- «*L'escultura catalana moderna*», Barcelona 1926.
- GASCH, Sebastià.- «*L'expansió de l'art català al món*».
- MERCADAL, Deseado.- «*Notas biográficas relativas a dos mahoneses distinguidos y olvidados*». Diari MENORCA, 24 gener 1985.
- RODRÍGUEZ CODOLÀ, M.- «*La Vanguardia Española*», 18 agost 1945.

**Literatura tradicional i literatura
cult a Menorca. Segle XX.
LA CIRCULARITAT DESITJADA.
La transcendència del folklore
literari de Francesc d'Albranca (*)**

FRANCESC FLORIT NIN (**)

Els records que els pobles conserven d'ells mateixos configuren la memòria històrica col·lectiva. I la nostra memòria és —com totes les memòries— una mentidera. Ens enganya perquè només ens guarda alguns records i, en canvi, els altres records els oblida. Però, hem d'anar alerta, perquè no tothom oblida ni tothom conserva els mateixos records. Quan una classe social determinada escriu el seu passat històric, escriu només *el seu*. És per açò mateix que la història de les persones senzilles del poble, les classes dominades i il·letrades és, en general, un passat oblidat, marginat dels llibres i documents. Quan anàvem a escola (i jo encara hi vaig) estudiàvem els llibres que ens parlaven de reis i generals, però mai no ens parlaven dels soldats; els llibres ens parlaven de grans escriptors i d'importants novel·les, però mai de les cançons que ens ensenyava l'avi ni de les rondalles que ens contaven per adormir-nos.

Els historiadors i les seves «històries» són per aquest motiu mitges veritats, o sigui, mentides. Ens han fet estudiar la història de la *literatura major*, la literatura en majúscules, els autors importants —que eren sempre els senyors. I, per contra, cap país no ha sabut escriure la història de la literatura considerada menor —la literatura del poble— que era tanmateix la manifestació pròpia de la gran majoria de les persones. I és que, senyors, «quan el capellà predica, l'orgue no sona».

(*) Conferència pronunciada a Es Migjorn Gran l'1 de juny del 1991 amb motiu de l'homenatge a Francesc Camps i Mercadal en nomenar-lo Fill Il·lustre del seu poble natal.

(**) Professor de llengua i literatura catalanes a l'I.B. Josep Maria Quadrado de Ciutadella.

El Dr. Camps-F. d'Albranca s'adonà que la història era injusta, i, en la seva terra hi havia d'haver aquesta persona, i d'altres també, que essent intel·ligent i culte ens recuperàs per a la nostra memòria col·lectiva la literatura de la seva gent, d'allà on procedia, la pagesia. Francesc Camps sabia que l'anomenat folklore literari, o literatura popular i tradicional, era l'expressió profunda d'una cultura, de la nostra pròpia cultura. I açò era molt important. Sabia que si no ho recollia en aquells moments, una part considerable de la nostra consciència històrica es perdria sense remei per sempre més. (CAMPS, 1986).

Una de les interpretacions del folklore literari, l'anomenada anàlisi arquètipica, considera que els gèneres folklòrics (la llegenda, la rondalla, la tradició, la cançó, el romanç, etc.) són categories universals; dit textualment «són formulacions verbals primàries de disposicions mentals fonamentals» (VIOLANT, 1990). I açò deu ser ben bé així, perquè d'aquesta manera ens explicam com els llegendaris i rondallaris de tota Europa i de l'Àfrica mediterrània són tan semblants. I així també explicam com una cançó tan popular com «S'enamorat i s'al·lota»:

«Si tu te fas la lluna
la lluna del cel blau
jo me faré el núvol
i te vindré a tapar».

aquesta mateixa cançó sigui també popular (CAMPS, 1987) al nord d'Àfrica, la trobem als cançoners provençals i hagi esdevingut l'himne nacional d'Eslovàquia.

En certa manera la literatura tradicional ve a ser una gran estructura profunda del pensament indoeuropeu. Per aquesta raó, l'anomenada literatura menor forma la base sòlida de la resta de les manifestacions literàries. Difícilment podríem explicar la literatura culta si no existís la tradicional. Joanot Martorell no hauria pogut escriure el famós *Tirant lo Blanc* sense la llarga i rica tradició popular de la literatura fantàstica cavalleresca, per posar-ne un exemple.

El que vull fer notar és com les manifestacions literàries cultes produïdes a la Menorca contemporània han begut molt sovint de la forma particular de la literatura tradicional menorquina. I com, a la inversa, algunes mostres de la literatura culta han passat a ser literatura popular.

I és aquesta la qüestió fonamental: per a una cultura tan amenaçada com la nostra, resulta imprescindible que els dos nivells de literatura, la culta i la tradicional, enllacin ponts de diàleg i s'enriqueixin mútuament i establir així un cercle d'autoalimentació en el qual la literatura culta no perdi el contacte

BIBLIOTECA DEL ATENEO CIENTÍFICO,
LITERARIO Y ARTÍSTICO DE MAHÓN

FOLK-LORE
MENORQUÍN
(DE LA PAGESÍA)

Lema: ES POBLE AUTOR

— POR —

D. Francisco Camps y Mercadal
(Francesch d'Albranca)

Obra premiada por este Ateneo en el Concurso público
abierto por la Sección de Literatura y Música en 1911.

MAHÓN

Imp. de M. Sintes Rotger, sucesor de B. Fábregues y de M. Parpal
MCMXVIII

amb la realitat més concreta de la vida quotidiana del poble i alhora que la literatura tradicional vagi modificant-se, posant-se al dia amb noves formes més actualitzades i modernes d'expressar-nos i comunicar-nos.

En aquest context, l'obra recollida per Francesc d'Albranca al *Folklore menorquí de la pagesia* s'omple de significat. Amb plena consciència del que feia i del que volia, el Dr. Camps va rescatar de l'oblit l'estructura profunda de la nostra cultura a Menorca. La seva justa importància és que un estat sincrònic de la literatura tradicional va quedar definitivament fixat per sempre en ser escrita damunt un paper. Però malament faríem si ens miràssim el *Folklore* d'Albranca com una obra acabada o com un bell record que ens emboirés la mirada al present i la perspectiva del futur. Si avui recordam el Dr. Camps i la seva obra és perquè avui encara notam la seva presència. Per açò jo propòs de tractar el *Folklore menorquí* com un document històric i literari que té una projecció contemporània sobre la nostra cultura. Només fent-lo nostre i dels nostres dies, el *Folklore* d'Albranca no perdrà interès.

La recerca folklòrica que es produí a Menorca a cavall entre els segles XIX i XX responia a una actitud romàntica de recuperació nacional, d'arrelament i diferenciació històrica. Intel·lectuals com Lafuente Vanrell, Orfila Pons (Fila Or), Pere Ballester, Ferrer Ginard i el mateix Francesc d'Albranca van promoure l'aplegament i la investigació de la cultura popular menorquina, costum aquest que perviurà durant tot el segle i que arriba als nostres dies amb empreses tan importants com el Col·lectiu Folklòric de Ciutadella. L'interès despertat arreu dels Països Catalans va ser provocat a Menorca per aquella tradició de folkloristes. Hi ha altres fets que ho expliquin? Hi té res a veure la insularitat i la petitesa de l'illa? Menorca és realment conservadora i gelosa de les seves peculiaritats tradicionals? A parer meu, crec que la fragilitat de Menorca —en molts aspectes: l'autarquia econòmica fins al s. XVIII, la pobresa agrícola, les dificultats de comunicació, la seva expugnabilitat militar, els continus canvis de potències, la migrada població i baixa densitat, etc...— aquesta fragilitat ha forçat que la memòria col·lectiva, les celebracions comunitàries, tinguin aquí una vitalitat considerable. Vull dir: tenien, almanco fins a l'època pre-turística.

Els estudis històrics, l'activitat filològica i la recerca folklòrica van ser tres puntals de la Renaixença. Aquests tres aspectes es donaren també a Menorca, malgrat que amb molt de retard. La «Revista de Menorca» de l'Ateneu de Maó amb els historiadors que s'hi congreguen al seu voltant; el «Butlletí de Nostra Parla» i finalment els treballs dels folkloristes esmentats són els tres aspectes que demostren aquella tímida renaixença menorquina. A principis de segle l'activitat investigadora s'ha de considerar francament abundant. Tanma-

teix l'activitat de creació literària en llengua catalana, que es dona a Catalunya i és esplendorosa a Mallorca, a Menorca, en canvi, és minsa i de poc valor (PONS-SALORD, 1987). Al costat de la riquesa de la literatura tradicional no es desenvolupa a Menorca una literatura culta apreciable. Aquest buit s'ha omplert per una banda de la també reduïda i pobra literatura en castellà i per altra banda de les formes més o manco popularitzades i folkloritzades. La influència més sana de la literatura tradicional, a part de Ruiz i Pablo, es notarà a partir del restabliment de la democràcia en la dècada dels 70, o sigui en l'actual generació d'escriptors.

Sigui com sigui, la veritat és que les formes i els temes de la literatura tradicional han tingut una llarga pervivència i reelaboració en la literatura culta. En aquesta reelaboració trobarem resultats molt diferents perquè l'actitud adoptada davant el material a reelaborar serà també molt diversa: des de l'ús de la llegenda com a evasió fins a la reivindicació com a element de compromís social, des de la desvirtuació espanyolitzada per a turistes al pur ús dels trets meravellosos de les rondalles. Els diversos usos aplicats els trobam en moltíssims casos: en la glosa política, en el teatre costumista, en Ruiz i Pablo, en Francesc d'Albranca, en la poesia de postguerra, en alguns poetes actuals i en Pau Faner. Per tot açò podem afirmar que la literatura tradicional ha tingut a Menorca un pes específic.

Amb la perspectiva històrica d'avui, sembla que aquest fet —aquest pes específic— no podia esser d'altra manera. Amb una literatura culta constantment estroncada, la podem considerar una vena pràcticament sense broll. Tot fa que, en darrer terme, la literatura contemporània tengui com a gairebé únic referent propi —autòcton de Menorca— el folklore literari. Però açò no deixa de fer que aquesta font no sigui generosa. Els nostres escriptors actuals hi han trobat un cabal abundant de recursos i arguments, imaginatius i fins i tot divertits.

El tipus de literatura que conté el *Folklore menorquí* d'Albranca, o d'altres reculls d'aquesta mena, rep el nom de literatura tradicional o folklore en contraposició a la «LITERATURA». Anomenam folklore literari a aquesta manifestació verbal d'intencionalitat estètica, no necessàriament oral, transmesa per generacions, l'autoria de la qual queda eclipsada a favor del seu caràcter col·lectiu i impersonal, d'estructura senzilla i recursos mnemotècnics i amb poca variabilitat formal. La literatura culta té sempre l'empremta de l'autor, el testament de la personalitat i per açò mateix cerca l'originalitat, la transmissió és sempre escrita i les estructures narratives o poètiques són més complexes. De totes maneres les obres literàries tenen sempre un origen individual. Quan la creació d'aquesta persona ha connectat amb la sensibilitat de

la majoria, aleshores aquella cançó esdevé popular, o sigui, del domini col·lectiu. Però no serà tradicional fins passats uns anys, perquè la peça popular es conservi, la gent la recordi i la transmeti al llarg del temps. Llavors sí que estam davant una autèntica obra de folklore. Per açò hem d'anar alerta amb l'etiqueta popular, perquè les cançons de Manolo Escobar van ser molt populars, però per sort no s'han tornat tradicionals. Cal afegir, a més, els destinataris restringits i la consciència de «fer art» que té la literatura culta. Aquestes són les característiques més fonamentals que separen els dos nivells de literatura.

Ara bé, no ens hem d'imaginar que es tracta de dos mons separats sense correlacions. Jo crec que és més adequat parlar de graus: grau de cultisme, grau de popularitat i grau de tradicionalitat. De la participació diversa d'aquests tres ingredients argumentaríem per exemple obres cultes però d'una profunda arrel popular com alguns contes de Pau Faner; o obres populars però poc tradicionals com *Negoci redó* d'Antoni Mesquida; o bé obres tradicionals que han perdut el grau de popularitat com són tantes rondalles i cançons oblidades. Les interrelacions d'aquests diferents graus són els símptomes de bona salut de les cultures. Uns beuen dels altres formant vasos comunicants: folklore que s'apropia elaboracions cultes i literats cultes que pouen del cabal tradicional. ¿D'on trobau que vénen, si no, els romanços que ens parlen de princeses i sabatetes d'or, d'espases i domassos? Idò, de poemes èpics medievals escrits per trobadors catalans i divulgats per joglars i que a través de la llengua catalana i la cultura comuna perviuen a Menorca, a les Illes.

El procés invers és també molt freqüent i més fàcil de detectar que l'anterior. Buscar l'origen culte de les composicions tradicionals és feina de rata de biblioteca, vull dir, d'erudit obsessionat en les veritats últimes. El Sr. Massot i Muntaner, gran estudiós de la nostra literatura tradicional, ha donat un exemple magnífic d'açò que us explic. Conta que el 1913 el folklorista Andreu Ferrer va recollir una cançó popular titulada «A on va sa pageseta». Va resultar que aquella cançó l'havia escrita feia 60 anys el poeta Tomàs Aguiló, «la gent s'enamorà d'aquella poesia de Tomàs Aguiló i la va repetir, la va modificar, la va escurçar» (MASSOT, 1985). Tomàs Aguiló, sense adonar-se'n havia compost un planctus, és a dir, un cant de mort, que és una composició típica de Mallorca i Menorca. La cançó «Estrella de l'auba» és també d'aquest mateix poeta mallorquí romàntic i que va saber imbuir-se de les formes i sentits populars.

D'exemples com aquests també en tenim a Menorca. I jo us en vull indicar qualcun.

Així com hi ha una història de la literatura culta, dins la qual a vegades s'inclou la literatura tradicional, també existeix —va existir— una història del

folklore literari. De la primera història en tenim moltes notícies, munts de llibres, perquè s'ha conservat a través de l'escriptura. Però el folklore literari de tradició oral no s'ha conservat des dels seus inicis i per tant no en coneixem ni la mínima part (MARTÍNEZ, 1985). Açò que és una veritat en general, traslladat a aquesta roqueta es fa encara molt més evident.

Totes les cultures tenen una literatura i en el principi només existia la literatura tradicional. En les societats anomenades primitives l'expressió estètica per mitjà de la llengua sempre camina pels carreranyes ben marcats de la col·lectivitat, l'anonimat, l'oralitat i la tradicionalitat. A Menorca devia existir aquesta literatura primitiva, cohesionada amb la societat i única forma d'expressió literària. Durant l'Edat Mitjana el folklore literari era gairebé la forma consubstancial d'expressió estètica. Fins al segle XVI la cultura popular ho era de tots els estaments socials i formava un conjunt articulat: és la cultura de la rondalla meravellosa, del cicle de les festivitats, dels remeis casolans, etc. A partir del s. XVIII, segle del naixement de l'Estat modern, la cultura popular comença a ser marginada sobretot per la tasca de culturalització de l'Estat absolutista i les reformes eclesiàstiques que perseguiran tota forma sospitosa de reminiscència pagana i herètica. La cultura i l'educació ja comença a deixar de ser cosa de la família, de transmissió generacional i es converteix en matèria administrada pels poders polítics i religiosos. La Il·lustració del s. XVIII, amb la racionalitat, bandeja encara més la cultura popular: la revolució científica, l'estandarització i persecució de les llengües minoritàries, el creixement urbà, la industrialització, posen el camí difícil per a la supervivència del folklore. Però aquella cultura en vies de desaparició va despertar l'interès dels romàntics europeus. I Francesc d'Albranca n'era un d'ells: ells van rescatar les formes del folklore del s. XIX, que són les que nosaltres coneixem a través de reculls com el del *Folklore menorquí*. Formes que palesen el seu estat ruïnós: peces inacabades, fragments inconnexos i inicis de castellanització. El llibre és prou representatiu del nostre folklore que es produïa a Menorca a finals del segle XIX.

Ara voldria que ens fixéssim en un gènere tradicional que a Menorca (i a Mallorca) ha tingut una rellevància especial. Especial no només per la gran quantitat que se'n conserva sinó també per l'evolució reveladora que ha tingut. Em referesc a la glosa, cançó composta de quatre versos, de set síl·labes cadascun. La glosa va sempre acompanyada de música o en tot cas és sempre cantada. De principi la glosa és una cançó de factura senzilla i sovint d'estructura paral·lelística que tracta sobre qualsevol tema de la vida. Abans tenia la funció de guia de les activitats camperoles: llaurar, sembrar, segar, espigolar, moldre, etc. Des d'aquest punt de vista es poden relacionar perfectament amb l'antiga cançó primitiva dels cançoners provençals, *les cantigas d'amor i*

d'amigo galaico-portugueses, les *jarchas* mossàrabs etc., estructures comunes a tot Europa. Més envant, les gloses s'adequaran a les sessions de glosadors, a les glosades, als intercanvis espontanis i al joc enginyós de la paraula improvisada. D'aquesta situació naixeran els glosadors com a autors impersonals, però, que a la llarga i ja en el segle XVIII, sigui possible de parlar de glosadors amb personalitat diferenciada, l'obra del qual té la marca original del seu enginy, la seva sensibilitat i llenguatge peculiar. Mestre Josep Vivó és el paradigma d'aquest nou aspecte de la glosa. Ara la glosa lligada a la mentalitat personal del glosador s'emplenarà de continguts més puntuals, més —diguem— històrics. Els glosadors com Josep Vivó són els poetes-joglars de les classes subalternes, moguts només per la seva dèria a cantar, o per la necessitat de subsistència. Però Josep Vivó és una excepció, perquè la gran majoria dels glosadors de l'època han quedat a l'anonimat malgrat que es conservin les seves gloses. Durant el s. XIX els glosadors van gaudir de gran prestigi social. I a finals de segle trobam ja la figura del glosador semiprofessional, d'autoria ben coneguda, de persones cultes o mitjanament cultes. ¿Podem considerar l'obra d'aquests glosadors com a obra folklòrica? Jo crec que, essent en la seva forma cançons populars de factura tradicional, hem de considerar-la un tipus de literatura social, més o menys massificada, però evidentment d'una qualitat distinta al folklore perquè n'ha perdut les funcions més característiques.

«[Cap a finals del s. XIX, en la premsa] la ideologia política trobarà una altra via de penetració: els gèneres literaris populars, que sofreixen durant aquests anys una transformació important. De la tradició oral en una societat eminentment agrària passen a una transmissió impresa. La seva màxima representació a Menorca la trobarem en els glosats i codolades impresos, que, al costat de la seva funció lúdica i d'explicació de successos, donaran algunes mostres de poesia política i històrica».

diuen A.J. Pons i J. Salord, amb encert (PONS-SALORD, 1987).

El Sr. Lafuente Vanrell l'any 1927 donava la notícia que ell conservava molts de glosats a ca seva i en cita una dotzena. Gloses que van ser molt famoses, molt difoses i publicades, però que es donen sense autor. Perquè a mitjans s. XIX l'autoria era allò que tenia manco importància. I fixau-vos amb els títols:

«Glosat sobre oficis»

«Glosat sobre sa pigota de Sant Joan»

«Glosats sobre la fi del món i de la mort»

«Gloses de ses fadrines»

«Glosa sobre s'incendi des carrer de la Plana el 1888»

«Glosa sobre es gas i s'electricidad»

«Gloses sobre s'assassinat de Toni Gomila per lo seu fill a Mercadal l'any 1889»

«Gloses sobre s'espiritisme»

«Gloses sobre ses eleccions de diputats a Corts l'any 1891»

«Codolada sobre el Carnaval a Maó l'any 1796».

(PÀG. MENORQUINA)

Ara sabem que tots aquests glosats tenien un autor, eren Jaume Ferrer, Antoni Pons, Llorenç Villalonga, Josep Rexart Mora, Ramon Pons, Andreu Sintes, etc. Tots aquests autors ja els hem de considerar com a productors d'obres semicultes, o sigui a camí entre el folklore i la literatura.

En aquest s. XX la glosa s'ha convertit en un mitjà de propaganda. A principis de segle va ser una de les formes més eficaces tot fent les funcions de noticier i d'ideologia. Ben mirat recupera la funció que abans tenia l'antiga poesia èpica medieval.

Un exemple d'aquest tipus de glosa és «Sa crisis des sabaters de l'any 1906»:

«Travessam un temps dolent
qui ja no és aguantador;
si no té es pobre un racó
es veurà molt malament
i ha de plorar amargament
per sa seva situació».

(QUINTANA, 1976)

Glosa de Josep Rexart. D'aquest mateix glosador és la titulada «Disbarats de moda sobre una somera embruixada», publicada el 1892, fragments de la qual s'han popularitzat i han quedat inscrits de forma anònima i col·lectiva en la cançó de fandango que avui tots coneixem.

D'aquesta mena de glosadors il·lustrats tenim en Toni Albertí, que el 1870 publica «La caçada de la serp a la Mola de Maó l'any 1805» que comença així:

«Callia ja l'antiguidad
lo que els Argonautes feren
quan ells i Jasson prengueren
aquell velló d'or sagrat,
puis fonc més d'habilitat
que de força que es volguere»
(Pàg. Menorquina, núm.: 170)

Fixau-vos en el llenguatge elaborat i literari que aquí s'empra. Idò el tema és el mateix que tenim en la cançó «Es llargandaix d'Alaior»:

«s'animal era de pèl,
tenia es cap de dragó»

Imatge que hem de relacionar amb la tradició medieval de les quimeres i monstres, que avui han pervingut tant en les gloses descrites com en la literatura més moderna de Joan Perucho a Catalunya i Pau Faner a les Balears. I encara un altre glosador il·lustrat, l'antropòleg Pere Ballester, publicava el 1923 les gloses «Xèxara casolana» per pur entreteniment. (*Revista de Menorca*, tom. XVIII, febrer 1923).

I en l'actualitat els glosadors han pervingut fins a nosaltres en una situació prou marginada. Durant els darrers vint anys i a partir dels 70 s'han tornat a recuperar, han tornat a veure la llum pública. S'ha instituït el premi de glosa escrita Mestre Josep Vivó, es fan trobades... però en queden pocs i, encara pitjor, no en surten de joves. La seva funció ha caducat, però encara perdura, i de fet és l'única forma de folklore viu.

És evident tanmateix que el tipus de literatura del *Folklore* d'Albranca, en les seves formes històriques, ja no és possible de recuperar, perquè en un món com el nostre ha perdut el sentit. Sí que té sentit l'intent d'actualitzar-lo.

La manera més efectiva de posar en circulació el folklore és canalitzar-lo a través de la música, o sigui posar-lo en el seu ambient. Els arranjaments musicals de cançons tradicionals han tingut molta sortida. De fet, la joventut d'avui només coneix les cançons que han actualitzat els grups com Traginada, amb una feina excel·lent, o el grup CEPEP de Ciutadella que ha popularitzat tonades divertidíssimes. I no vull oblidar el disc de Maria Jesús Martí, familiar directa del Dr. Camps, titulat precisament *Es tresor d'Albranca*.

És clar que mai no podran aconseguir la difusió i la «popularitat» de les sèries de TV com *Dallas*. Però açò ja són figures d'un altre paner.

Un comentari a part mereix Maria Àngels Gornés, perquè ha tingut l'encert i el coratge de musicar no cançons tradicionals, sinó poemes cultes d'autors com Ruiz i Pablo i Pere Xerxa. I és així com l'elitisme dels autors cultes pot entrar en la literatura popular.

Un altre àmbit de la pervivència i actualització ha estat en els últims anys l'escola, amb un enfocament pedagògic basat en la llengua pròpia i acostada a l'entorn més immediat. Els nostres escolars han treballat les nostres llegendes i rondalles, activitats que han estat tan presents que fins i tot s'ha establert el concurs Fila d'Or, per a premiar les rondalles elaborades pels escolars.

En el món de l'espectacle —tant en el sentit teatral com en el de festa— hi ha hagut un revifament important a partir de l'any 70. La recuperació de

A. RUIZ I PABLO

**OBRES
COMPLETES**

PROLEG D'OCTAVI SALTOR

Portada de la primera edició de les obres completes d'Àngel Ruiz i Pablo (Editorial Selecta. Barcelona).

les formes i els sentits populars ha tingut un èxit extraordinari. Els Joglars posaven en escena mites populars com Joan Serrallonga. Els Comediants ha estat, però, el grup que ha donat un prestigi i una qualitat excepcional a aquesta tendència. A Menorca aquesta tendència ha tingut una representació més modesta. Recordem per exemple grups com Cop i Queda, que l'any 86 donava a conèixer una espècie de rondalla teatral basada en la degradació ecològica de l'illa. Altres grups d'animació cultural s'han dedicat a l'espectacle infantil incloent-hi cançons tradicionals.

Hem de tenir en compte, tanmateix, que aquestes activitats que he assenyalat són més minoritàries del que ens pensam. Crec que els grans canvis experimentats en els darrers 30 anys han provocat que a Menorca s'hagi passat bruscament de la literatura tradicional a la literatura de masses. O sigui, una literatura de masses que és molt popular però aliena a la nostra cultura: perquè en general és d'expressió castellana i els seus referents són la banalització de quatre tòpics universals per a la pura distracció que no permet la comunicació directa i que també dificulta la construcció d'una cultura popular nacional.

En un altre ordre de coses i si ens limitam a l'època contemporània haurem d'explicar primer de tot com una obra del s. XVIII ha pervingut fins ara d'una forma tan popular. Es tracta d'*Els Pastorells*, comèdia que avui tothom dóna com a obra de marcat caràcter tradicional i popular, pertanyent a la literatura folklòrica. Resulta, però, que aquesta comedieta va ser escrita per un monjo a mitjans s. XVIII. Escoltau sinó el comentari de Fila Or, l'any 33:

«Una de tantes coses que tenim arreplegades i ben guardades és sa comedieta d'*Els Pastorells*, representant el naixement del Bon Jesús; comedieta que cada any, com ve Nadal, sempre sembla nova i que per molts de teatros d'aficionats de Menorca, la posen amb escena. Fa uns cent anys feien enmig des carrer, a sa plaça de davant l'església, sa representació de *Els Pastorells*, s'aparició de la *Mare de Déu del Toro*, *Sant Antoni de Viana*, o sigui sa conquesta de Menorca, i altres composicions sobre passatges bíblics, que no hem pogut trobar, emperò que es gran folklorista Doctor Camps també en fa referència.

Hem sentit contar (...) que *Els Pastorells* eren fets per un frare franciscà, i que més tard los arreglà i modificà, fa cosa de 70 anys, D. Roc Coll i Orfila, ecònom de Maó».

(Pàg. *Menorquina*, núm. 534)

O sigui, que tenim una obra d'origen culte o semiculte que amb el pas dels anys esdevé un drama tradicional. En aquest sentit és interessant de ressenyar la combinació d'elements cultes neoclàssics per una banda i elements

populars religiosos per l'altra en la comèdia *Història de la invenció de Nostra Senyora del Toro* (SALORD, 1981). Fet que confirma la vitalitat i la connexió dels nivells literaris en el s. XVIII.

A principis del s. XIX, quan Menorca és integrada a l'Estat espanyol, aquella rica tradició de la literatura tant culta com folklòrica es talla de sobte, perquè la llengua catalana és prohibida i desprestigiada des del nou poder. La ràpida castellanització de bona part dels intel·lectuals illencs impossibilita el desenrotllament normal de la cultura i per tant també es talla la interrelació dels nivells culturals, del mutu enriquiment d'èlite i poble. Mentre els pagesos continuaven cantant en català, Joan Ramis i Ramis començarà a escriure en castellà. Aquesta situació fa que sorgeixin escriptors com Miquel E. Caimari. Autor que escriu una novel·la romàntica en castellà, *Sor Àgueda Ametller* (CAIMARI, 1987) a partir de la llegenda popular «Sa novia d'Algendar» i hi insereix en la novel·la el romanç, ara escrit en català. Aquest romanç va ser reproduït diverses vegades fins al punt que en el s. XX es coneixia el poema sense saber-ne l'autor. Així el Dr. Camps en els manuscrits de les *Cançons populars menorquines* «expressa el dubte que aquest text (llarguíssim) sigui un arranament d'un tal D.M. Caimaris» (CAMPS, 1987).

La llegenda d'Algendar ha estat molt conreada per la literatura d'autor: el 1888 Marcel·lina Vinent en fa la seva versió a la *Pàg. Menorquina*. De la mateixa manera que d'un fet històric com l'assalt dels turcs a Ciutadella el 1583 s'ha creat una llarga tradició dins la literatura menorquina. Es tracta de versions literaturitzades, més o manco folklòriques, d'un esdeveniment excepcional i colpidor.

El costumisme ha tingut a Menorca un conreu seguit des de finals del s. XIX fins ara. Podem veure una línia que comença en J.M. Quadrado, A. Ruiz i Pablo, Joan Benejam, el mateix Dr. Camps, Frederic Erdozaín i actualment Ferran Martí i Camps i Antoni Bonet. Les característiques del costumisme fa que sigui un moviment literari molt acostat a la literatura tradicional i de la qual n'extreu molts de temes i procediments. Recordem per exemple la recreació que Joan Benejam fa dels glosadors i de Josep Vivó a *Ciutadella veia*. Aquest acostament és degut en part perquè tant el costumisme com el folklore literari tracten la realitat en el seu aspecte més concret.

Àngel Ruiz i Pablo, l'escriptor més conegut dels menorquins, és un dels paradigmes en què les interrelacions tradicional-culte es donen clarament. F. de B. Moll establí tres poemes de Ruiz i Pablo de tema popular: «Materna», «Sa guitarra» i «La vella filosa». Igualment el poema «Pàtria» va merèixer aquest comentari de Moll:

«enumeracions d'impressions sensorials de la terra menorquina, (...) del paisatge i de la gent, tot expressat en gràcils quartetes que

tenen la senzillesa de la glosa popular dignificada per l'esperit cultivat de l'escriptor».

(MOLL, 1979)

Ruiz i Pablo també recreà llegendes com «Na Patarrà» i la titulada «El Sant Cristó de l'Hospital». L'esperit popularitzant de Ruiz i Pablo el va portar a concebre la totalitat de la seva obra en funció de la cultura popular, i així per exemple no només crea i recrea sinó que fins i tot s'ambienta en articlets titulats «Glosats», «Cançons de fandango» i «Coros» (RUIZ, 1981).

Obres com *El viatge tràgic de l'amo en Xec de S'Uastrà*, sobretot a través de la versió dramàtica i per tant més «servida» al públic que en féu Erdozaín, han esdevingut autènticament populars; fins al punt que la frase «s'operació ha anat bé, però madona és morta» s'ha convertit en un irònic refrany. Per açò podem dir que Ruiz i Pablo es va saber nuar amb la sensibilitat popular. Les contínues representacions de l'obra demostren a bastament la dimensió tradicional que ha aconseguit.

En una carta adreçada al Dr. Camps el 18 d'agost de 1918, Ruiz i Pablo li agracix la tramesa del primer tom del *Folklore menorquí* i li fa saber que

«aquell mateix capvespre el vam passar Na Nina i jo fullejant-lo i llegint-lo (...) vostro llibre és molt agradós i complet».

(CAMPS, 1979)

En definitiva, la teoria dels vasos comunicants es realitza en Ruiz i Pablo d'una manera notòria: l'obra personal i original ha begut del poble per a ser novament tornada al poble com a obra col·lectiva.

Del Dr. Camps s'ha parlat molt. Però poques vegades del seu estil literari. És normal, perquè el nostre folklorista no es va dedicar a la creació de textos literaris propis. Tanmateix no podem negar la traça personal deixada en l'elaboració lingüística sobretot de les llegendes, les faules i les tradicions que recollia. El tipus de llenguatge embellit, just, ennoblit i les trames ordenades de la narració, així com la sintaxi equilibrada i harmoniosa, trets propis de la llengua escrita que no de l'oral, açò, dic, és tasca del cervell ordenador d'una persona cultivada. És a dir, propi de Francesc d'Albranca.

D'entre els quatre o cinc relats de collita personal que té Francesc d'Albranca n'hi ha un que ens pot servir d'exemple: «Les espigoladores» és una narració culta i ben distintiva seva, amb una clara intenció estètica. Escoltau aquestes frases:

«el camp de blat que davant nosaltres onejava com la mar viva».

«que els capvespres és molt rostit i es romp com el vidre».

«el sol crema, l'aire ofega, la terra bull»

(CAMPS, 1979)

«Les espigoladores» és la narració d'una sèrie de records infantils. Així com trobam també la creació d'una llegenda pròpia, seguint el procediment de configuració d'una llegenda tradicional, Francesc d'Albranca va escriure «El cantiret d'aigua» a partir del topònim Na Barquera i de la Font de s'Ombrívol. Una llegenda personal però que té tots els elements del folklore que va recollir. El nostre més important folklorista no es podia sostreure de la influència de la literatura que més coneixia.

Amb el mateix tema de les espigoladores, Rafael Torrent Faner va compondre una de les seves poques poesies en català el 1910: un tipus de poesia popularitzant. Si ho comparem amb les cançons tradicionals, veurem com Torrent ha perdut la lleugeresa i la gràcia del folklore. La seva poesia és narrativa i discursiva mentre que el folklore és pura cançó rítmica.

A partir de la Guerra del 36 i durant l'etapa del franquisme les coses van canviar moltíssim. La nostra veu va ser silenciada i condemnada. La vena artística s'empobreix sense remei, la literatura culta queda reduïda a no res, a quatre poemes, i la literatura folklòrica és desvirtuada a simple curiositat indígena. Escriptors com Gumersind Riera i Joan Timoner s'apropen a la poesia tradicional amb una actitud d'idealització, tot tractant la matèria poètica com a una nostàlgia estancada. La inspiració que Riera treu dels temes i les maneres populars són bàsicament motius d'evasió.

En la narrativa, Ferran Martí i Camps, fidel durant tota la seva carrera literària al costumisme, escriurà uns «quadros» que són restauracions d'episodis històrics en base a una hipotètica vida quotidiana d'arrel popular.

Hem d'esperar a finals de la dècada dels 70 perquè els vasos comunicants es tornin a omplir i s'aboquin uns als altres.

La nova jove generació d'escriptors tornarà a reivindicar el folklore literari en el seu valor natural i com a part de la cultura viva. Un dels poemes representants de la nova sensibilitat, Pere Xerxa, s'expressava així en un estudi que feia sobre el cançoner popular de Menorca:

«Confés que m'estira fortament tot el que regalima saba popular. M'agrada el populisme des d'un punt de vista que accepti, valoritzi i enriquesqui, potser, les formes d'expressió del poble (...). M'interessa el gust realista que hom pot trobar-hi, l'alta fidelitat amb què la realitat hi és copsada».

(LÓPEZ, 1982)

I és també aquesta la generació que sent la necessitat de tornar a editar el *Folklore menorquí* d'Albranca, la que empeny la publicació dels *Quaderns de Folklore*, la que musica i edita els discos de recuperació cançonística tradicional. I és en aquest pou que hi troba motius i inspiració per a les seves creacions literàries.

El retorn dels intel·lectuals a les fonts populars és degut al fet de separar-se del poder establert, tot donant lloc a dues interpretacions: una, la voluntat d'autenticitat (cas de Pere Xerxa, d'Andreu Bosch i Gustau Juan); l'altra, la sensibilitat convertida en recordança d'un món sense esquerdes i idealització del passat (cas de Gumersind Riera i d'Antoni Mesquida).

Com a exemple de l'assimilació del folklore literari per part dels joves poetes us vull llegir dos poemes en els quals es veu molt clarament.

El primer és de Pere Xerxa:

«Qui em crida des del carrer
amb remucs color de rosa?
La tarda cau sobre meu,
sobre el món, sobre les coses.
Passa un cotxe, passa el temps,
passa el vent, passa una nosa,
i el remuc em diu, silent,
que mai no em deixarà en posa.
Ferides des del carrer
fan sang del sol a les lloses.
Els al·lots sopaven llet
per encaçar ses al·lotes,
i el fosquet tiny el paper
del cel de color de rosa.
Qui és que crida i va-i-ve
sota ma finestra closa?
Avui vespre un esparver,
demà dematí una alosa».

Abril 77
(XERXA, 1984)

L'altre és d'Andreu Bosch i diu:

«Na Laia, la lluna,
farina que em dorm
en la son d'un estiu.
La bruna, la pruna
al fum d'un fanal.
Enguany n'he dut una
veurem quim parany
prepara la dea.

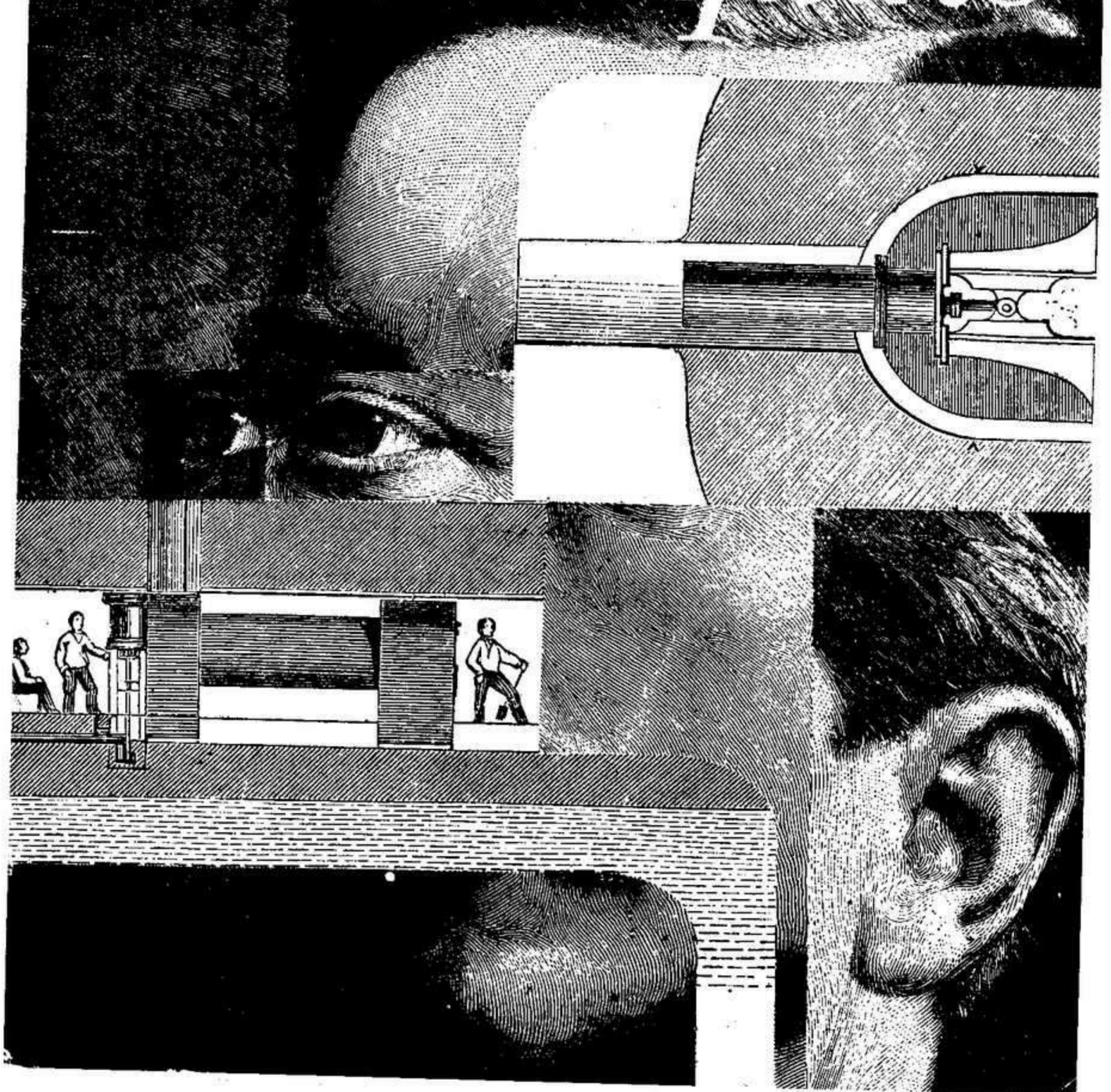
Déu meu, quin cap d'any!
 Enguany
 parany
 la lluna
 la bruna
 l'estany.
 I l'aigua emmiralla
 l'argent, els pits blancs.
 La lluna, la bruna, les mans,
 les mans.
 Avall té la rosa,
 amunt el burcany!
 Diré, boca closa:
 Jo sóc el mirall.
 Ai!
 Ai!
 Ai!
 Formosa, no goses
 tancar el finestral».
 (Mostra de poesia menorquina, 1989)

Finalment per acabar voldria fer referència a Pau Faner, l'escriptor menorquí actual més celebrat. Tothom coneix la seva obra narrativa formada per més de quinze llibres. Tothom ha llegit algun llibre seu i ha pogut constatar l'enorme inventiva i imaginació. Però qui coneix bé la seva obra s'adona que Faner ha escorcollat a fons dins cabals inesgotables: el dels seus records infantils que són plens de rondalles i el de la literatura tradicional.

Aquesta riquesa ha servit al novel·lista però sobretot al contista (més de 150 contes) per construir moltes de les històries a partir de les estructures, les funcions i els personatges dels contes meravellosos populars.

Per exemple, la novel·la *La Vall d'Adam* és una amplificació de la rondalla «En Pere de sa favera». Els *Contes menorquins* són vertaderes rondalles modernes. De fet Pau Faner no surt de la seva peculiar fantasia. Fins i tot en una biografia de Rubió i Tudurí, titulada *El cavaller i la Fortuna*, Pau Faner li dóna la dimensió mítica —arquetípica— de la rondalla; es planteja la vida del protagonista com l'aventura d'un heroi. Prest sortiran de la impremta tres volums de contes inspirats directament de les rondalles mallorquines, que són les nostres rondalles.

pau faner
contes
menorquins

Portada del primer recull de narracions curtes de Pau Faner, «Contes menorquins». (Editorial Moll. Palma).

No cal donar més exemples perquè a cada pàgina de Pau Faner trobam contínues referències i usos del folklore:

«N'Elisa era una al·loteta eixerida que encara anava a ca les monges. Caminava molt, cada dia, per anar a escola. Travessava un barranc i dos pinars, un paratge carregat de palmeres i una plana immensa que quedava a ombra, perquè hi havia alzines tortes que sempre la protegien del sol i de la pluja. Camina que caminaràs enfilava el camí de cavalls i, entre enderrossalls i pendissos, arribava a l'escola del poble, que era tan lluny. Mira si en feia, de camí, n'Elisa, per anar a escola. I com que a ca les monges duïen uniformes de faldilles a quadres, molt ben planxats, i mitjons fins als genolls, molt blancs, i jaquetes de llana i jerseis perfumats, n'Elisa es canviava cada dia davant les runes d'una caseta, a l'entrada del poble, i hi arribava caminant descalça i amb les robes més velles que tenia. Portava un paquet amb l'uniforme i els mitjons i les sabates i els llibres sota el braç, un paquet embolicat amb paper d'estrassa».

(FANER, 1983)

Estic segur que les connexions que he anat establint són les més evidents i conegudes, i que en són moltíssimes més i van encara més enllà dels exemples que jo he indicat. Però el més important no és fer l'estudi profund de tots els casos, sinó de veure'n la implicació general que aquest fenomen té i treure'n la conclusió crítica pertinent.

I aquesta és la meua: no ens ha d'importar que les cançonetes ja no es cantin o que ja no es contin les rondalles als infants, perquè aquest és un tipus de literatura que inevitablement mor i ha de morir. Mantenir-ho seria tot un anacronisme. Voldria dir que ens hem estancat i que no acceptam la manera de ser dels nostres fills i els nostres néts. La qüestió de fons, allò que realment ens ha de preocupar, és el fet de no perdre la nostra inventiva, que la imaginació i la intel·ligència no se'ns ofegui en una realitat impersonal i uniforme. Si aconseguim de mantenir viva la nostra llengua i amb ella el nostre esperit, les nostres creacions literàries —siguin rondalles o novel·les, siguin gloses o poemes— han de ser per sobre de nostàlgies i modes la forma d'expressió més lúcida i lúdica de què som capaços.

BIBLIOGRAFIA

- CAMPS 1986: Francesc CAMPS I MERCADAL (Francesc d'Albranca). *Folklore menorquí de la pagesia*. Capcer 4 i 6. IME, Maó, 1986.
- CAMPS 1987: Francesc CAMPS I MERCADAL (F. d'Albranca). *Cançons populars menorquines*. Capcer núm. 7. IME, Maó, 1987.
- CAMPS 1978: Francesc CAMPS I MERCADAL (F. d'ALBRANCA). *Migjorn*. Estudis d'Albranca, 1979.
- CAIMARIS 1987: Miquel Eugeni CAIMARIS. *Sor Àgueda Ametller*. Nura, 1987.
- FANER 1983: Pau FANER. *El violí màgic*, Barcanova, 1983.
- LÓPEZ 1982: Joan LÓPEZ CASASNOVAS. «Estudi del cançoner popular menorquí», dins *Quaderns de Folklore* núm. 8. Ciutadella, 1982.
- MASSOT 1985: Josep MASSOT I MUNTANER. *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Curial, Barcelona, 1985.
- MARTÍNEZ, 1985: «La història de la cultura popular en l'Edat Moderna» dins *La cultura popular a debat*. Alta Fulla. Barcelona.
- MOLL 1979: F. de B. MOLL. *Cinc temes menorquins*. Nura. Menorca, 1979.
- MOSTRA 1989: *Mostra de poesia menorquina*. Col·lecció Xibau, IME. Menorca, 1989.
- PÀGINA MENORQUINA: *Pàgina menorquina de El Bien Público*, Edició facsimil. Maó. Menorca, 1981.
- PONS-SALORD 1987: A.J. PONS i J. SALORD. «La literatura catalana de Menorca a estudi: un estat de la qüestió». Dins *Randa* núm. 21. Curial, Barcelona, 1987.
- QUINTANA 1976: J.M. QUINTANA, *Menorca segle XX*. Moll. Palma, 1976.
- RUIZ 1981: Àngel RUIZ I PABLO. *Obres Completes*. Nura. Menorca, 1979.
- SALORD 1981: J. SALORD. *Història de la invenció de Nostra Senyora del Toro, comèdia pastoral menorquina del XVIII: entre el teatre tradicional de devoció mariana i el sàinet*. Consell Insular de Menorca, 1981.
- VIOLANT 1990: Ramona VIOLANT RIBERA. *La rondalla i la llegenda*. Alta Fulla, núm. 8. Barcelona, 1990.
- XERXA 1984: Pere XERXA. *Tiranya al vespre*. Quaderns de poesia Xibau. Ciutadella, 1984.

PRESENCIES DE L'ESPIRITUALITAT IL·LUSTRADA A MENORCA (*)

JOSEFINA SALORD RIPOLL (**)

La celebració de l'Any Antoni Febrer i Cardona, una de les figures intel·lectuals més sòlides i gegantesques que Menorca pot projectar dins la cultura catalana, constitueix un acte de justícia que honora el conjunt de les institucions culturals i polítiques illenques amb la seva adhesió i suport més generós. L'Ateneu de Maó, encapçalant-les, va expressar la participació en els sentits de recuperació del passat i de transformació del present a què apunten els actes commemoratius del 150è aniversari de la mort del gramàtic, lexicògraf, traductor i poeta menorquí. Després d'haver acollit la presentació, dins el marc de les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*, del *Registre de la Societat Maonesa* i de l'edició en facsímil de la traducció febreriana de *Les Bucòliques de Virgili*; l'Ateneu vol ara, per mitjà d'aquesta lliçó inaugural, posar el nou curs sota el signe de l'Any Antoni Febrer i Cardona o, el que és el mateix, reafirmar i refermar el compromís que, d'ençà de l'any 1906, manté amb la cultura menorquina: la del passat, que no podríem llegir sense les investigacions i coneixements impulsats per aquesta institució, i la del present, que ha anat configurant i que configura al llarg d'una trajectòria sempre actualitzada.

Antoni Febrer i Cardona, aquest any, s'ha dreçat, en efecte, com la figura clau que, objecte d'estudi i de debat específics, ha esdevingut també punt

(*) Lliçó inaugural del curs acadèmic 91-92 de l'Ateneu de Maó, pronunciada el 31 d'octubre de 1991.

(**) Secció de Llengua i Literatura. Institut Menorquí d'Estudis.

de referència i de revisió de la Il·lustració a Menorca, la més historiogràficament privilegiada dins el conjunt de la poc investigada i coneguda cultura menorquina. Al costat dels múltiples camins que, dins ella, cal encara obrir i recórrer, n'existeixen uns altres que, tot integrant la valuosa bibliografia anterior, resten ja oberts a nous plantejaments i coneixences. Camins oberts que el Dr. Joaquim Molas, a l'acte de cloenda de les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*, subratllà part damunt de les aportacions concretes introduïdes en aquest col·loqui per tal com elles constituïen justament un mitjà d'obertura: d'aventura intel·lectual, per tant, i de possibilitat de futurs coneixements en contínua i incessant revisió.

Presències de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca, la darrera i una de les més brillants de les quals ens l'ofereix Antoni Febrer i Cardona, vol, des d'aquesta perspectiva, donar compte d'un d'aquests camins oberts, no per dur a terme la tasca impossible de recórrer-lo i fins d'assenyalar-ne totes les fites sinó només per fer-lo present, per atorgar-li una presència capaç d'atreure interessos i promoure, des dels actuals coneixements, investigacions documentals i estudis connectats amb la bibliografia de què disposa el tema de l'espiritualitat il·lustrada des de mitjans d'aquest segle i a nivell europeu. Bibliografia que, per les aportacions i interrogants generats, es troba en un procés d'acreciment des dels diferents àmbits històric, religiós i teològic, filosòfic, cultural i literari. La interdisciplinarietat que reclama el tema és ben coherent amb el fet que se situa al centre mateix on conflueixen dinàmiques col·lectives i individuals en un període final de la societat de l'Antic Règim, al llindar mateix de la societat burgesa contemporània.

Els elements que ara ja ens permeten de copsar *presències de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca*, de dibuixar-ne només les grans línies configuradores, no pot fer-nos oblidar, d'entrada, els condicionaments d'una determinada bibliografia i d'una determinada visió més o menys mítica i acrítica, d'una banda, i, de l'altra, l'interès àmpliament històric del tema per tal com el seu coneixement contribuiria a la comprensió d'un dels aspectes clau dins el pas no només d'una Menorca britànica a una altra d'espanyola sinó, sobretot i també, dins el procés crític que conduirà cap a un altre model de societat, que és encara el nostre. No conèixer en profunditat la Menorca de les tres darreres dècades del segle XVIII i de les tres primeres del XIX impedeix d'entendre des de quina base Menorca s'enfrontarà, a partir de la mort de Ferran VII el 1833, a la construcció de les noves estructures —polítiques, socioeconòmiques, culturals i ideològiques— derivades de la revolució burgesa espanyola. A la manca d'un coneixement global d'aquest període, del qual només posseïm coneixements fragmentaris, se n'hi afegeix una altra: la que afecta la nostra història contemporània, sorprenentment, m'atreviria a dir, una

de les etapes més desconegudes, per més que sigui la més propera i la que més ens ha afaïçonat, de tota la nostra història. I dic desconeguda no només pel buit d'estudis que hi podem observar sinó sobretot perquè aquest buit s'ha hagut d'omplir amb informacions parcials no sotmeses en molts casos a revisió i a distanciaments rigorosament crítics, i, per tant, acceptades sense abans haver-les fet passar pel necessari sedàs de la interpretació.

I aquesta darrera mancança pot, a més, alterar o, en el pitjor dels casos, distorsionar la lectura que puguem fer d'esdeveniments o fenòmens del segle XVIII i primer terç del XIX a partir de la bibliografia històrica vuitcentista i noucentista quan aquesta és emprada com a font objectiva atemporal, tot negligint la dimensió actualment històrica que posseeix pel fet d'haver-se produït dins un context intel·lectual i des d'una posició ideològica pertanyents a un passat que, per a nosaltres, ja és també història. Dos exemples significatius poden il·lustrar-ho: el primer ens el forneix la *Historia de la Isla de Menorca* (1888) de Pere Riudavets i Tudurí, el qual, a l'apartat de *Moralidad*, al·ludeix als «*asalariados pastores protestantes de la propaganda bíblica*» del Maó i des Castell de l'època de la redacció del seu llibre per subratllar que en res no poden alterar la «*moral evangélica*» i les «*creencias católicas*» des de Sever fins al moment present (1). L'al·lusió, l'ha desenrotllada posteriorment Lluís Alemany Vich (2) a partir sobretot de la tasca evangèlica de Francesc Tudurí de la Torre (3) i de la reacció que, malgrat el nombre limitat de persones que aquella aglutinà, va suscitar en els sectors catòlics encapçalats pel bisbe Manuel Mercader Arroyo el 1876. Aquestes circumstàncies poden contribuir a explicar que l'interès que, anys més tard, el 1912, va dur Gabriel Vila i Anglada a publicar un seguit d'articles al ciutadellenc diari catòlic «*La Verdad*» —recollits després en forma de llibre amb el títol *Heroísmo del clero menorquín en las dominaciones británicas*— no fou exclusivament històric sinó també actualment apologètic per tal com la seva redacció i lectura podien beneficiar-se del clima de rearmament ideològic i propagandístic que, com a la resta de l'Estat espanyol, es vivia a la nostra illa a partir sobretot dels inicis de la Restauració borbònica.

Enfrontar-se, per tant, al tema de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca, donats els buits i mancances que apuntava, només pot tenir un caràcter provi-

(1) Vegeu Pere RIUDAVETS I TUDURÍ. *Historia de la Isla de Menorca*, tom I (Maó 1888), 555-556.

(2) Vegeu-ne *El protestantismo en Mallorca (Contribución a su estudio)*. (Palma de Mallorca 1970).

(3) Bernat Fàbregues, membre, com Francesc Tudurí de la Torre, de la lògia maonesa «Los Amigos de la Humanidad» [Vegeu Lluís ALEMANY, *op. cit.*, 86], l'inclou a la *Biblioteca de Escritores Menorquines* (Ciutadella 1878) subratllant la seva filantropia i amor al progrés i a la instrucció.

sionalment primer de recollir noves dades i d'articular, amb distància crítica, un discurs que, tanmateix, pot contribuir a eixamplar la nostra manera tant de pensar la història menorquina com de situar-nos-hi des del nostre present. Discurs, en primer lloc, que pressuposa la base sòlida, encara que incompleta, dels coneixements sobre la Il·lustració menorquina i l'activitat duta a terme per les tres generacions que la integren, ben representades amb les figures de Joan Ramis i Ramis (1746-1819), Antoni Febrer i Cardona (1761-1841) i Vicenç Albertí i Vidal (1786-1859). Si haguéssim de sintetitzar el significat històric de la Il·lustració a la nostra illa, en parlariem segurament en termes d'obertura, de superació o modernització d'esquemes tradicionals, de connexió, en fi, amb la dinàmica cultural europea. Menorca, d'ençà sobretot de la set-centista dècada dels setanta, ben comunicada comercialment amb els ports de la Mediterrània i universitàriament amb el sud de França i el nord d'Itàlia, participa, a través de sectors inquiets i actius, en una manera social i cultural de viure lligada a les noves formes del present. I, dins aquestes, l'espiritualitat havia d'ocupar per força un espai destacat d'acord amb el debat que, a l'entorn de la religió, es produïa a Europa. Si l'autonomia personal, reclamada per Kant com a mostra d'una majoria d'edat que s'atreveix a saber (4), adoptà, en el terreny religiós, un ampli ventall de posicions, de la negació a l'afirmació, tot integrant, en molts casos, components de signe ideològic que només la nostra visió pot considerar maniqueament excloents, tal com va destacar Ignasi Terrades a la ponència *El conservadorisme il·lustrat europeu a l'època d'Antoni Febrer i Cardona* en les *Jornades* celebrades el mes de setembre; la realitat menorquina, com la de l'Espanya borbònica més avançada, no ultrapassà mai l'ortodòxia sinó que tendí, en una de les línies del pensament europeu del segle XVIII destacades per Paul Hazard, «a despojar a la religión de las estratificaciones que se habían formado alrededor de ella, a ofrecer una creencia tan liberal en su doctrina que nadie podría acusarla ya de oscurantismo; tan pura en su moral, que nadie podría ya negar su eficacia práctica» (5).

L'espiritualitat il·lustrada a Menorca es manifestà, en efecte, a través d'unes actituds religioses (6) que, crítiques amb les formes populars derivades del món barroc, configuraren tot un projecte reformista bastit damunt la vo-

(4) Vegeu l'assaig de Kant, *Respuesta a la pregunta: ¿Qué es Ilustración?*, dins el volum *¿Qué es Ilustración?* (Madrid 1988), 9-17.

(5) Vegeu Paul HAZARD, *El pensamiento europeo en el siglo XVIII* (Madrid 1985), 83.

(6) Vegeu-ne la síntesi oferta per Teófanos EGIDO a *Actitudes religiosas de los ilustrados* dins *Carlos III y la Ilustración*, tom I (Ministerio de Cultura 1988), 225-234, i a *Política religiosa de la Ilustración*. «Historia 16», núm. 151 (Madrid 1988), 68-76.

luntad de retorn a un cristianisme més pur, i nodrit, per tant, del missatge bíblic més evangèlic. Aquest projecte, que enllaçava, tot recuperant-la, amb la tradició humanística i eramista del segle XVI i que era deutor de l'obra dels moralistes francesos del XVII, tingué conseqüències en tots els terrenys: des de l'àmbit més íntim de la consciència pròpia fins als que afectaven el mateix paper que clergues i laics desenrotllaven dins la societat amb tot el que això significava d'eixamplament en el mateix àmbit cultural: històric, filològic i literari. La puresa i el rigor amb què es volia viure el sentiment religiós obligava a arraconar i a combatre inèrcies, ignoràncies i privilegis amb els mitjans que oferia la raó al servei, sobretot, de la investigació històrico-religiosa i de la redacció d'obres espirituals. En efecte, llibres i espiritualitat es reclamen mútuament en aquest món setcentista en què la vivència religiosa personal ha de trobar també el seu correlat «útil» dins un marc social de valors productivament i col·lectivament burgesos.

L'espiritualitat il·lustrada a Menorca, la podem copsar, ara per ara, en cinc grans presències. La primera, la del retorn humanístic a la Bíblia i, sobretot, al Nou Testament, ve donada per l'existència de traduccions menorquines, d'edicions estrangeres i de creacions pròpies que s'hi relacionen. La segona, ens l'ofereixen els fons bibliogràfics coneguts tant eclesiàstics, pertanyents al clergat regular i secular, com laics, un dels més paradigmàtics dels quals pot ser el de la Societat Maonesa. La tercera és ocupada plenament per la figura del clergue Antoni Roig i Reixart (1750-1808) amb qui es manifesta el reformisme il·lustrat en tots els vessants: des de l'erudit fins al pastoral. La lectura del setmanari «Aristarco» (19 de desembre de 1813 - 29 de maig de 1814), que combina constitucionalisme amb cristianisme il·lustrat, pot fornir-nos la quarta presència dins el nou marc de la premsa periòdica menorquina amb tot el que això significa de debat i de confrontació públics. Finalment, el fet que la base i el sentit últim de la diversificada i alhora unitària producció cultural d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841) al llarg de les quatre primeres dècades del segle XIX, els haguem de cercar en el seu humanisme cristià evidencia l'abast extraordinari de la darrera presència de l'espiritualitat il·lustrada.

El retorn humanístic a la Bíblia

Joan Bonet i Baltà, a *La Bíblia en llengua vulgar als Països Catalans després de l'autorització emesa per la Inquisició* (7), ha resseguit el procés que, interceptat per les prohibicions del Concili tridentí sobre l'edició i la lec-

(7) Vegeu aquest estudi dins Joan BONET I BALTA, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença* (Montserrat 1984), 385-440.

tura dels textos sagrats en llengua vulgar, enllaça la tradició erasmiana del segle XVI amb «unes escoles de projecció europea que, també al nostre país, vivien, es relacionaven i actuaven unides. Eren els qui preconitzaven els principis jansenistes d'una restauració religiosa de reforma moral i institucional segons l'esperit de l'Església primitiva, i la Il·lustració que defensava la Bíblia en llengua vulgar com a element de promoció cultural» (8). El decret de l'il·lustrat valencià Felip Bertran, bisbe i inquisidor general espanyol —reproduït a l'*Índice último de los libros prohibidos...* (Madrid 1790)— clou positivament aquest procés tot encetant una nova etapa amb la publicació a València, del 1791 al 1793, de la primera Bíblia catòlica moderna, en castellà, de l'escolapi Felipe Scio de San Miguel.

Que Menorca no va restar en absolut aliena a aquest procés de recuperació bíblica, en consonància amb una religiositat que es reclamava cristianament evangèlica, ens ho demostra un llibret anònim publicat a Es Castell el 1795, *Los Set Salms Penitencials*, que remet justament, en una «nota sobre la traducció», a la Bíblia castellana esmentada, només dos anys després de la seva edició completa:

«Aquesta traducció de los set salms penitencials no es literal (...) sino disposta en Paraphrasis (...). Esto ha convingut molt per causa del nostre Idioma poc culto, y tambe per treure mes claras las sublimes expresions sagradas, que tots no sabrian entendre. Si volcu una lletra molt intelligible, y correcta, la tenim en la Vulgata Castellana, que nos há produit per medi de los seus Savis el nostre Catholic Monarca Carlos IV, que Deu prosperia. Per amor à ella, qui es una de las mes celebres Versions Españolas, que tots deuen venerar, y que aplaudiràn los siglos venidores; vos heu de accontentar del modo, que se ha usat ab la paraphrasis de estos set Salms penitencials, trobant allí la Lletra, que poreu desitjar».

La dada és molt significativa perquè ens adverteix de l'existència d'un clima favorable als textos sagrats en aquells sectors socials que no podien enfrontar-se als textos llatins, per més que l'altra llengua vulgar a què remet no sigui la catalana de la traducció dels salms sinó la castellana de la traducció bíblica. I aquest clima, a les darreries del segle XVIII, no és, com ens ho confirmen altres dades, fruit de la improvisació sinó resultat d'una trajectòria pròpia dins la qual ocuparia un espai destacat la comunicació directa que, a través de la recepció de llibres tant de l'estranger com de la península ibèrica, sectors inquiets menorquins, eclesiàstics i laics, mantenien amb l'espiritualitat

(8) *Ibid.*, 389.

Diàlogos plantats a la Santa Verge
sobre la Passa: Stabat Mater &c.

Bona d'et peu de la creu ab gran dolor estava
La Móra de Jesús; des d'ahont contemplava
El seu Fill ab tres claus clavats per nostre amor.

Y en aquest l'arçé fons qu' un mar d' amargura
Submergida sens fons aquella anima pura,
Traspasada quida d' un punyal de dolor.

À que trista estigue, que porrada y afligida,
De l' unigenit Fill aquella benchida

Y tan singular stava en aquell trist moment!

El seu dolçissim cor d' espant tot tremolava,
Veient patir un Fill qu' ella tant estimava,
Y que seria esen Fill de l' home potent.

¿Qui podria aguantar una cènia tan trista,
Sens desramar d' els ulls torrents de plors, a vista
D' el suplici cruel de la Móra de Déu?

¿Qui seria tan dur qu' es mostrés insensible
Al dolor de tal Móra en aquest pas terrible,
En que patir tant veia un Fill tal com el seu?

Per reparar el mal d' uns ingrats, sens judici,
Y satisfèr à Déu ab un just sacrifici,
Veü el seu Fill Jesús cruelment afotat.

Veü ab ses pròpis ulls lo que més estimava,
El seu dolçissim Fill quand ell agonisava,
Y à l' últim quand morí trist y desconsolat.

il·lustrada. Comunicació, a més, que podia afavorir-ne una altra a l'interior mateix de l'illa entre els anglesos protestants i els menorquins catòlics, al capdavant tots ells cristians si el diàleg s'establí en un terreny sobretot de fe i no específicament de domini. Que aquest diàleg, d'una manera o altra, s'havia de produir, encara que només fos a través de la visió de formes diferents de viure el fet religiós, em sembla lògic i fins enriquidor, i subratllaria aquest darrer adjectiu si més no per contrarestar el pes de la bibliografia contemporània deutora de les pròpies circumstàncies i, encara, del llast deixat per la campanya que es desfermà arran de la conquesta espanyola de l'illa el 1781. El fet que els espanyols, recolzats per sectors illencs tradicionalistes, aprofitessin políticament les dominacions britàniques convertint-les en causa de contaminació i relaxació religioses —a la qual cosa contestaren brillantment el metge Pere Pons i Portella, jurat clavari de la Universitat de Maó, i el clergue Antoni Roig, vicari general de Menorca (9)— ha enterbolit sens dubte la manera d'encarar-se a la situació religiosa de la Menorca del set-cents, que, pel que sabem, no diferiria substancialment de la del panorama espanyol: conflictes entre clergat regular i secular, confrontació entre maneres diferents de concebre l'Església i el seu paper dins la societat, la qual, òbviament, a Menorca com a arreu, havia evolucionat d'acord amb els paràmetres dels nous temps. La diferència és que aquests conflictes es dirimien dins un marc polític no espanyol, amb les tensions de signe específic que això havia de generar, i que aquest marc polític afavoria, com ja he destacat i com podem comprovar també en el terreny literari, un contacte més directe amb l'actualitat europea, sobretot a partir de la segona meitat del segle XVIII.

La presència d'edicions i de diccionaris francesos de la Bíblia entre els llibres del convent d'agustins de Ciutadella (10), del prevere i oncle d'Antoni Febrer i Cardona, Josep Febrer (11), però també de l'advocat, literat i historiador Joan Ramis i Ramis (12) palesen l'extensió social de la lectura bíblica

(9) Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, *La Renaixença a Menorca: una història (gairebé) impossible*, «Randa» 21 (Barcelona 1987), 138-142.

(10) Trec la informació del manuscrit, datat el 1841, *Inventarios de las Bibliotecas de los 4 conventos suprimidos del partido de Ciudadela*, que es troba a l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella. Vull agrair al seu arxiver Sr. Florenci Sastre la gentilesa que va tenir, anys enrera, de donar-me'l a conèixer.

(11) D'acord amb l'inventari manuscrit *Catalogo dels Llibres propis del Dr. Josep Febrer pre.*, que m'ha proporcionat molt amablement Maria Paredes i Baulida.

(12) Jordi CARBONELL, a *L'obra literària de Joan Ramis i Ramis* [«Revista de Menorca» (1967), 18], dona les referències de lloc i any de publicació de les obres bíbliques de la biblioteca ramisiana: *La Sainte Bible*, traduite en françois avec de notes littérales tirées des Saints Pères, 2 vols. (Anvers 1717) i *Dictionnaire abrégé de la Bible* (Paris 1758).

en una llengua vulgar que dominaven els sectors cultes —eclesiàstics i burgesos— menorquins. D'aquí a sentir la necessitat que aquesta llengua fos la pròpia hi havia un estadi no difícilment franquejable, com ens ho demostra la traducció de *Los Set Salms penitencials* a què ja hem fet esment i que pressuposa, sens dubte, un públic no tan culturalment privilegiat. Que l'alfabetització de la societat menorquina havia d'anar guanyant terreny al llarg del segle XVIII pot assenyalar-ho l'edició d'obres pietoses i devocionals que desborden l'opinió, parcialment esbiaxada, del clergue De las Torres que, protegit pel secretari anticatòlic de la «Society for the Promotion of Christian Knowledge», dugué a terme, dins la Menorca governada per Kane, una traducció al menorquí del Nou Testament, segurament la conservada a la Bodleian Library d'Oxford (13), no editada, segons ell, perquè «*the printing of it will be of no service to religion because there are not six people in the island that can read and that the polite people read and understand Spanish very well, but won't look into a Spanish New Testament that comes from Protestant hands for fear of displeasing their clergy*» (14).

Voldria subratllar —a més de la importància històrica d'aquesta traducció menorquina del Nou Testament, pràcticament desconeguda— la distància que separa la situació del primer terç del segle XVIII de la del darrer, la dinàmica del qual es mantindrà fins gairebé a finals de la primera meitat del segle XIX: retinguem, com a dada també significativa, el fet que Vicenç Albertí posseís a la seva biblioteca l'edició barcelonina de 1836 de *Lo Nou Testament de Nostre Senyor Jesu Christ* del liberal exiliat Josep-Melcior Prat, publicat per primer cop a Londres el 1832 a càrrec de la British and Foreign Bible Society, un exemplar del qual es troba a la Biblioteca Pública de Maó (15). Més important encara: el mateix Albertí duu a terme una traducció didàctica del

(13) Vegeu Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques* (Barcelona 1985), 25, on fa referència al manuscrit «El Növ Testament de Nostre Señor Jesus Christ traduït del grek en llengua menorquina», que data al segle XVII, però que podria tractar-se de l'obra de De las Torres de la primera meitat del XVIII.

(14) Vegeu Desmond GREGORY, *Minorca, the illusory prize* (Associated University Presses 1990), 244. L'autor situa la traducció menorquina dins el pla utòpic, i fallit, de Kane de crear una escola a Sant Felip que comptés amb una biblioteca que inclogués edicions del Nou Testament i llibres devocionals, a més d'una impremta que havia de contribuir a estimular la difusió de la lectura.

(15) Vegeu Antoni-Joan PONS i PONS, *Vicenç Albertí i Vidal, traductor menorquí del segle XIX*, «Els Marges», 31 (Barcelona, 1984), 110. Sobre la traducció bíblica de Josep-Melcior Prat, vegeu Joan BONET I BALTA, *op. cit.*, 425; i sobre la figura del traductor, Manuel JORBA dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, 7 (Barcelona 1986), 73-75.

Nou Testament a partir d'un text anglès (16), inèdita també però, ai las!, en castellà. Una de les darreres presències de l'espiritualitat de base il·lustrada cloïa un procés que n'havia abraçat un altre: el de la construcció d'una cultura pròpia al qual, en canvi, es mantingué sempre fidel Antoni Febrer i Cardona.

Els fons bibliogràfics: espiritualitat i llibres

La necessitat il·lustrada, present també a Menorca, de retornar a la font bíblica s'insereix, com no podia ser d'altra manera, en un context més ampli constituït per un vast conjunt històric i cultural de llibres d'espiritualitat que són alhora fonamentació i exigència del llibre per definició del cristianisme: la Bíblia. L'espiritualitat il·lustrada, que es vol evangèlica i cristocèntrica, es reclama deutora d'una tradició, la del humanisme del segle XVI que, hereu de la *devotio moderna* de finals de l'Edat Mitjana, connecta també amb l'anomenada «escola francesa d'espiritualitat» del segle XVII, que té en sant Francesc de Sales el seu màxim representant (17). La història eclesiàstica, l'assaig, les obres pastorals i devocionals del segle XVIII configuraran, a partir d'aquesta base, un model complex i actual de vivència religiosa on conflueixen el rigor de la investigació i l'experiència, místicament personal i caritativament solidària, de la fe. Model que, amb l'impuls capdavanter de França, trobarà un important espai d'acollida i difusió a Itàlia, i serà adaptat pels diferents grups il·lustrats de l'Espanya borbònica.

El que podem conèixer de les biblioteques col·lectives i personals, tant eclesiàstiques com laiques, de la Menorca entre el set-cents i el vuit-cents evidencia que l'espiritualitat il·lustrada il·lenca es va nodrir de bona part de les fonts que dibuixen el panorama tot just esbossat. No podem ara, per raons de lloc i d'espai, resseguir i explicar el tram complex de la recepció i del sentit dels llibres dels convents d'agustins de Ciutadella i del Toro des Mercadal, dels pertanyents a altres ordes religiosos i que ara formen part dels fons de la Biblioteca Pública de Maó i de la del Seminari Diocesà de Menorca, i, encara, de la Societat Maonesa i d'algunes figures clau de la nostra Il·lustració.

(16) Joaquim Maria Bover [a la *Biblioteca de Escritores Baleares* (Palma 1868)] dona la referència del tom manuscrit de 676 pp. *El nuevo testamento en preguntas y respuestas, con ilustraciones sacadas de los Santos Padres y mas aprobados intérpretes. Por el Rdo. Juan Power, de la iglesia de San Pedro. Traducido del inglés con abundantes notas*, conservat a la Biblioteca Albertí, d'acord amb la informació d'Antoni-Joan Pons al treball la síntesi del qual és l'article esmentat en la nota anterior.

(17) Vegeu Philippe ARIES i George DUBY (direct.), *El proceso de cambio en la sociedad de los siglos XVI-XVIII* dins *Historia de la vida privada*, 5 (Madrid 1991), 101.

Antoni Roig i Reixart (1750-1808) desplegarà a Menorca i posteriorment a Mallorca un complet programa de reformisme il·lustrat.

Això exigiria un gruix important d'estudis i monografies, que ara es troben en un primer estadi d'arrencada, d'investigació i fins de propera publicació (18).

Una primera visió global d'aquests fons bibliogràfics coneguts ens permet, tanmateix, d'observar —al costat de la més representativa obra de la Devotio Moderna, *Imitació de Crist* de l'escriptor i místic alemany Tomàs de Kempis, una de les fonts dels també presents *Exercicis espirituals* de sant Ignasi de Loiola (19)— les grans figures de la mística castellana —fray Luis de Granada, fray Luis de León, san Juan de la Cruz i santa Teresa de Jesús— juntament amb els dos grans noms de l'humanisme renaixentista: Erasme de Rotterdam i Lluís Vives, les obres dels quals són més escadusseres, però no inexistent, a les biblioteques menorquines. El fet que la Societat Maonesa encarregués el bell *Elogi de la follia* d'Erasme és ben significatiu de les inquietuds espirituals, crítiques i evangèlics, que s'anaven introduint en la societat menorquina del darrer terç del segle XVIII.

La *Introducció a la vida devota* de sant Francesc de Sales, recomanada per Antoni Febrer i Cardona i que Antoni Roig posseïa en edició italiana, ocupa un espai bibliogràfic rellevant d'acord amb la importància històrica d'aquesta obra que, al segle XVII, fa de la devoció bona literatura adreçada als laics per tal de definir les noves relacions entre religiositat i societat (20). L'enllaç amb els reformistes també francesos del tombant dels segles XVII-XVIII es fa visible a través de les cabdals i reiterades figures de Bossuet, Calmet, Fénelon, Fleury i Rollin. Les obres d'història religiosa n'arrosseguen, tanmateix, moltes d'altres de franceses en què la religió es fa devoció i fins literatura en el sentit més estricte.

El fet que el relleu atorgat a aquests autors sigui compartit pels principals sectors de la Il·lustració espanyola, que també troben cabuda dins les biblioteques illenques, pot fer pensar en una més que probable interrelació d'interessos lectors o, el que és el mateix, religiosos i espirituals. La recepció,

(18) Vegeu les referències donades a les notes 10, 12 i 15. Pel que fa a la Societat Maonesa, Antoni-Joan PONS i Josefina SALORD. *Pròleg a Registre de la Societat Maonesa* (Ciutadella 1991). La propera publicació de la tesi doctoral de Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)*, inclourà un detallat capítol sobre la important biblioteca febreriana, donada a conèixer per aquesta estudiantina dins *Antoni Febrer i Cardona: la paraula salvada* (Maó 1991), 12-14.

(19) Vegeu Miguel BATLLORI, *Humanismo y Renacimiento. Estudios hispano-europeos* (Barcelona 1987).

(20) Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, *Les odes sagrades de Jean-Baptiste Rousseau segons Antoni Febrer i Cardona: la poesia com a llenguatge de Déu*, ponència presentada a les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*, les actes de les quals seran publicades properament a «Randa».

però, directa de llibres en edicions sobretot franceses i italianes conferiria probablement a l'espiritualitat il·lustrada menorquina una iniciativa i una independència que anirien més enllà de la dècada dels vuitanta en què la introducció de llibres, castellans i catalans, s'insereix dins la nova dinàmica política. Així, caldrà estudiar amb deteniment les presències a Menorca d'obres dels erudits valencians Gregori Mayans i Andreu Piquer, del més assagístic Benito Jerónimo Feijoo, de l'historiador més contemporàzador Enrique Flórez, del més documentat Antonio Ponz (21), sense negligir tant les peces pastorals del bisbe de Barcelona Josep Climent i de l'arquebisbe de Tarragona Francesc Armanyà com l'obra en català devocional de Josep Formiguera i pedagògica de Baldiri Reixac (22) per tal com totes elles, des de diferents perspectives, maldaven per donar forma a una nova espiritualitat, bíblica i humanística, que ara anomenem il·lustrada.

El reformisme il·lustrat d'Antoni Roig i Reixart

Sobre la figura del qui fou rector de Ferreries i de Felanitx, vicari general de Menorca, canonge de la Seu de Mallorca, fill del membre de més edat de la Societat Maonesa, amic personal de Joan Ramis, component de rellevants institucions culturals, corresponsal de destacats intel·lectuals de l'època, posseïm la suficient informació per tal d'observar-ne el perfil tot i que ens manquen estudis aprofundits i globalitzadors sobre la seva trajectòria personal, intel·lectual i eclesiàstica, i, en conseqüència, sobre l'abast del paper que desenrotllà dins la Il·lustració a les Illes Balears (23). Nascut el 1750 i mort el 1808 quan començaven a trontollar les estructures de la societat de l'Antic Règim, Antoni Roig, com després s'esdevindrà en Antoni Febrer i Cardona, ens situa en l'àmbit creadorament actiu del projecte de l'espiritualitat il·lustrada des de Menorca i per a Menorca. Ja no es tracta aquí, només, de fer referència a la valuosa, quantitativament i qualitativa, biblioteca del clergue menorquí sinó al fet que aquesta és posada al servei de la creació d'una important obra, gràcies a les múltiples referències de la qual podem formar-nos justament una idea del fons ingent de llibres que llegia i posseïa: des de la Bíblia, la tradició patristica i els clàssics llatins fins als humanistes del XVI, els moralistes del XVII i els grans noms de la Il·lustració francesa, italiana i espanyola en tots els seus vessants.

(21) Vegeu Antonio MESTRE, *Despotismo e Ilustración en España* (Barcelona 1976).

(22) Vegeu Enric MOREU-REY, *El pensament il·lustrat a Catalunya* (Barcelona 1980-2) i Joan BONET I BALTA, *op. cit.*, 399-419.

(23) Vegeu-ne la darrera síntesi, amb les principals referències bibliogràfiques, que vaig redactar per al volum de J. Bosco FANER BAGUR, *Rebrots d'arrels centenàries. Parròquia de Ferreries, 1301-1989* (Ferreries 1989), 34-35.

La importància històrica d'Antoni Roig rau en el fet que, a partir de la base tant d'una sòlida preparació intel·lectual com d'un cristianisme evangèlic, desplegarà, dins la nostra illa i posteriorment a Mallorca, un autèntic i complet programa de reformisme il·lustrat, que incidirà, per tant, en múltiples camps d'actuació. Sintetitzem-los: la formació pastoral del clergat menorquí —tal com es desprèn de la seva correspondència oficial i de les circulars que els adreça (24)—, l'educació dels fidels cristians mitjançant els sermons (25), el desenrotllament de pràctiques devocionals i la participació en la redacció d'un catecisme (26), la fundació a Felanitx de les Germanes de la Caritat, però també la seva activitat en el terreny de la historiografia eclesiàstica i de l'assaig il·lustrat. En aquest sentit, dues obres d'Antoni Roig mereixen ocupar un espai destacat: en primer lloc, l'obra d'edició i estudi de la circular de Sever de Menorca que, publicada a Ciutat de Mallorca el 1787, pot dreçar com l'aportació del primer cristianisme de l'illa a la patrologia que tan bé coneixia. En segon lloc, les *Reflexiones crítico-apologéticas sobre algunos escritos relativos a la Isla de Menorca y a sus naturales* que, escrites a tall de comiat de la Menorca que deixava el 1790, poden ser llegides com una defensa també de l'espiritualitat— culta, cristiana i exigent amb la veritat— que possiblement veia qüestionada per les noves circumstàncies històriques que es vivien dins de la nostra illa d'ençà del 1781.

El cristianisme il·lustrat dins la premsa: «Aristarco»

La marxa d'Antoni Roig coincideix, a més, a nivell espanyol, amb la fi del reformisme il·lustrat del regnat de Carles III i l'inici d'un pensament reaccionari que, oposant-se a la Revolució francesa, marca la crisi finisecular del regnat de Carles IV per més que, com ha subratllat Teófaneg Egidog, el projecte religiós il·lustrat informarà les actituds del primer liberalisme (27). El fet que el primer bisbe de la nova diòcesi menorquina, el ciutadellenc Antoni Vila i Camps, fos l'autor d'una obra, *El vasallo instruido en las principales obligaciones que debe a su legítimo monarca* (1792), que cobreix, segons An-

(24) Incloses, una i altres, dins el *Registre de Cartas del Mt. Iltre. Dr. Antoni Roig Rector de Ferrarias, y Vicari Genl., y Offl de la present Isla de Menorca escritas á diffarents Personas, comensat áls 24 Mars 1778*, pertanyent a la Col·lecció Vives Escudero i dipositat al Museu de Menorca.

(25) Vegeu Josefina SALORD RIPOLL, *La fortaleza activa. Antoni Roig dins els seus sermons* (Menorca 1990).

(26) Es tracta del *Catecisme de la Doctrina Cristiana que per ús de la sehua Diocesis mana publicar el Ilm. Sr. D. Bernat Nadal, bisbe de Mallorca* (1801). Vegeu Miquel DURAN PASTOR, *Bernat Nadal i Crespí* (Palma de Mallorca 1986).

(27) Vegeu Teófaneg EGIDO, *Política religiosa de la Ilustración*, 76.

Núm. 34

Pàg. 135

TELÉGRAFO MENORQUÍN.

JUEVES 25 DE MARZO DE 1813.

PARIS 15 DE FEBRERO.

S. A. S. el Principe Archicanciller del imperio ha pasado hoy 13 de febrero al Senado por orden de S. M. el Emperador y Rey para presidir la sesión.

S. A. S. habiendo sido recibido con el ceremonial de estilo mandó hacer lectura por uno de los MM. secretarios, del concordato firmado á Fontainebleau el 25 de enero de 1813 entre S. M. el Emperador y Rey, y S. S. Pio VII.

CONCORDATO.

S. M. el Emperador y Rey, y S. S. deseando terminar las desavenencias entre ellos suscitadas, y cortar las dificultades sobrevenidas sobre varios asuntos de la Iglesia, han convenido en los siguientes artículos, que deberán servir de base para el tratado definitivo.

Artículo I. S. Santidad ejercerá el Pontificado en Francia, y en el reyno de Italia del mismo modo y forma que sus predecesores.

Artículo II. Los Embaxadores y Ministros de otras potencias encargados de negocios cerca del S. Padre, y los Embajadores y ministros encargados de negocios de S. S. en las potencias extrangeras, disfrutarán las inmunidades, y privilegios peculiares de los miembros del cuerpo diplomático.

Artículo III. Los estados que el Papa poseia, y no son enagenados, serán exentos de toda especie de

tonio Elorza, «*el enlace entre la mentalidad antiilustrada de la década de 1780 y el pensamiento antiliberal posterior a 1808*» (28), d'una banda, i, de l'altra, la «política assimilista tan mancada d'ètica com de diplomàcia» (29) duta a terme pel segon bisbe Pedro Antonio Juano són un reflex de l'arracament de les directrius religioses il·lustrades per part de la jerarquia eclesiàstica de l'illa. La presència, però, del setmanari «Aristarco» —des del desembre de 1813 fins a la seva clausura el maig de 1814 com a conseqüència del decret d'abolició de l'obra de les Corts i del de supressió de la llibertat d'expressió amb el retorn de la monarquia absoluta de Ferran VII— evidencia com sectors de la societat menorquina eren capaços d'adaptar l'espiritualitat il·lustrada a les noves circumstàncies històriques. Qualificat per Germà Coll i per Lluís Alemany de «liberal avançat» (30), el constitucionalista «Aristarco», que propugna l'eliminació dels partidistes termes polítics *ad usum* i defensa la moderació com a garant de la «il·lustració», neix, com el seu nom indica, per erigir-se en «crític sever» del «Telégrafo Menorquín» amb el qual compartia l'ideari polític però no l'anticlericalisme. Que la severitat crítica fou sentida com un perill pel «Telégrafo» ens ho demostra el fet que aquest creés, al seu torn, una nova publicació per ridiculitzar-lo i desacreditar-lo: la «Talaya contra brivons o El Desaristarcador», l'única publicació periòdica que emprà la nostra llengua, ben probablement amb intencions demagògicament populistes.

«Aristarco», per contra, es caracteritza pels articles sòlidament i equilibradament raonats i recolzats en els filòsofs grecs, els autors llatins, la Bíblia, la patrística, Feijoo... Tot unint cristianisme i il·lustració, reclama una veritable reforma no només de l'estat eclesiàstic sinó també del secular d'acord amb «aquella virtud que presentaron los primeros fundadores del cristianismo» [9 de gener de 1814], conscient com és que la veritable grandesa no es troba en els privilegis d'una noblesa eixorca sinó en el foment del comerç, el conreu de les ciències i la protecció de la puresa dels costums; en una paraula: en el «*ciudadano honrado y útil*» [6 de febrer de 1814], que segueix la «*religión de Jesucristo*» o el cristianisme, termes tothora emprats, com a pauta de vida individual i col·lectiva:

«La religion de Jesucristo siempre se ha opuesto decididamente á supersticiones, ridiculezas y á qualesquiera embrollos y trampas que hayan podido forjar la ambición y el interés humano. La infun-

(28) Vegeu Antonio ELORZA, *El temido árbol de la libertad* dins Jean-René, ed., *España y la Revolución Francesa* (Barcelona 1989), 82.

(29) Vegeu Andreu MURILLO, *La «revolució» menorquina de 1810* (Menorca 1977), 30.

(30) Vegeu Germà COLL, *La prensa de Mahón en el ochocientos (De las Cortes de Cádiz a la Restauración)*, tesi de llicenciatura inèdita (Universitat de Barcelona 1960) i Lluís ALEMANY, *La prensa en Menorca*, número especial de la «Revista de Menorca» (Maó 1974).

dada credulidad denigra la pureza de las maximas de nuestro divino maestro; asi como la incredulidad malignante es un escollo sobre que se estrellan la piedad y la fe sin la qual nadie puede salvarse. Ni debemos creerlo todo, ni negarlo todo, sino reprobado lo reprobable y dar ascenso a lo creible».

És dins aquesta línia de moderació culta i cristiana que comenten l'article 12 de la Constitució de Cadis d'acord amb el qual la religió catòlica és la de l'anomenada nació espanyola: convertint aquella en l'«única base de nuestra ilustración é independencia» [20 de febrer de 1814], la presenten com a antídoto segur de desordres i de revolucions, com la francesa de 1789. La seva postura és, doncs, de fer avançar, i transformar, la societat de l'Antic Règim des de dins, duent a terme un procés reformador que garantís la modernització social sense ruptures revolucionàries. El retorn de Ferran VII, com a monarca absolut i no constitucional, que és el que «Aristarco» havia defensat, tirava a terra el seu projecte reformador i cristià. El nomenament reial per cobrir les vacants episcopals, i entre elles la de Menorca en la persona del matoroní Pere Creus, inclou, com diu William J. Callahan, els oponents més actius al liberalisme i els més allunyats del model eclesiàstic il·lustrat del segle XVIII (31).

Antoni Febrer i Cardona: espiritualitat il·lustrada i projecte cultural

Menorca, però, malgrat les circumstàncies adverses i retrògrades del regnat absolutista de Ferran VII amb el parèntesi del Trienni Constitucional resolt, tanmateix, amb la ben gràficament anomenada Dècada Ominosa, comptarà amb una figura, la d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841), que convertirà l'arrelament en projecció universal a través d'una vastíssima i alhora unitària obra creada al llarg de les quatre primeres dècades del segle XIX. Obra que, donada a conèixer i valorada en tota la seva extraordinària importància pels estudis de Jordi Carbonell, ha estat darrerament objecte d'una tesi doctoral de Maria Paredes i Baulida sobre un vessant apuntat en un article d'Ignasi Mascaró: el de les traduccions llatines. A aquesta estudiosa devem la més important, per ser la primera i condició de moltes altres, aportació a l'Any queenguany celebrem: la publicació *Antoni Febrer i Cardona: la paraula salvada* (32), primera síntesi interpretativa completa de l'activitat del lingüista, traductor i poeta maonès. Les *Jornades* celebrades el mes de setembre van perme-

(31) Vegeu William J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874* (Madrid 1989), 106.

(32) Vegeu Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona: la paraula salvada* (Menorca 1991), que inclou la bibliografia tot just esmentada.

tre, encara, aprofundir en alguns aspectes concrets d'aquesta vasta obra, convertida avui en un dels més rics i suggerents camins oberts, que diria Joaquim Molas, de la nostra història literària i cultural.

És des d'aquesta sòlida base que avui els propòs de contemplar dins la perspectiva de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca la figura i l'obra d'Antoni Febrer, presència culminant, en un *crescendo* segurament insòlit, dins el panorama fins ara esbossat. No es tracta ja de tenir ben present que, dins la seva voluminosa i rica biblioteca, hi ocupaven un espai privilegiat, al costat de les obres clàssiques i lingüístiques, tant la «gran quantitat de llibres de pietat, devocionaris, sermonaris i llibres d'espiritualitat en general» com l'«inusualment notori nombre d'edicions i traduccions de la Bíblia i del Nou Testament en diferents llengües» (33); no es tracta, tampoc, d'aïllar la producció específica febreriana de temàtica religiosa o espiritual. Es tracta sobretot de situar-se dins la profunda coherència i unitat que travessa tota la seva obra i sustenta tota la seva posició intel·lectual: coherència i unitat que cal cercar en la seva visió del món, humanísticament cristiana i pedagògicament il·lustrada. Visió del món que, culturalment, va poder nodrir-se o, si més no, hi va connectar, amb dos grans marcs referencials de l'Europa del XVIII i de començaments del XIX: el de la cultura francesa entre el classicisme i l'enciclopedisme que, des de la interrelació de diferents branques del coneixement humanístic, va propugnar la figura, com destaca Sylvain Menant, de l'intel·lectual cristià (34), d'una banda, i, de l'altra, el neohumanisme holandès i alemany que culmina en el moviment romàntic, molts de trets del classicisme i de la religiositat del qual són ben propers a l'autor menorquí (35).

Cal, per tant, subratllar el que és sorprenent dins el context menorquí i català per més que sigui coherent amb el panorama europeu: el fet que Antoni Febrer i Cardona es proposi i dugui a terme un ambiciós projecte cultural des de la base i l'eix unificador del seu humanisme cristià, ben amarat de l'espiritualitat cristocèntrica i bíblica de la Il·lustració. El Febrer gramàtic i lexicògraf sistematitza, a partir de la ciència lingüística francesa, la llengua pròpia —«un d'els dònns més preciòsos que l'hómê ha rebud de son Crèador, com afirma al *Prefaci dels Principis Generáls de la Llèngua Menorquina* (1804)—

(33) Vegeu la tesi doctoral inèdita, de Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1741-1841)* (Universitat de Barcelona 1990), 31.

(34) Vegeu Sylvain MENANT. *La Chute d'Icare. La Crise de la Poésie française 1700-1750* (Genève 1981), i Josefina SALORD RIPOLL, *Les odes sagrades de Jean-Baptiste Rousseau segons Antoni Febrer i Cardona: la poesia com a llenguatge de Déu*.

(35) Vegeu Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona i el mestratge dels clàssics*, ponència presentada a les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la il·lustració*.

per fer-la justament i elevadament apta per a expressar qualsevol missatge d'universalitat, per fer-la sobretot apta per expressar la més universal de les paraules: la divina, en relació amb la qual la humana hauria de ser, en els seus diferents registres, reflex i mirall. D'aquí que el Febrer traductor dels autors llatins clàssics triï els textos, d'acord amb l'anàlisi exhaustiva de Maria Paredes, que li permeten d'establir una síntesi entre «l'esperit dels clàssics i el missatge evangèlic» (36). Tria, d'altra banda, que condiciona també les seves traduccions/recreacions d'autors moderns, entre les quals sobresurten les de l'obra poètica francesa de Jean-Baptiste Rousseau —en particular les odes sagrades inspirades en els Salms bíblics— i la teatral llatina del jesuïta Gabriel Le Jay ambientada en el món de l'antiguitat clàssica i hebrea (37).

La paraula pròpia, capaç d'acollir el missatge cristianament culte i elevat de clàssics i moderns, s'obre en Antoni Febrer i Cardona a tot de registres específicament religiosos, expressats sempre amb la dignitat lingüística i la forma literària que els corresponen. En primer lloc, el pietós dels llibres de devoció i d'espiritualitat francesos, els quals, com en el cas de *La Jornada d'el Cristiá, santificáda per médi de l'Oraciò y la Meditaciò* (1809), adapta, amb moltes innovacions, a la realitat menorquina tot activant la pràctica del que anomena la «lectura espiritual». Del francès també incorpora una *Passió* dialogada i *La creació del món* de Haydin, oratori que, en paraules d'Evangelista Vilanova, «dóna expressió per primera vegada a la nova religiositat basada en el gaudi del món» (38). Gaudi que, fet cant, reclama la vivificadora paraula pròpia amb totes les conseqüències que podia tenir per a una litúrgia que només s'havia expressat en llatí. I és en aquesta dimensió que hauríem de destacar una de les aportacions febrerianes més interessants a l'espiritualitat menorquina: les traduccions d'himnes litúrgics, el recull més important dels quals ens l'ofereix la *Recopilaciò de diferènts Poesías Menorquínas y principalment de las Prósas y de los Hímnes qu'es cántan en las Míssas de las fèstas solémnas* (1820).

La menorquinització d'oracions, himnes i textos religiosos s'esdevé, a més, paral·lelament a la tasca de recopilació de cobles marianes i hagiogràfiques configuradores d'un dels més importants patrimonis de la cultura tradicional popular, que Antoni Febrer recull tot refent-los i fins i tot aportant-hi

(36) Vegeu Maria PAREDES I BAULIDA, *tesi doctoral citada*, 116.

(37) Vegeu Enric CABRA MARTORELL, *Els drames de Le Jay traduïts per Antoni Febrer: una primera lectura*, ponència presentada a les *Jornades Antoni Febrer i Cardona i la cultura de la Il·lustració*.

(38) Vegeu Evangelista VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*, III (Barcelona 1989), 140.

per l'humanisme cristià i il·lustrat, ens l'ofereix, sens dubte, la traducció, enllestida un any abans de la seva mort, dels cent cinquanta salms bíblics, que, per l'estrofisme emprat, d'acord amb l'estudi que li ha dedicat Maria Paredes (39), anaven dirigits al gran públic menorquí, el destinatari de bona part de la seva obra, de més de seixanta manuscrits, només un dels quals va ser imprès el 1811: *l'Ezcercici d'el Via-Crucis*.

El fet que l'edició d'aquesta obra el 1846, només cinc anys després de la seva mort, suprimeixi l'aportació literària i espiritual més original d'Antoni Febrer, i el fet, encara, que, en una data tan avançada com el 1883, es publiqui en un volumet solt *l'Ezcercici de la Bona Mort*, integrat també dins *l'Ezcercici d'el Via-Crucis*, sense, tampoc, les peces poètiques que l'acompanyaven són dades més que significatives dels camins, estrets camins, que l'espiritualitat i la cultura menorquines emprenien a partir de la dècada dels quaranta, a partir de la mort d'Antoni Febrer i Cardona.

La rica i complexa espiritualitat, cristocèntrica i bíblica, de la Il·lustració esdevenia plana devoció. La llengua catalana de Menorca ja no es reclamava paraula múltiple capaç d'acollir i d'expressar, des de dins, l'universalitat que només es pot viure des dels noms propis. Evangelista Vilanova, referint-se a la mort del bisbe il·lustrat i traductor bíblic Fèlix Torres Amat el 1847, ha dit que «a partir d'aquell moment, malgrat les persecucions de la revolució burgesa i de tots els avatars del segle, el catolicisme oficial entrarà en conflicte amb la modernitat» (40). Menorca, que havia sabut i pogut fer seves autèntiques formes de modernitat cultural i espiritual, entrarà també en conflicte amb la modernitat a partir sobretot de la desaparició d'un dels seus intel·lectuals més sòlids i conseqüents, Antoni Febrer, i, amb ell, de tot un món que l'havia fet possible i que ell, al seu torn, havia contribuït a configurar. És per tot això que commemorar els cent cinquanta anys de la mort d'Antoni Febrer i Cardona és per a tots nosaltres un acte ben coherent de modernitat: la modernitat sempre inseparable de la cultura i del coneixement. El nostre veritable avanç.

(39) Vegeu Maria PAREDES I BAULIDA, *Una versió catalana dels Salms de David feta a Menorca el 1840* dins *Miscel·lània Jordi Carbonell* 2 (en premsa).

(40) Vegeu Evangelista VILANOVA, *op. cit.*, 324.

MENORCA AL VOLTANT DE 1558: NOVES APORTACIONS DOCUMENTALS

JOSEP PELLICER PONS (*)

Una qüestió que sempre ha preocupat és el coneixement de les estructures tant comercials com d'informació que hi havia a la Mediterrània a la segona meitat del segle XVI. Com eren enviats els diners per a pagar els rescats dels captius menorquins a Turquia? Com es coneixia el moviment de l'armada turca? A poc a poc es va aconseguint més informació i l'augment de recerques en els arxius ens acostava cada vegada més a aquesta realitat que era Menorca al voltant de 1558.

I

1.- Despacho de su alteza para Italia, de Valladolid a último de julio de 1558, firmado el emperador.

Aquesta carta dirigida a l'ambaixador Figueroa ens diu: «... pero ya la dicha armada como haveys entendido se havia levantado de sobre Menorca después de haver tomado y abusado a ciudadela en aquella ysla y llevado presas muchas animas de que nos ha desplazido...». Sèrie Estado 1474, foli 162, Arxiu General de Simancas (Valladolid).

2.- Un informe enviat al Cardenal de Sigüenza: «... Os doy muchas gracias por el cuydado que haveys tenido en servirme lo que ay se entendia de la venida de la armada del turco la qual después que se descubrio en las

(*) Josep Pellicer Pons, llicenciat en Història Moderna.

bocas de crapi sin saberse otra nueva llevo a menorca a ultimo de junio y desembarcados los turcos y artilleria se pusieron sobre ciudadela en aquella ysla y les batieron y quemaron y llevaron presas muchas animas y de ally segun se entiende dieron la buelta hazia Francia y no deve ser sin fin de emprender otras cosas mayores de que estamos con el cuydado que podeys considerar...». Estado núm. 1474, foli 157, Arxiu General de Simancas.

3.- Escrit de la princesa a l'ambaixador espanyol a Venècia: *«Algunas cartas vuestras havemos recibido estos dias que la última es de 28 de mayo con los avisos de la venida de la armada del turco la qual estuvo de tanta diligencia y camino con tan prospero tiempo que a ultimo de junio llevo a ponerse sobre menorca y ally hizo el daño que havreys entendido de que nos ha desplazido y aunque dio la buelta hazia francia todavia juntandose con las galeras francesas no dexaran de intentar otras cosas de importancia...». Sèrie Estado 1474, foli 160, Arxiu General de Simancas.*

4.- Carta de l'emperador al príncep Doria titulada *Muy alto principe del consejo de estado y su capitan general de la mar*: *«... Os doy muchas gracias por el cuydado que se ha tenido de avisar tan a menudo de la venida de la armada del turco y de prevenir a todas partes...» «pero ya la dicha armada como havreys entendido se havia levantado de sobre menorca despues de haver tomado y abusado a ciudadela en aquella ysla y llevado presas muchas animas de que me ha desplazido y como se supo que tomavan la buelta de francia...». Sèrie Estado 1474, foli 161, Arxiu general de Simancas.*

5.- Carta de l'emperador al Visorrey de Sycilia: *«... os damos muchas gracias por el particular cuydado con que haveis prevenido a todas partes que ha sido como convenia, despues se tuvieron cartas de napoles de trece del mismo (junio) de como havia llegado a las bocas de crapi y a los XXX sin tener otro aviso como nos escrivio el visorrey de cataluña estava ya en menorca y batieron tomaron y quemaron en XI dias sin poder ser socorrida y no tocaron al castillo de ma hon por parecerles que estava en defensa pero como havreys entendido llevaron de la ysla hartas animas captivas de que nos ha desplazido despues entendimos que se havian buelto la via de francia...». Sèrie Estado 1474 Arxiu General de Simancas.*

6.- Escrit de l'ambaixador de Gènova a últim de juliol de 1558 a la princesa: *«... por mis cartas deveis a ver entendido vuestra alteza como la dicha armada fue a dar en menorca sobre maon, a donde no pudo hazer nada y de alli, fue Acitadela lugar de la misma ysla a donde le mataron alli mil turcos y se defendio todo lo que pudo asta que hubo de caer en sus manos de que aca hemos recibido la pena que vuestra alteza puede considerar por averse perdido alli tantas animas / despues la dicha armada se volvio en francia y*

estubo algunos dias en santa margarita con intención de hacer la empresa de niza y del fuerte de Villafranca...». Sèrie Estado 1387, foli 22, Arxiu General de Simancas.

7.- Carta de l'emperador a Don Juan Manrique, ambaixador: «... *sin saberse otra nueva llego la de la armada a menorca y como havreis entendido tomo y quemo a ciudadela y captivo muchas animas de que tambien nos ha desplacido mucho y de alli segun se sabe toma la derrota de Francia y se esta con mucho cuidado de que juntandose con las galeras de francia no dexaran de emprender otras cosas...». Sèrie Estado 1474, foli 159. Arxiu Nacional de Simancas.*

8.- Carta de Silvestro Cattaneo datada a Gènova el 23 de juliol de 1558, en la qual informa que l'armada del turc ha pres també la ciutat de Menorca, s'espera que l'armada passi l'hivern a Niça i a la fortalesa de Vilafranca, ha vingut de Provença... Sèrie Estado 1387, foli 120, Arxiu General de Simancas.

9.- Carta del príncep Doria a la princesa Joana, datada l'1 d'agost de 1558: «Després que l'Armada turquesca ha conquerit el lloc de Ciutadella, el qual aconteixement he sentit fins l'anima van venir a Provença...» i més endavant comenta que l'armada va descansar a Niça i a Vilafranca. Sèrie Estado 1387, foli 40, Arxiu General de Simancas.

II

Tan sols transcorreguts dos anys del saqueig de Ciutadella per l'exèrcit turc i deportat com a presoner a Constantinoble el capità Negrete, trobem a finals del 1560 un informe escrit, des de Venècia, per aquest capità al rei Felip II. La troballa d'aquest informe invalida algunes de les hipòtesis que s'han anat formulant al llarg del temps, les quals defensaven que:

a.- Possiblement el mencionat capità no havia estat mai traslladat a Turquia.

b.- Segurament havia tornat a Constantinoble en el mateix grup on es trobaven el notari Pere Quintana i el regent Bartomeu Arguimbau.

c.- Probablement el capità Negrete es quedà al sud de França, ja que aquest país era aliat del Soldà.

Aquest informe es troba al lligall de la Sèrie Estado núm. 485 de l'Arxiu Nacional de Simancas (Valladolid) i la seva transcripció és la següent:

«Sumario de la que refiere en Venecia el Capitán Negrete, el qual partió de Constantinopla a los 19 ó 20 de septiembre de 1560:

Que las alegrías que en Constantinopla se hicieron por la victoria de Los

Gelves (Djerta) (1) fueron mezcladas con muchas lágrimas: por haber muerto en la jornada más de siete mil turcos y entre ellos obra de 30 Arraiz (2) viejos: y sobre todos Alijafer que era el principal gobierno de la armada.

Que el rey de Argel habia enviado a suplicar al turco (3) que el año que viene enviase su armada para hacer la empresa de Oran y que después que sucedió la pérdida de Los Gelves: el rey de Túnez envió un gran presente a Piali Baxá Capitán general de la armada: Rogándole que hiciese con el turco que la enviase el año que viene sobre La Goleta (4).

Que enterado de algunas personas muy favorecidas del baxá y del turco (3): las quales lo podian muy bien saber que sin duda ninguna la Armada saldrá el verano que viene, mucha más poderosa que el verano pasado para hacer una de las dos empresas: o, la de Oran: o, la de La Goleta.

Que en señal y certificación de esto todas las veces que como esclavo de Piali baxá pudo entrar en el taraçanal (5) el dicho capitán: (que fue hartas veces): vió que se usaba grandísima diligéncia en las obras del. y que entre galeras acabadas y comenzadas, habia en el taraçanal más de 90 galeras nuevas: éstas allende de las que fueron y al vuelto de Los Gelves. y que el mismo Rustan baxá estuvo quasi toda un dia en el taraçanal dando gran prisa a las obras y que los maestros y laborantes se quejaban del mucho trabajo que tenían.

Que vio muchas veces al gran Turco cuando los viernes iba a la mezquita. y que está muy viejo y ya todo cano: descolorido y tan flaco que va corvado sobre el caballo y muy melancólico desde la guerra de Bayasit su hijo.

La qual teme en tanta manera que no osa salir de Constantinopla más de una jornada.

- (1) *Djerta, Los Gelves*, en català Gerba: petita illa de la costa de Tuníssia d'una gran importància com a base militar per a lluitar contra l'armada turca. Aquesta derrota significà un gran pas endarrera en la lluita contra l'exèrcit otomà.
- (2) *Arraiz, arraes*, en català arrais: capitans de vaixell altament especialitzats.
- (3) En aquesta època, *turco* equival a Soldà, sobirà turc. Dins l'imperi otomà es diferenciava entre turc, àrab i moro, a més a més hi ha autors que hi afegeixen un altre estament, però tots ells aglutinats al voltant d'una mateixa religió, alhora enfrontats amb les armes a la mà: sunites i xiïtes, tal com ens ha arribat fins a l'actualitat; ja Negrete ens en parla.
- (4) *La Goleta*: port de la ciutat de Tunis. L'any 1534 fou conquerida per Barba-rossa, i l'any següent, ocupada per l'expedició dirigida per Andrea Doria al servei de Carles V, es convertí en una important plaça de la monarquia hispànica enfront del poder turc. El 1574 fou conquerida pels turcs.
- (5) *Taraçanal*: paraula d'origen italià, en català drassana. En alguns documents d'aquesta època s'utilitza arsenal o atarazana.

Que entendió de algunos soldados venidos de Amasia (6) que después de la muerte del Sophi, el hijo que sucedió en aquel imperio, dió por mujer una hermana suya a Bayasit y doce mil caballos con los quales se venia allegando a los confines de Mesopotámia con esperanza que el presidio de Babilonia se le pasaria poco a poco porque es adorado de toda la gente de guerra en la qual consiste el dominio.

y que asimismo tenia esperanza Bayasit que el ejército de Hamet baxá se le amotinaria y se juntaria con él. y que en Constantinopla lo desean todos por señor: y aún Rustan baxá más que nadie: no obstante que de miedo del gran turco muestra otra cosa.

Que se tenia aviso que Hamet baxá caminaba adelante de la via de Babilonia para que con su calor se tenga aquel presidio y para venir a jornada con Bayasit si fuere menester.

Que no obstante el impedimento que Bayasit puede dar: se tiene por cosa muy cierta lo que se ha dicho de la armada de mar pues para ello ni hace ni deshace la guerra de Persia».

Com es pot veure, és un informe clar d'espionatge que a més a més coincideix amb altres informes secrets enviats al rei Felip II, com per exemple el de 13 de desembre de 1559 (Consejo Juntas, Hacienda núm. 38, Arxiu Nacional de Simancas).

D'altra banda, hi ha l'ordre donada pel rei el 13 de juliol de 1563 per la qual s'autoritza a pagar el rescat del capità Negrete i el seu germà l'alferes Francisco Negrete. Aquests diners havien estat avançats tres anys abans per l'ambaixador espanyol a Constantinoble; per això, el pavorde Marc Martí s'oposa aferrissadament al fet que amb el producte del jubileu es pagui tan elevada quantitat d'una despesa feta abans de l'aprovació d'aquest.

(6) *Amasia*: Amasya, ciutat del nord de Turquia.

DINÀMICA DE LA POBLACIÓ DE MENORCA EN EL PERÍODE 1956-81. DIFERÈNCIES INTRAINSULARS (*)

MARIA LLUÏSA DUBON PRETUS (**)

INTRODUCCIÓ

Presentam resultats parcials, corresponents al període 1956-81, d'un treball més ampli (DUBON PRETUS, 1984, Memòria de Llicenciatura) on hem fet un estudi de dinàmica demogràfica per a Menorca que abasta des de 1741 fins a 1981.

Per a aquesta comunicació hem elegit el darrer període dels que hem considerat en l'estudi ampli, per diverses raons. Primera, perquè per a aquests anys hem duit a terme una depuració exhaustiva de les dades de naixements de tots els municipis illencs. Segona, per l'interès intrínsec d'aquest període, que suposa, per a Menorca i per a les Illes Balears en conjunt (BARCELÓ, 1970), un canvi de ritme en la dinàmica poblacional.

Cap a 1820 es detecta a Menorca un estancament de la població, que, fins aleshores i, segons VIDAL BENDITO, des del segle XVII havia seguit una tendència clara de creixement. Aquest estancament dura amb petites fluctuacions fins als anys seixanta, quan s'inicia un nou i fort augment de població, del qual el màxim d'intensitat es presenta entre 1966 i 1975.

(*) Aquest treball fou presentat al Curs Col·loqui de Demografia Mediterrània, celebrat a Maó el setembre de 1984. Fou realitzat a partir de la tesi de llicenciatura de l'autora, titulada «Dinàmica de la població de Maó en relació amb la resta de Menorca: 1740-1981» i es veurà actualitzat amb la recerca feta per l'autora en l'elaboració de l'estudi «Demografia actual menorquina. Les migracions i els seus efectes sobre la població i la societat illenques», que rebé el Vè. Premi d'Investigació Cultural Francesc de Borja Moll (1991).

(**) Membre de l'Institut Menorquí d'Estudis.

Les fonts demogràfiques publicades no permeten d'estudiar aquesta interessant fase de creixement a nivell municipal, és a dir, detectar-ne les diferències intrainsulars, i això perquè la centralització de serveis sanitaris a les ciutats principals (Maó i Ciutadella) distorsiona les xifres municipals de naixements, des de 1956, inauguració de la Residència Sanitària de la Seguretat Social a Maó, fins a 1975, quan l'INE comença a distingir entre lloc de naixement i lloc de residència de la mare. Calia, doncs, una depuració d'aquestes xifres.

DEPURACIÓ DE LES DADES DE NAIXEMENTS 1956-75

Per dur a terme aquesta tasca de depuració hem acudit al Registre Civil de Maó, on hem destriat, del conjunt de naixements allà inscrits per cada any els casos en què la mare del nat no era resident a Maó, i hem assignat aquests naixements al municipi pertinent. Els resultats es poden veure en el Quadre 1.

QUADRE 1.- RECOMPTE DE NAIXEMENTS ALS DIFERENTS
MUNICIPIS DE MENORCA ENTRE 1956 I 1975
(Fonts contrastades)

Anys	Alaior		Ciutadella		Ferreries		Maó		Es Mercadal		Sant Lluís		Es Castell	
	INE	RRC*	INE	RRC*	INE	RRC*	INE	RRC*	INE	RRC*	INE	RRC*	INE	RRC*
1956	65	2	218	3	46	1	248	-15	34	5	27	2	35	2
1957	42	21	249	12	39	10	347	-65	26	8	26	4	23	10
1958	45	17	228	6	38	13	375	-82	28	13	16	13	22	20
1959	47	17	259	8	40	17	366	-102	23	29	20	9	22	22
1960	42	29	253	22	43	16	357	-107	22	21	14	6	17	13
T.1956-60	241	86	1.207	51	206	57	1.693	-371	133	76	103	34	119	67
1961	42	43	234	47	41	11	435	-169	20	26	6	21	15	26
1962	30	43	244	64	45	10	483	-207	14	38	6	24	15	38
1963	31	54	215	94	43	27	601	-289	4	40	2	37	7	38
1964	34	54	248	84	45	24	594	-302	4	59	1	43	3	48
1965	20	60	265	57	37	22	598	-252	2	41	2	39	0	52
T.1961-65	157	254	1.206	346	211	94	2.711	-1.219	44	204	17	164	40	202
T.1966-70	40	390	1.485	266	121	175	3.288	-1.464	9	228	29	177	15	286
T.1971-75	10	501	1.241	526	25	284	4.050	-1.983	4	260	1	232	5	319

* Recompte personal al Registre Civil de Maó. (Assenyalam la diferència detectada a cada municipi).

Font: Dades de l'INE extretes de BARCELÓ, (BARCELÓ, 1970), Registre Civil de Maó— elaboració personal—, i Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears, 1976).

Apreciem que la distorsió és progressiva, sent feble al quinquenni 1956-60; front a 2009 naixements enregistrats fora de Maó segons l'INE, la nostra depuració n'hi assignaria 2480, sent les xifres per a Maó, 1693 i 1322, respectivament. Les diferències entre dades no depurades (INE) i depurades (nostres) creixen els següents quinquennis. Per exemple, per a 1961-66 l'INE dona 1675 nascuts fora de Maó, quan n'hauria d'haver donat 2939 (els «maonesos» nascuts són realment 1492, quan INE en publica 2711). Ja és una gran distorsió, i encara augmenta.

BALANÇ DEMOGRÀFIC

Les dades depurades de naixements, juntament amb les dades de defuncions originals de l'INE (que no estan gaire distorsionades per la centralització sanitària fins a 1975, segons mostres que hem fet) i les xifres de població municipal total de fet donada pels censos i padrons ens permeten de fer un balanç demogràfic fiable per al període d'estudi.

El balanç s'ha fet mitjançant un senzill programa de càlcul que ens ha donat, a més, les taxes de natalitat i mortalitat. Els resultats es mostren en el Quadre 2, on hi ha, per quinquennis i per municipis, les poblacions inicial i final de cada subperíode, el nombre de naixements (depurat) i defuncions, el creixement natural, l'absolut, la diferència —considerada com a saldo migratori— i les taxes mitjanes de natalitat i mortalitat.

En el quinquenni 1956-60 Menorca, en conjunt, segueix estancada, com des de més d'un segle enrere, quant a població. Això no és el que succeeix a

QUADRE 2.- BALANÇ DEMOGRÀFIC A MENORCA, 1956-1981
(dades de naixements depurades per l'autora; dades de defuncions, de BARCELÓ, 1976;
elaboració, autora; dades de població, INE (1))

Municipi	Poblacions		Creixements				Taxes		
	Inic.	Final	Naix.	Def.	Natur.	Absol.	Migrac.	Natal.	Mort.
Període: 1956-60		(2)							
Alaior	5.130	4.988	327	333	-6	-142	-136	12,9	13,2
Ciutadella	12.382	12.228	1.258	596	662	-154	-816	20,4	9,7
Ferreries	1.853	1.998	263	83	180	145	-35	27,2	8,6
Maó	16.139	16.619	1.322	965	357	480	123	16,1	11,8
Es Mercadal	3.119	2.821	209	162	47	-298	-345	14,3	11,0
Sant Lluís	2.138	2.084	137	148	-11	-54	-43	12,9	14,0
Es Castell	2.300	2.189	186	94	92	-111	-203	16,6	8,4
MENORCA	43.061	42.955	3.702	2.381	1.321	-106	-1.427	17,2	11,1

Període: 1961-65									
Alaior	4.988	5.009	411	281	130	21	-109	16,4	11,2
Ciutadella	12.228	13.344	1.552	568	984	1.116	132	24,1	8,8
Ferrerries	1.998	2.268	305	76	229	270	41	28,3	7,0
Maó	16.619	17.441	1.492	927	565	823	258	17,4	10,8
Es Mercadal	2.821	2.801	248	146	102	-19	-121	17,7	10,4
Sant Lluís	2.084	2.189	181	137	44	106	62	16,9	12,8
Es Castell	2.189	2.309	202	99	103	121	18	17,9	8,8
MENORCA	42.955	45.368	4.391	2.234	2.157	2.410	253	19,8	10,1
Període: 1966-70									
Alaior	5.009	5.327	430	279	151	319	168	16,5	10,7
Ciutadella	13.344	15.140	1.751	713	1.038	1.796	758	24,3	9,9
Ferrerries	2.268	2.502	296	79	217	234	17	24,6	6,6
Maó	17.442	19.279	1.824	938	886	1.837	951	19,7	10,1
Es Mercadal	2.802	2.912	237	135	102	111	9	16,5	9,4
Sant Lluís	2.190	2.333	206	135	71	143	72	18,1	11,9
Es Castell	2.310	2.721	301	90	211	412	201	23,6	7,1
MENORCA	45.365	50.216	5.045	2.369	2.676	4.852	2.176	20,9	9,8
Període: 1971-75									
Alaior	5.328	5.579	511	305	206	252	46	18,7	11,1
Ciutadella	15.140	16.677	1.767	647	1.120	1.537	417	22,0	8,1
Ferrerries	2.502	2.686	309	66	243	184	-59	23,7	5,1
Maó	19.279	21.619	2.067	990	1.077	2.340	1.263	20,0	9,6
Es Mercadal	2.913	2.912	264	132	132	-1	-133	18,1	9,1
Sant Lluís	2.333	2.472	233	128	105	139	34	19,3	10,6
Es Castell	2.722	3.127	324	120	204	405	201	21,9	8,1
MENORCA	50.217	55.072	5.475	2.388	3.087	4.856	1.769	20,6	9,0
Període: 1976-80									
Alaior	5.580	5.706	390	239	151	126	-25	13,8	8,5
Ciutadella	16.677	17.579	1.504	722	782	903	121	17,5	8,4
Ferrerries	2.686	3.037	281	103	178	352	174	19,4	7,1
Maó	21.619	22.926	1.782	1.024	758	1.307	549	15,9	9,1
Es Mercadal	2.912	3.028	201	159	42	117	75	13,5	10,7
Sant Lluís	2.472	2.547	177	126	51	75	24	14,1	10,0
Es Castell	3.127	3.901	346	130	216	774	558	19,3	7,3
MENORCA	55.073	58.727	4.681	2.503	2.178	3.654	1.476	16,4	8,7

(1) A través de diversos autors. (2) Reajust per càlcul, amb lleugera diferència amb el cens.

la resta de les Balears, que ja han començat a créixer (BARCELÓ, 1970). Però això tampoc és cert per a tots els municipis de Menorca: efectivament, a Maó —i també a Ferreries— el creixement també s'ha iniciat.

El decenni 1966-75 és el subperíode d'augment de població més ràpid. La immigració juga un importantíssim paper en aquest creixement, amb xifres globals del mateix ordre de magnitud que les de creixement natural, especialment per al terme de Maó.

En el darrer quinquenni 1976-80, s'aprecia una desacceleració del creixement, que afecta més el terme de creixement natural que el migratori.

Apreciem alguns detalls respecte dels valors de les taxes. La taxa de natalitat augmenta des de 1956 a 1970, s'estanca fins a 1975 i cau sensiblement en el darrer quinquenni. Cal destacar els màxims quinquennals de Ferreries i Ciutadella, 28 i 24 per mil, coincidents amb natalitats deu punts inferiors a les poblacions orientals. Això no tan sols succeeix en els moments de màxim, sinó que és una constant notable: la natalitat a Ponent sempre és molt superior que a Llevant. Amb la mortalitat succeeix el mateix, però a la inversa, les taxes de Ferreries i Ciutadella són molt baixes i sempre menors que als municipis orientals (Maó, Alaior, Sant Lluís). Naturalment, la conseqüència és una gran diferència en els creixements naturals.

DIFERÈNCIES INTRAINSULARS DE CREIXEMENT NATURAL I ABSOLUT

Per visualitzar clarament les diferències just ara esmentades hem fet un resum per al període 1960-81 (el de vertader creixement), del qual hem tret una representació gràfica.

El resum numèric es pot veure en el Quadre 3, on, a més dels valors de la població municipal i els seus creixements natural i absolut, hem inclòs les taxes anuals acumulatives de creixement absolut i natural, deduïdes de les fórmules de la progressió geomètrica acumulativa. La visualització és el mapa de la Fig. 1, on són representades, precisament, aquestes taxes. El creixement natural s'expressa per un semicercle puntejat, el radi del qual és proporcional a la taxa anual acumulativa. Anàlogament es fa amb el creixement absolut, sols que llavors el semicercle és negre. Maó, Sant Lluís i es Castell s'han ajuntat al mapa, per formar un únic «municipi».

El mapa és ben il·lustratiu. Excepte per as Mercadal, el creixement absolut és més fort que el vegetatiu, és a dir, el creixement natural, tot i sent important, no és suficient per explicar el creixement real; l'element migratori (immigració) ha de ser considerat.

QUADRE 3.- CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ AL PERÍODE 1960-1981

Municipi	Població 1960	Població 1981	Creix. Absolut	Creix. Nat. Acumulat	Taxa Creix. Acumulatiu	
					Natural	Absolut
Alaior	5.016	5.706	690	638	0,60%	0,65%
Ciutadella	12.228	17.580	5.352	3.926	1,40%	1,83%
Ferrieres	1.998	3.038	1.040	867	1,82%	2,12%
Maó, CST i SLL*	20.892	29.374	8.482	4.291	0,94%	1,72%
Maó	16.619	22.926	6.307	3.286	0,91%	1,62%
Es Mercadal	2.821	3.039	218	378	0,63%	0,37%
Sant Lluís	2.084	2.547	463	271	0,61%	1,01%
Es Castell	2.189	3.901	1.712	734	1,46%	2,93%
Total	42.955	58.737	15.782	10.100	1,06%	1,58%

* CST i SLL són les abreviatures que hem utilitzat per treballar les poblacions des Castell i Sant Lluís respectivament.

Font: Elaboració personal.

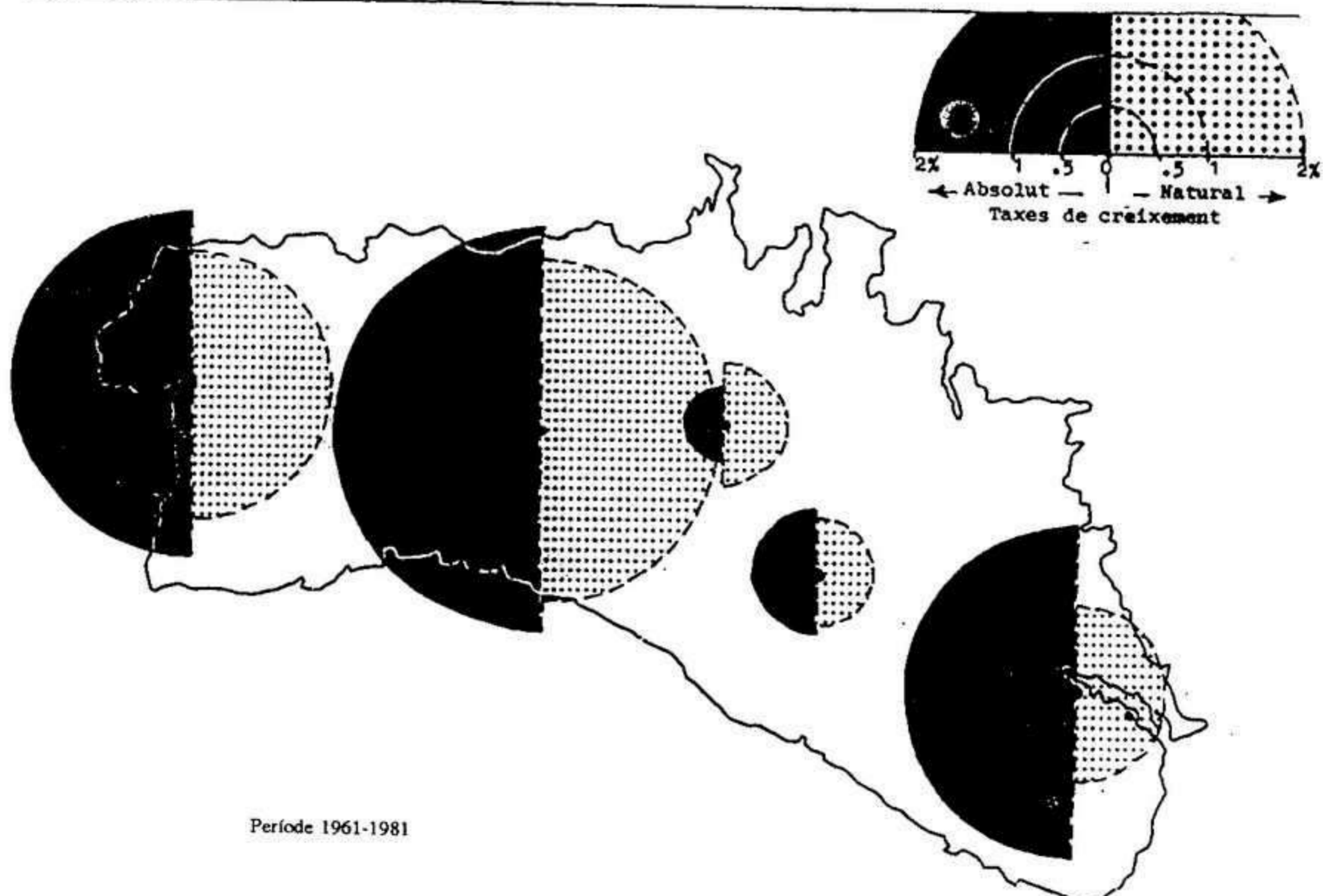

Fig. 1.- Taxes de creixement. 1960-81.

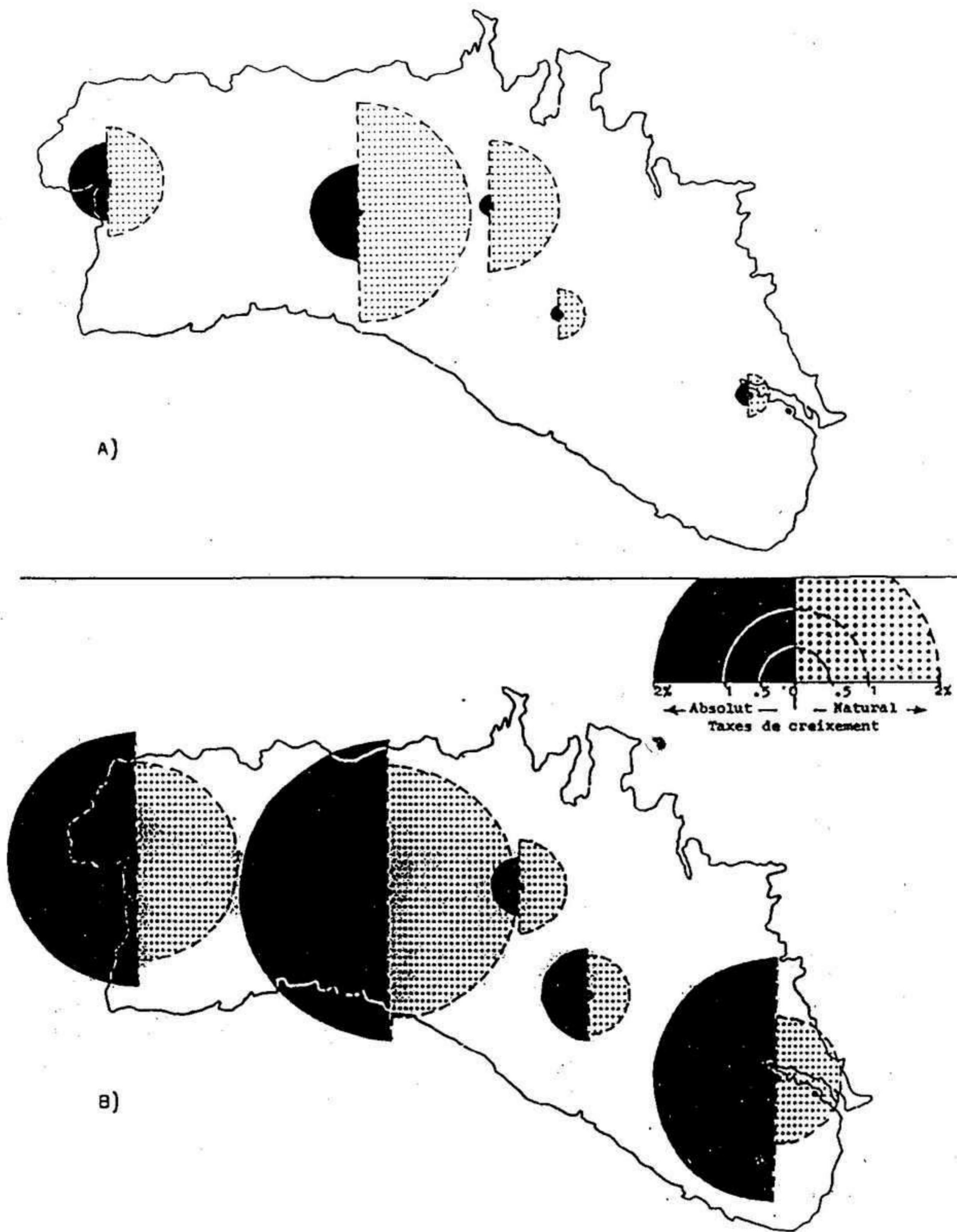

Fig. 2.- Evolució de les taxes de creixement. A) Període 1900-1950. B) Període 1960-81.

QUADRE 4.- Censos de Maó i Ciutadella, 1950 i 1970

MAÓ 1950 CENS ORIGINAL

INTERVAL	HOMES	DONES	TOTAL
0 4	669	485	1.154
5 9	460	433	893
10 14	494	496	990
15 24	1.328	1.171	2.499
25 34	1.196	1.150	2.346
35 44	1.295	1.213	2.508
45 54	889	1.213	2.102
55 64	845	1.055	1.900
65 99	867	1.277	2.144

MAÓ 1970 CENS ORIGINAL

INTERVAL	HOMES	DONES	TOTAL
0 4	1.011	868	1.879
5 9	828	704	1.532
10 14	654	586	1.240
15 19	562	586	1.148
20 24	662	620	1.282
25 29	591	626	1.217
30 34	636	583	1.219
35 39	608	587	1.195
40 44	575	568	1.143
45 49	613	522	1.135
50 54	554	531	1.085
55 59	505	572	1.077
60 64	448	532	980
65 69	390	496	886
70 74	254	367	621
75 79	109	263	372
80 84	95	202	297
85 99	49	108	157

CIUTADELLA 1950 CENS ORIGINAL

INTERVAL	HOMES	DONES	TOTAL
0 4	599	460	1.059
5 9	469	449	918
10 14	519	503	1.022

15	24	848	792	1.640
25	34	789	770	1.559
35	44	838	931	1.769
45	54	559	685	1.244
65	99	439	631	1.070

**CIUTADELLA 1970
CENS ORIGINAL**

INTERVAL		HOMES	DONES	TOTAL
0	4	830	794	1.624
5	9	778	787	1.565
10	14	639	600	1.239
15	19	594	565	1.159
20	24	557	511	1.068
25	29	492	485	977
30	34	498	516	1.014
35	39	480	401	881
40	44	472	468	940
45	49	405	421	826
50	54	385	400	785
55	59	392	402	794
60	64	371	337	708
65	69	216	306	522
70	74	169	276	445
75	79	104	124	228
80	84	76	123	199
85	99	39	104	143

Filant més prim, a la recerca de diferències intrainsulars, la Fig. 1 també parla clar i d'acord amb comentaris fets més amunt. El creixement vegetatiu a Llevant, fins as Mercadal, és relativament feble, mentre a Ponent (Ciutadella i Ferreries) és notable. En aquesta darrera zona la part més important del creixement total té base natural. A Maó i entorn, en canvi, per arribar a taxes de creixement absolut semblants a les de Ponent —i s'hi arriba— hi cal una intensa immigració —que existeix.

Pot ser interessant comparar aquest mapa amb un d'equivalent construït per al període 1900-1950, corresponent a part de la fase d'estancament poblacional a Menorca. Així ho feim a la Fig. 2. Crida l'atenció que les taxes de creixement natural, encara que menors en 1900-50 que en 1960-81, són d'un ordre de magnitud comparable. No així les taxes de creixement absolut, molt baixes, indicatives del gairebé estancament. Les diferències entre Llevant i Ponent, d'altra banda, tenen la mateixa magnitud i orientació en un i altre període.

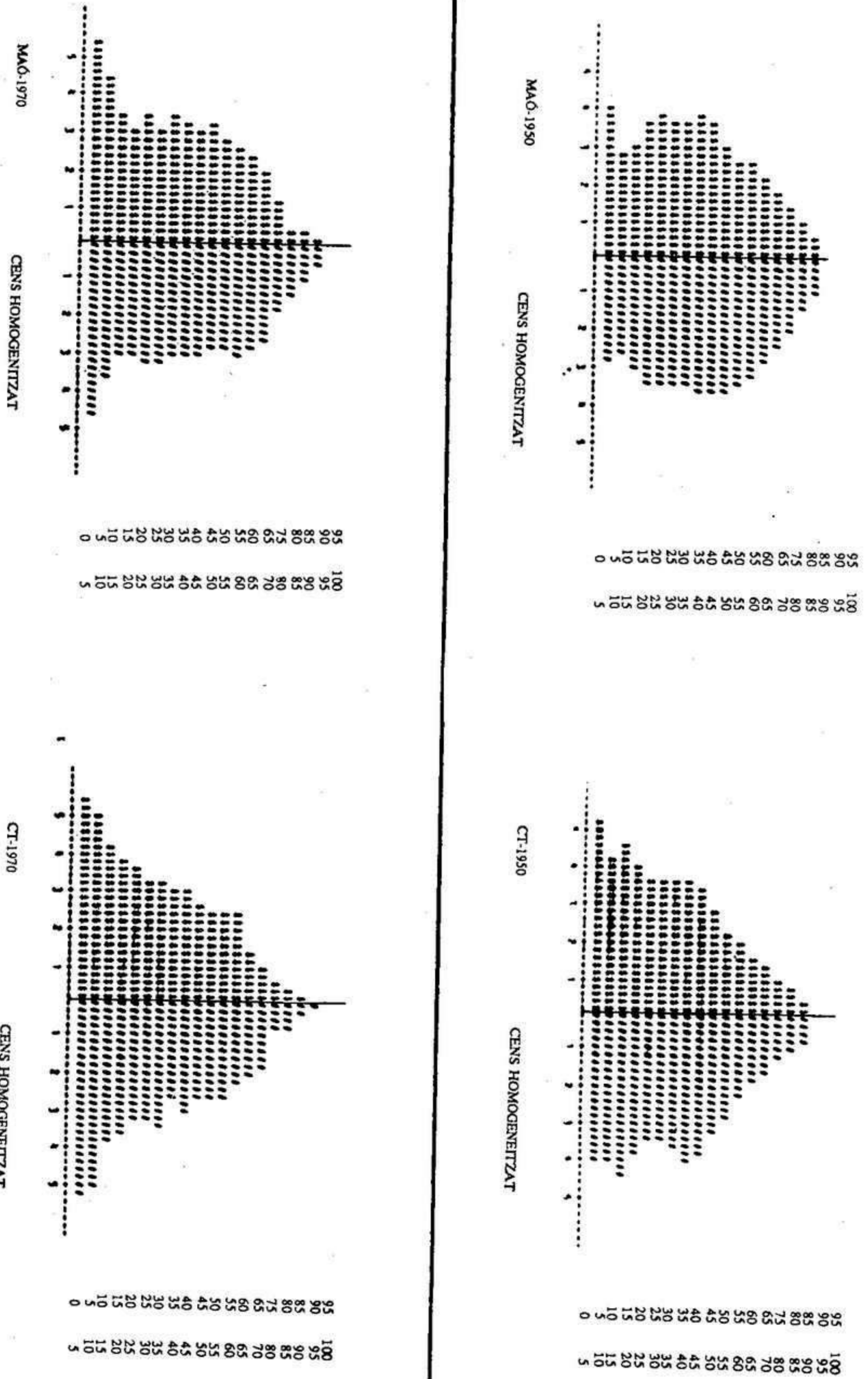

Fig. 3.- Piràmides de població segons els censos de població de Maó i Ciutadella, 1950 i 1970.

ESTRUCTURA DE LA POBLACIÓ

En el Quadre 4 es presenten els censos originals per a Maó i Ciutadella, corresponents a 1950 i 1970. El primer d'aquests anys és encara fora de la fase de creixement i el segon correspon al moment més ràpid d'augment de població. Aquests censos han estat homogeneïtzats —mitjançant una interpolació o extrapolació lineal—, per fer-los un poc més comparables. Això i la seva traducció gràfica, formant piràmides de població —Fig. 3—, ens ha de permetre fer algun comentari, que enllaçarà amb els precedents.

La forma de les piràmides de Maó i Ciutadella és ben diferent, especialment l'any 1950. Aquest any la piràmide de Maó mostra una població summament envellida, estreta a la base i bombada a les edats madures. Això implica mortalitats relativament altes i natalitats relativament baixes. El mateix any, Ciutadella és una població més jove, amb més base, més natalitat, més creixement natural potencial, en definitiva.

L'any 1970 les dues piràmides s'han rejuvenit, ampliant la base i fent-se més «triangulars». Continua havent diferència entre Maó i Ciutadella. Aquesta darrera població mostra, l'any 1970, un perfil realment jove i amb gran potencial de creixement.

El cens i la piràmide de població per a Maó de l'any 1981 (Quadre 5 i Fig. 4) —no disposam de l'equivalent per a Ciutadella— assenyalen que la societat d'aquesta àrea ha seguit rejuvenint-se moderadament. La piràmide de

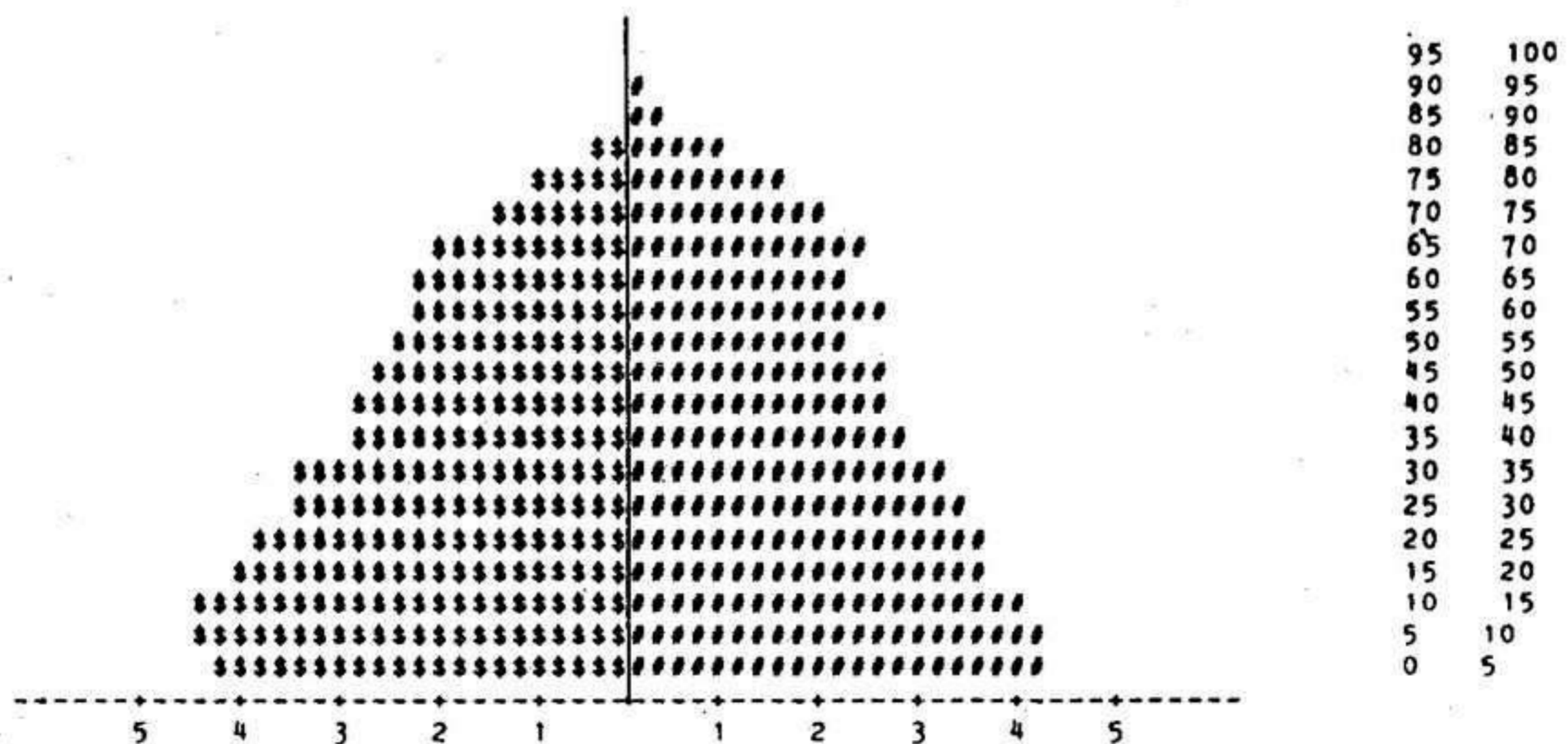

Fig. 4.- Piràmide de població per a Maó, segons el cens de 1981.

QUADRE 5

MAÓ 1981
CENS ORIGINAL

INTERVAL		HOMES	DONES	TOTAL
0	4	969	968	1.937
5	9	1.042	996	2.038
10	14	1.028	937	1.965
15	19	926	867	1.793
20	24	891	869	1.760
25	29	810	810	1.620
30	34	803	749	1.552
35	39	643	644	1.287
40	44	648	630	1.278
45	49	632	628	1.260
50	54	567	548	1.115
55	59	543	616	1.159
60	64	513	528	1.041
65	69	463	576	1.039
70	74	364	463	827
75	79	232	383	615
80	84	120	242	362
85	89	35	121	156
90	99	20	46	66

Maó de 1981 s'assembla ben poc a la de 1950. Això no obstant, el 1981 ja apareix algun símptoma de frenada: el grup 0-5 anys és menor que el de 5-10 anys.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ A MAÓ.
COMPARACIÓ AMB L'EVOLUCIÓ D'UNA POBLACIÓ ESTABLE

Per al treball ampli a què ens hem referit al principi i, per tant, també per a aquesta exposició parcial, hem utilitzat la tècnica de la comparació entre l'evolució que realment ha seguit una població i la que s'hauria presentat si aquesta població s'ajustàs a un model teòric simplificat.

El model que nosaltres hem empleat és un model de «població estable», és a dir, aquella que, al llarg del temps, conserva constants una taula de mortalitat i unes taxes de mortalitat i natalitat.

El programa d'ordinador que ens hem construït per fer la simulació forma una taula de mortalitats per edat partint d'una hipòtesi: el logaritme de

la probabilitat de defunció és funció quadràtica de l'edat. Hi ha quatre paràboles —joves, vells; homes, dones— i s'ha suposat que les quatre poden ser determinades per un sol paràmetre, que hem anomenat «estat sanitari» i que el programa ajusta a partir de la taxa global mitjana de mortalitat i l'estructura de la població per edats i sexes.

El model ha estat aplicat per simular l'evolució de la població de Maó per a 1950-80, partir de la piràmide de població de 1950 i de les taxes de mortalitat i natalitat mitjanes del període a simular.

El resultat és un «cens simulat» per a Maó 1980, que mostrem en el Quadre 6 i a la Fig. 5. La piràmide resultant se sembla bastant a primera vista a la real per a Maó 1981, però ens interessa destacar les discrepàncies, que

QUADRE 6

CENS SIMULAT COM A RESULTAT DEL PROGRAMA «EVOL» PER A MAÓ 1980

ANY DE PARTIDA: 1950. TAXES MITJANES DE NATALITAT: 17,
DE MORTALITAT: 11. ESTAT SANITARI: 8

GRUP		HOMES	DONES	TOTAL
0	1	160	153	313
1	4	626	598	1.224
5	9	762	728	1.490
10	14	742	706	1.448
15	19	722	682	1.404
20	24	695	649	1.344
25	29	664	614	1.278
30	34	632	581	1.213
35	39	602	552	1.154
40	44	577	531	1.108
45	49	554	516	1.070
50	54	532	505	1.036
55	59	504	492	996
60	64	464	473	937
65	69	409	441	850
70	74	337	389	726
75	79	252	313	565
80	84	163	219	381
85	89	86	122	208
90	94	35	49	84
95	99	10	13	23
TOTAL		9.526	9.325	18.852

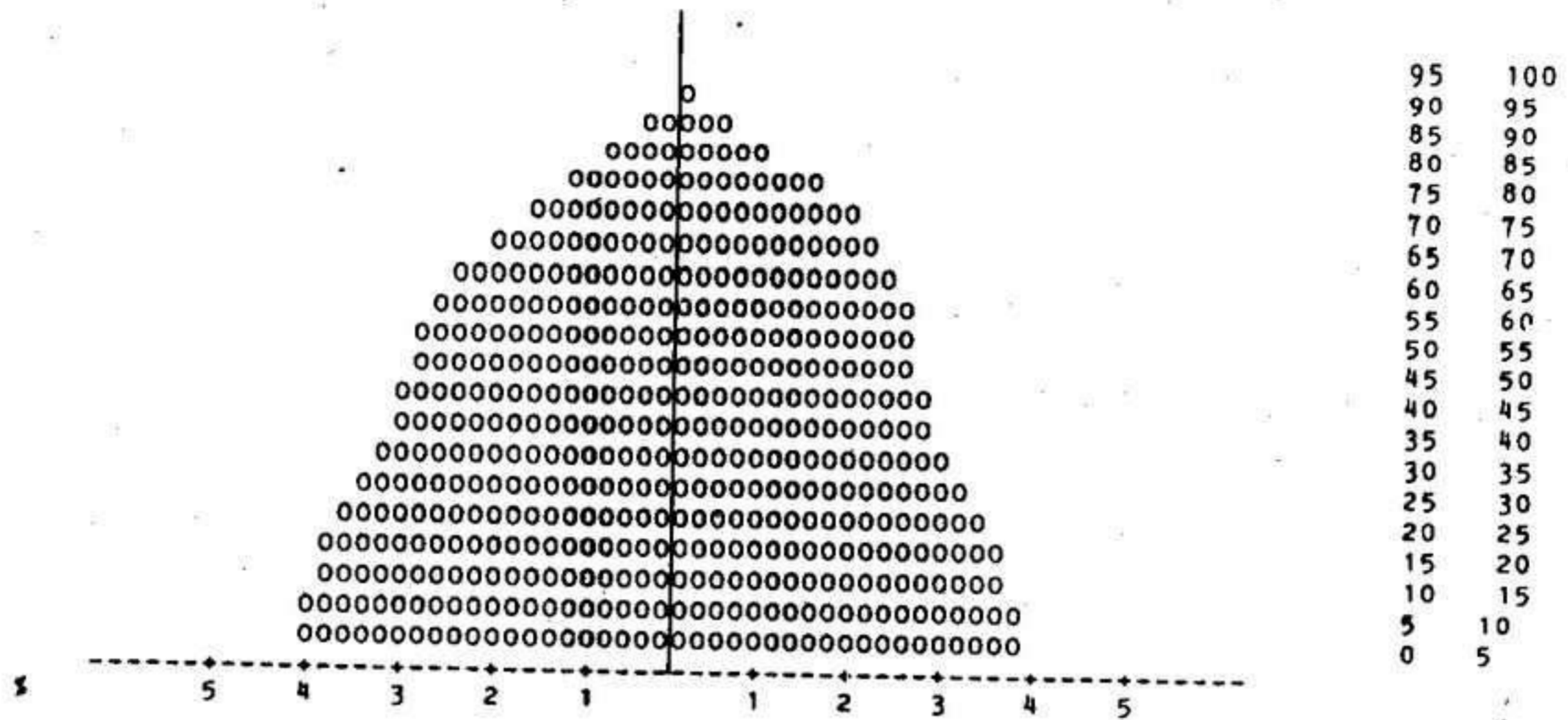

Fig. 5.- Resultat del model «Evol» aplicat a Maó.
 Cens utilitzat: 1950
 Cens simulat: 1980.

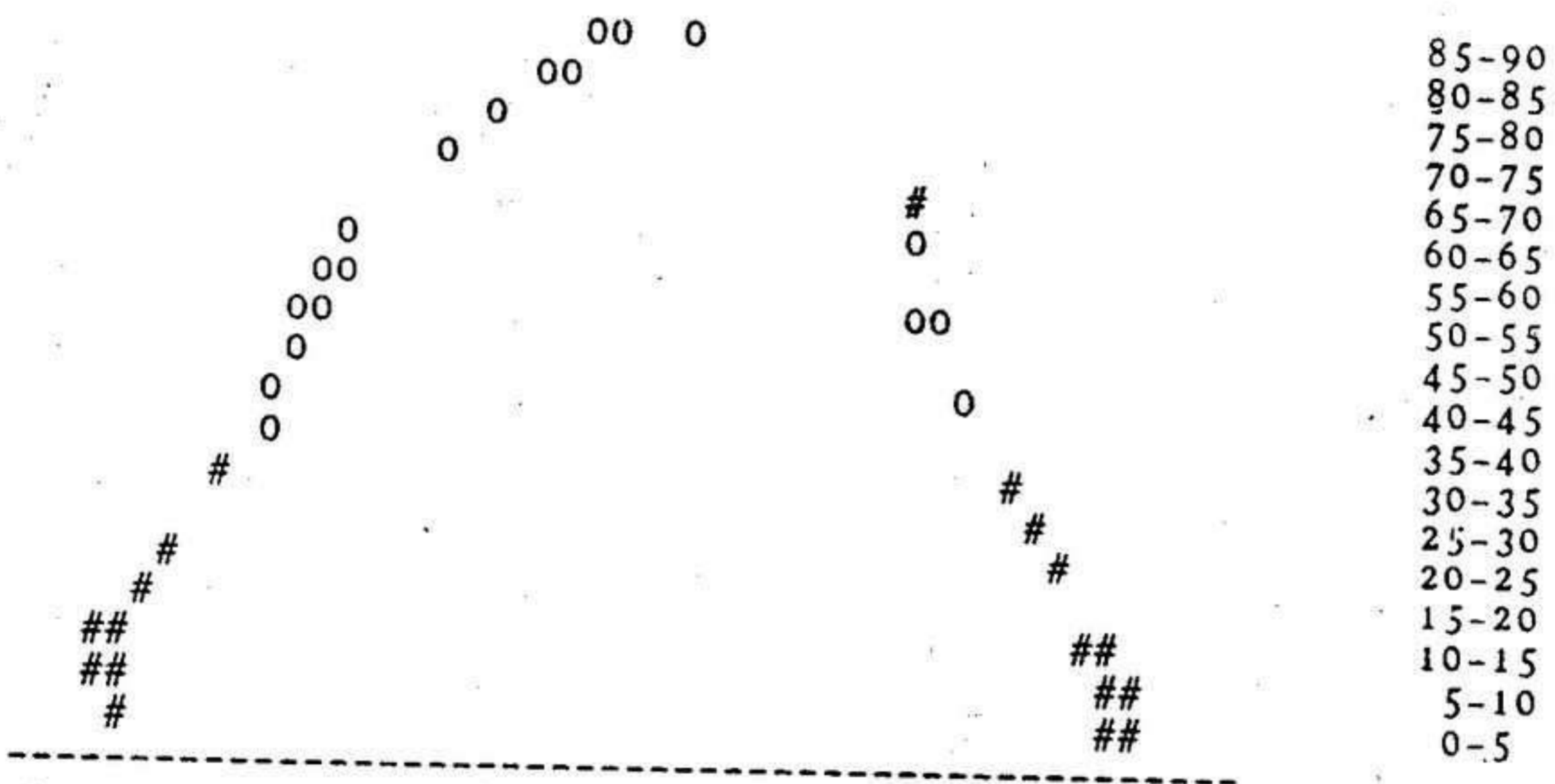

Fig. 6.- Diferències entre l'estructura real de la població a Maó, 1981, i la simulada per «Evol» per a 1980, partint de 1950.

o: 0,2% d'excés del grup simulat respecte del grup real.
 #: 0,2% d'excés del grup real respecte del grup simulat.

ens ajudaran en l'anàlisi demogràfica. La comparació, en forma gràfica, és a la Fig. 6.

El model preveu un tipus de població més envellit que el que es dona a la realitat —més vells i menys joves—. Això ens diu que el rejuveniment de la població realment succeït no era una potencialitat intrínseca de la societat inicial, sinó que tan sols es pot explicar per un agent extern —o almenys per un agent no considerat en el model de població estable—; aquest agent sembla clar que ha estat la forta immigració que hi ha hagut.

Es poden veure alguns detalls més, com el fet que les discrepàncies entre model i realitat són majors per a homes grans que per a dones grans, la qual cosa ens parla d'emigració selectiva —sobretot homes— al primer quinquenni del període i tal vegada alguns anys més.

S'aprecia, també, que l'excedent de joves al model respecte de la realitat tendeix a minvar per al darrer grup. El model suposa natalitat constant, de manera que aquest darrer fet ens parla del contrari, no constància, sinó disminució de la natalitat al darrer quinquenni respecte dels anteriors.

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ PONS, B. *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas Baleares*. CSIC, Madrid-Ibiza 1970.
- BARCELÓ PONS, B. «El balance demográfico de las Islas Baleares en el quinquenio de 1970-75». *Trabajos de geografía*, núm. 36. Palma de Mallorca, 1979.
- BORRIE, W.D. *Historia y estructura de la población mundial*. Istmo. Madrid, 1972.
- DEPARTAMENTO DE GEOGRAFÍA, *Demografía de las Islas Baleares, 1900-1970*. Consejo Económico Sindical. Palma de Mallorca, 1976.
- HENRY, L., *Demografía*. Labor. Barcelona, 1976.
- HOLLINGSWORTH, T.H., *Demografía Histórica*. Fondo de Cultura Económica. México, 1983.
- VIDAL, T. i PUJADAS, *La població*. Siroco. Barcelona, 1983.

L'ESTANC D'AIGUARDENT A ES CASTELL (1787 - 1835)

MAGDALENA MARQUÈS CALAFAT (*)

L'ESTANC A ES CASTELL

Mirant com ara ho feim, a finals del segle XX, el funcionament econòmic del nostre govern municipal de dos-cents anys enrera resulta normal que el sistema que llavors s'emprava ens sigui poc menys que incompreensible.

Els dies que vivim es caracteritzen per una preocupació en qualsevol economia per cercar la manera de diversificar-la i de fer-la independent dels monocultius, que resulten especialment perillosos per la unicitat d'ingressos que provoquen. Les grans empreses intenten inversions en camps diferents, de manera que la fallida d'un d'ells pugui ésser esmorteïda pels altres; les institucions públiques cerquen (o haurien de cercar) la manera d'aconseguir que les seves entrades siguin per conceptes diferents i si és possible que no estiguin interrelacionats. Com més diversa sigui una economia, en principi més estable resulta als esdeveniments històrico-econòmics.

L'estudi que present és, però, tot el contrari de les tendències actuals. La Junta Municipal de la nostra vila nodria les seves arques quasi exclusivament del lloguer d'un establiment, i per tant estava totalment sotmesa als esdeveniments que poguessin encarir o abaratir aquell arrendament. Em referesc a l'estanc d'aiguardent, que era l'únic lloc autoritzat on es podien despatxar begudes destil·lades.

(*) Arxivera municipal d'es Castell.

Avui, amb la perspectiva que ens donen els dos-cents anys que han passat, sembla mentida que una institució pública pogués funcionar amb la subhasta anual de l'estanc d'aiguardent, però així era; i si en principi podem pensar que el fet que l'estanc fos l'únic lloc on es venien begudes destil·lades donava seguretat als lloguers, podem també pensar què passaria en moments de misèria o falta de gent, o fins i tot si la legislació canviava el sistema. Si aquesta entrada fallava, la Junta Municipal es trobava per complet en descobert.

De tots aquests esdeveniments, del sistema d'arrendaments, de les inversions fetes i dels problemes que hi va haver, en tractarà el present treball, amb la intenció de fer una mica més comprensibles els fets històrics que ens ocupen.

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LA VILA DES CASTELL 1787-1835

Per a poder entendre les peculiaritats de l'impost que tractam, amb totes les implicacions que per a la nostra població tenia, crec que cal fer algunes ressenyes sobre la vida a la vila en aquells anys. A més a més d'ambientar el lector en l'època, potser aconseguiré que es puguin entendre com fets aparentment insignificants tenien una gran importància econòmica i social per a tots els habitants del poble.

UNA JUNTA MUNICIPAL

En l'època que tractam la vila no fou Ajuntament (exceptuant els dos períodes constitucionals de 1812-1814 i 1820-1823); en els altres anys tenia una junta municipal que li conferia autonomia de la Universitat de Maó, però la seva jurisdicció era reduïda al nucli urbà, ja que es Castell (entengui's la Vila Jordi primer i la Real Villa de San Carlos més envant) no tenia terme. La Junta Municipal fa veure moltes vegades als governadors que seria convenient dotar a la vila d'un terme igual al que eclesiàsticament tenia la Parròquia, però aquestes sol·licituds toparen sempre amb l'oposició dels magistrats de Maó i no es feren realitat. Pel que fa als estancs d'aiguardent aquest fet és doblement important, ja que la junta no tenia altra entrada de doblers per altres conceptes foravilers i per una altra afavoria moltíssim l'existència de contraban ja que amb la darrera paret del recinte urbà s'acabava la jurisdicció de l'estanc de la vila i al darrere mateix d'ella es podien vendre els productes (o entrar-los d'amagat) sense que la Junta hi tingués atribucions.

Teniendo entendido que
 V. Mag.^s han procedido á el
 Arriendo del Estanco del Aque
 ardiente de esta Villa en cuya
 virtud ha cesado la adminis-
 tracion de este arbitrio, espe-
 ro que V. Mag.^s en conformi-
 dad á lo acordado el dia 30 de
 Diz. ulto me remitiran sin
 perdida de tiempo una rela-
 cion exacta é individual de
 los quartillos de Aguardi-
 ente, y demas licores que se
 han vendido durante el tiem-
 po de la referida administra-
 cion, para arrear lo que
 V. Mag.^s deben abonar á esta
 Comision de mi cargo por
 el impuesto establecido á te-
 nor del citado acuerdo y respeto

á que V. Mag.^s se han desen-
 tendido de la intervencion
 que Yo debia tener en el ex-
 presado arriendo, espero igual-
 mente que me dirijiran una
 copia de lo que hayan deter-
 minado, y prevenido sobre la
 exaccion del referido impu-
 esto para mi gobierno, y á
 los efectos que mas comben-
 gan al puntual desempeño
 de las obligaciones de mi en-
 cargo, y al mejor Servicio
 del Rey.

Dijo que á V. Mag.^s m.^o d.
 Mahon 7.º de Marzo de 1807.

Catalina German y Hugalde
 6 3

Mag.^s Mag.^{dos} de Villa Carlos.

Ofici de la comissionada de rendes Catalina German y Hugalde als magistrats de Villa Carlos, amb data de 1 de març de 1807, demanant les quantitats de licors venuts a l'estanc per l'abonament de l'impost que correspon. Així mateix reclama les seves retribucions a l'hora de fer l'arrendament.

En un principi la Junta constava de *Baile i Amostacen* (també anomenat mostassaf, amosteraf). Però es demanà al governador que es creés el càrrec de *Dipositari* amb totes les prerrogatives i no com a simple empleat.

El fet que el govern municipal fos una simple Junta durà també problemes grossos amb la Universitat de Maó, que veu en l'estanc des Castell una entrada potencial de doblers a les seves arques i que acabarà per fer-lo seu uns quants anys.

UNA POBLACIÓ AMB PRIVILEGIS

Des de sempre la història ha fet notar les contínues desgràcies que els esdeveniments militars havien provocat als habitants de la raval de Sant Felip, als de Vila Jordi o Villa Carlos, segons les èpoques.

Les destrosses fetes als béns materials dels infortunats en els setges del castell de Sant Felip i els continus canvis de lloc de la població havien fet de la nostra vila una de les més castigades pels successos militars del segle XVIII. No és gens estrany que tant els monarques com els governadors donassin uns privilegis als habitants de la vila que amb el temps s'han anat esvaint però dels quals queda constància als documents que he estudiat. Aquests privilegis provocaren en moltes ocasions disputes amb els ajuntaments veïns, particularment amb el de Maó que, per la proximitat, veia a vegades perjudicats els seus interessos per mor d'aquells.

Un dels privilegis que més disputes provocava era el que la població tenia restringida l'entrada de vins de fora vila mentre no s'hagués exhaurit aquest producte dins la població, donant així avantatges als productors des Castell, eliminant-los per complet la competència.

Els habitants d'aquesta població també en un principi estaven lliures del pagament de censos, laudemis, talles i tots els altres tributs que pesaven sobre els altres habitants de l'illa.

Tots aquests privilegis, que eren respectats l'any 1803, van anar perdent força: ja el 1811 es cobrava la contribució de guerra; el 1829 apareixen cobraments de talles que s'ingressaven a l'Ajuntament de Maó, encara que, pel fet d'ésser aquest ajuntament deutor de la nostra vila, es quedaven a compte del cens, del qual ja parlarem en un altre capítol.

«... pues vemos que ha de ser así, y que a beneficio de nuestra población quiso S.M. llamarla Villa Real y privarse de los censos, laudemios, exonerar-

Mag. Sr. en resposta al
 offiç que V. Magni.
 me pasaren que los Do-
 nias un exact compta
 de los Licores venute; los
 incloh una Nota de los
 venute en los meses
 marzo, Abril y Mayo.
 Fent los present que en
 venidor tendre un mes
 exact compta indivi.
 Oual de la venda de los
 especie de Licores.

D. D. V. Magni.

Maño 7. Juny de 1807.

Esteve Rotger

Mag. Sr. Magistros
 de Vila Carlos.

Venut en los meses marzo Abril y Mayo.

Sent cinquanta tres Quarts y quaramito
 por Licores Aiguardent y Gin. Resoly Noventa
 y tres Liras. Maño 6. Juny 1807.

Esteve Rotger

la de las tallas y demás tributos en que contribuyen los habitantes en las demás Villas de la isla...» (1).

Els privilegis van anar minvant i el 1831 sembla clar que els habitants des Castell es desplaçaven a Maó per pagar les seves contribucions.

«... Esta Junta ha examinado con toda atención todos los archivos de este público y no se ha encontrado que estos vecinos hayan pagado ninguna contribución a esta sala consistorial... estos habitantes pasan a la Ciudad de Mahon para satisfacer sus correspondientes contribuciones...» (2).

És clar doncs que, si no del tot, en la data de l'escrit els privilegis havien anat abolint-se: des de l'entrada de vins del Reial Deume que foren els primers que entraren a la vila i romperen les restriccions (l'any 1814), fins a les contribucions que a partir de 1835 ja es pagaren sense cap reducció.

UNA POBLACIÓ FLUCTUANT

Amb el caire eminentment militar que envolta els orígens de la població i amb la sèrie d'ocupacions secundàries que el fet de tenir gran quantitat de tropa allotjada provocaria, s'entén molt clarament que tota la vila fos totalment dependent dels esdeveniments que variaven la força militar establerta as Castell.

És molt fàcil comprendre que el nostre poble devia tenir èpoques de màxima esplendor quan el nombre de tropes era elevat, ja sigui en les dominacions britàniques o en el posterior anar i venir dels espanyols. Però açò implicava uns booms falsos en població. Tot el progrés econòmic que el poble coneixia estava fonamentat en les ocupacions secundàries que les tropes establertes generaven, ocupacions que oferien els serveis a les tropes (i famílies que amb els soldats venien a residir) i que per manca de terme municipal i d'indústria eren tan insegures com la permanència de les guarnicions.

En èpoques de molts de soldats, els ingressos de l'estanc d'aiguarent eren molt grossos i en els encants els arrendataris oferien sumes molt considerables, amb les quals (a més de pagar els empleats municipals) la Junta investia obres públiques que ocupaven moltes mans i que indirectament repercutien en el nivell de vida de tots els habitants en general.

De la mateixa manera, quan les tropes eren canviades de destí per raons de canvi de nació o purament estratègiques, la població veia molt minvats els

(1) Escrit dirigit al governador Felipe Ramírez el 31 de novembre de 1803 firmat per Francisco Canovas com a Baile, Francisco Serra com a mostassaf i Andrés Rosas, dipositari.

(2) Escrit al cap de la Comissió de liquidació d'endarreriments de la Real Hacienda de les Illes Balears firmat per Pedro Damas, Baile, i Antonio Alimundo, dipositari, del 9 d'abril de 1831.

seus ingressos; per una part, moltes professions de serveis ja no tenien raó d'ésser i, per una altra, els ingressos obtinguts de l'estanc eren ridículs per pensar a invertir-los en obres que poguessin donar feina als desocupats.

Crec que el següent escrit al Comte de Cifuentes es prou il·lustratiu d'açò que acab d'exposar; és a més un document que reflecteix un mal moment a tota la població; i, encara que tot sencer es mereix una lectura completa i detinguda, en faré un extracte d'allò més significatiu.

«... A nadie con mas certeza y fundamento que a V.E. consta lo mucho que han sufrido los habitantes de dicho pueblo..., ... con motivo del último sitio y toma del Fuerte de S. Felipe por las armas de su M. como asimismo los anteriores acaecimientos de esta naturaleza... nunca se han visto reducidos a mayores necesidades que en el dia que faltandoles trabajo e industria que contribuye al limitado subsidio de la indispensable manutención, respecto que fuera del recinto de la referida Villa no hay como en otras de la isla término... y careciendo de la residencia de la tropa que comunmente en tiempo de la dominación británica y consecutivamente ha guarnecido los pavellones y cuarteles de dicho pueblo (principal objeto de la sostención de los habitantes)... que algún número de estos les ha sido preciso ausentarse de la isla... en consecuencia de todo se deduce que invirtiéndose el producto del arriendo del Aguardiente en los importantes objetos... no queda duda alguna que faltando la subsistencia de las gentes sera en mucha menos parte el consumo de este género y por consiguiente los productos de los arriendos muy bajos... Suplicamos rendidamente a VE... que se digne... extender su poderoso influjo y patrocinio a fin que este pueblo consiga la residencia en sus cómodos, espaciosos y sanos cuarteles del número de tropas que V.E. juzgue conveniente y capaz de proporcionar alivio a la miseria...» (3).

Crec que és prou expressiva de la realitat de la nostra vila en aquells anys. Per superar la manca de treball l'única solució era augmentar el nombre de tropes dels nostres quarters.

ELS ESTANCS

El fet d'estancar o assentar alguns productes de consum per tal de tenir una font d'ingressos que ajudàs a cobrir les necessitats dels ajuntaments neix com a conseqüència lògica d'un sistema de finançament dels fons públics que no podia ni de bon tros igualar les sortides que les arques municipals tenien per fer efectives les seves competències.

(3) Escrit enviat al Excm. Sr. Comte de Cifuentes el 17 de juliol de 1789, firmat per Francisco Riola com a Bayle, Miguel Corantí com a mostassaf i Francisco Mesa, dipositari.

Ja el 1665, la nostra història ens dona referència de la facultat que el monarca conferí per estancar les cartes de joc i el tabac. Des del 1669 es disposa per una Reial Ordre que cada ajuntament de la nostra illa pot estancar per separat l'elaboració i el despatx de l'aiguardent per tal d'aplicar els seus productes principals a obres públiques.

Però encara que des de sempre va ésser l'aiguardent el producte que més ingressos donà, també s'estancaven altres productes, com ho demostra que el 1670 ho fou la sal d'Eivissa, el 1678 l'oli i sembla que també ho va ésser la pólvora.

Tal devia ésser la importància de l'estanc d'aiguardent per als municipis que fou mantingut per part d'anglesos i de francesos en les seves dominacions, si bé en un principi canviaren el seu ús. De tothom és conegut que el sistema impositiu canvià amb les dominacions britàniques. Els governadors anglesos potenciaren els impostos directes i anaren eliminant els indirectes que gravaven els productes de consum o el comerç. Aconseguiren així que les càrregues tributàries es calculassin per ingressos obtinguts, de manera que s'eliminaven privilegis i s'anaven apropant al principi de justícia i anivellació que conseguia que contribuís més qui més guanyava o tenia.

Però ni en les dominacions o ocupacions angleses ni en la francesa s'eliminaren els estancs d'aiguardent. Açò sí, canviaren la seva destinació: en un principi es destinà íntegrament a la construcció de quarters i més endavant només la meitat.

Tal era, doncs, la importància dels estancs. Tots els sistemes de govern de l'illa en volien tenir el control, i, fins i tot, com veurem en el recull de dades, el govern de la nació arribà a fer ús dels totals dels seus productes fins a la seva extinció el 1842.

SISTEMA D'ADJUDICACIÓ

En el període de temps que ens ocupa, els estancs eren adjudicats als arrendataris per subhasta. La Junta Municipal des Castell tenia el dret de treure el seu estanc a encant després que ho fes l'Ajuntament de Maó. Aquest dret, que era beneficiós a la nostra vila pel fet que els interessats esperaven a veure si podien treure el de Maó, que era de major importància, era un dret de consuetud, sense norma oficial que així ho disposàs, i que la Junta Municipal es preocupava que es complís amb escrits al Governador quan el de Maó endarreriria la seva adjudicació. *«La acreditada ventaja de arrendarse el Estanco de Aguardiente de esta Villa después de haver arrendado el suyo la Magca. Universidad de Mahón, como siempre se ha practicado con el conse-*

Incluimos a V. S. el Memorial adjunto presentado a esta Junta por D. Antonio Salcedo el corriente año Asentista y obligado al Subministro del Estanco de Aiguarente en esta Villa a fin que V. S. enterado de su contenido (lo que segun comprendemos, y nos consta en todo verdad) se sirva dar las providencias que halla por convenientes para que D. Esteban Potzer actual Asentista tambien del Estan. de Ho lior en Maó, en lo sucesivo no se atreva impedir al Dho Salcedo el desembarco de brandy y Aiguarente q. p. el Subministro del nuestro estanco, una vez se le ha sido denunciado de palabra y no por escrito como Dho Sr Potzer lo pretende respecto no sabemos si nos consta que esta formalidad nunca se haya practicado. solo si se hace saber verbalmente de palabra p. su inteligencia que lo que Salcedo practica segun el dice. Todo lo qual se nos hace mortificar a V. S. en cumplimiento de nuestro deber

J. G. a V. S. ml. A. Villa Carlos II Fe. no. 1811.
G. J. B. - F. C. A. S. G. J.

Esborrall d'un ofici dels Magistrats d'Es Castell suposadament enviat l'onze de febrer de 1811. Explica els problemes de l'Assentista d'Es Castell amb el de Maó que no li permet desembarcar licors per proveir l'estanc de la nostra Vila. És l'única referència a l'entrada legal de licors destil·lats cap a l'estanc des de fora de l'Illa.

quente perjuicio que resultaria a este Público de ejecutarlo antes, siendo muy probable no se encontraría postura competente en este caso... .. unánimes hemos resuelto que se administra dicho estanco por ahora a cuenta de la Villa... .. hemos de merecer se dignará S.S. imponer el Sôr Mro Pral. de RI Hazda. de los fundados motivos que ha tenido esta Junta para pensar dexar de arrendar el citado Estanco hasta tanto que Mahón no haya verificado con el suyo...» (4).

El procés d'adjudicació era controlat pel governador de l'illa, que cada any rebia un escrit de la Junta Municipal demanant l'autorització per donar publicitat a la subhasta. El Governador ho autoritzava i en els tres dies següents es procedia a l'encant; després es comunicava el resultat amb el nom de l'arrendatari i la quantitat immediatament al mateix Governador, que ho aprovava.

«Siendo la costumbre de encantar el Estanco de Aguardiente de esta RI Villa después del remate del de Mahón a los mismos precios i condiciones con algunas peculiaridades (...) lo hazemos presente a V.S. para que se sirva dar su beneplácito...» (5).

«Tenemos el honor de informar a V.S. como oy dia 23 de Noviembre se ha rematado el arrendamiento del estanque de Aguardte. de esta RI Villa a favor del Sr. Miguel Corantí habitante de la misma por el precio de cinco mil libras nueve sueldos y diez dineros moneda del pais...» (6).

ALGUNES OBSERVACIONES SOBRE ELS PRODUCTES DE L'ESTANC

Els productes despatxats a l'estanc d'aiguardent eren els licors destil·lats del vi, amb un grau alcohòlic alt. Els documents estudiats parlen d'aiguardent, gin, rosolis i brandi.

El rom, tot i ésser una beguda força freqüent entre els britànics i marineria en general, no era un producte estancable i per tant no figura en cap dels escrits que he examinat. Les partides eren entrades pels anglesos i el seu comerç era lliure.

(4) Carta al governador i comandant general de l'illa de l'11 de desembre de 1806, firmada per Francisco Serra com a Baile, Gabriel Vinent com a mostassaf i Antonio Fabregues com a dipositari.

(5) Carta al governador Felipe Ramírez de 18 de novembre de 1803, firmada per Francisco Cánovas com a Baile, Francisco Serra com a mostassaf i Andrés Rosas com a dipositari.

(6) Carta al governador Ramírez, firmada per la mateixa Junta Municipal de (5), de data 23 de novembre de 1803.

El Brigadier don
 D. Esteban de S. Manuel
 de Porada me dice en oficio
 de ayto que copio.
 El Sr. D. Eusebio Bages
 figura en el cargo de la
 Comandancia de Lugo y de
 Despacho Universal de marina
 con pta. de 25 de junio pro-
 ximo pasado, me hicie lo que
 a la letra copio de los decretos
 de los Comds. Generales y de
 transitorios. Se ha mandado
 no que el dño. se aguarde
 que en tiempo mas felice
 se demore para la compra.
 Dadas en la Camara de Madrid

Ma se apuegan en entran-
 zas la oportuna de
 transir a la Paria a la
 Comandancia de Lugo
 a mar Lugo en el Ducado
 En consecuencia y habiendo
 el Sr. Diputado que asi se
 benigno me manda diga
 a V. que el valor de este
 derecho, ha de imbuirse en
 el pago de Lugo y Lugo
 y 20 en la compra de Lugo
 por seguridad para ir a Lugo
 de lo Bages de Lugo
 Pero en la forma que se
 se tiene a V. Sr. y para
 que asi se benigno
 lo prevenga a V. Sr.

Orden. = No tratado
 a V. como presidente de
 la Junta de Lugo
 yales al fin indicado;
 pagandole de Lugo de Lugo
 en que opera de Lugo
 con este condal, para darle
 la aplicacion que V. Sr.
 manda
 No tratado a V. Sr.
 para su imbuirse en Lugo
 para Lugo de Lugo
 m. a. Lugo de Lugo
 a V. Sr.
 Thomas de Lugo
 35

Mag. J. Mag. de Villacarlos

Ofici del governador general als magfics. magistrats de Villacarlos amb data de 7 d'agost de 1811. En ell es fa referència al canvi de destinació dels productes de l'arrendament de l'Estanc per mor de la Reial Ordre de 22 de juny de 1811. Els productes passen a les despeses de l'Armada.

Crec que és molt important fer un aclariment semàntic sobre el mot d'aiguardent, ja que es pot interpretar com a licor o com a nom genèric de tots els licors de contingut alcohòlic alt. En el primer sentit s'emprava quan es parla d'aiguardent sens més especificacions i és de fer notar que era el licor més consumit en l'espai de temps que tractam; el segon significat, que és el que modernament més s'empra, només s'utilitzava per designar el nom de l'estanc.

Com a dada ben curiosa hem de fer notar el poc consum de gin que es registra en l'època d'estudi. El gin era una beguda amb poc èxit si comparem les dades de què disposam: «... que el consumo que se hizo de este licor en los meses de enero y febrero de 1807 acende 4.649 £. de aguardte., 124 de gin, 20 de rosoli y 15 de brandi, advirtiéndole que en aquel dia existian en esta villa mas de dos mil soldados de guarnición, los que en el día no tenemos que eran los que hacían mas de mitad de dicho consumo...» (7).

La mesura emprada com a unitat sembla ésser la lliura per a aiguardent; encara que l'abreviatura de l'escrit no és prou clara, és la que s'emprava a l'època i que equival a 0,41 litres.

Tot i que la mesura queda en dubte, les proporcions són prou clares ja que es consumia 37 vegades més l'aiguardent que el gin. Potser s'haurà de revisar aquell tòpic que el gin va ésser una beguda que quedà de moda després de les dominacions britàniques, ja que com veim les quantitats consumides en relació a l'aiguardent eren poc més que insignificants.

ELS CENSALS DE MAÓ

La nostra vila, que tenia reconegut el dret d'administrar el seu propi estanc d'aiguardent des del 1787, va patir en la tercera ocupació britànica, el 1798, una interrupció de quatre anys en la inversió dels productes de l'esmentat estanc. En aquest període de temps, i depenent totalment de la Universitat de Maó, va correspondre a aquesta universitat el dret d'arrendar i invertir l'estanc de la vila amb l'especificació explícita per part de les autoritats britàniques que els seus productes es destinassin a les necessitats de la població des Castell i que es portassin els comptes totalment per separat dels de l'estanc de Maó.

Com es vulgui que la Universitat de Maó va tenir alguns problemes econòmics i que va necessitar de majors ingressos, va destinar una bona part dels

(7) Carta enviada a la comissionada de rendes Catalina German i Hugalde el dia 20 de gener de 1809, firmada per Antonio Fabregues com a Baile.

productes de l'estanc des Castell per a les seves necessitats, incomplint així les ordres que dimanaven de la providència del governador anglès del 7 de juliol de 1799.

A la tornada dels espanyols, la nostra vila torna a tenir el sistema de govern anterior a la ocupació britànica, i, restituïts els poders a la seva Junta Municipal, es reclamen els estats de comptes per separat a la Universitat de Maó, que no sense algunes reticències i dilacions els remet as Castell amb un deute declarat de 16.500 lliures del país.

Com que la citada Universitat no disposava del capital en efectiu, s'acordà de tornar-les mitjançant un cens que s'ha d'entendre com un deute consolidat a un interès anual del 3%.

Aquest fet, que en èpoques de bon funcionament econòmic resulta poc important per a les arques de les dues poblacions implicades, en altres moments de misèria i de pocs ingressos per altres conceptes és capital per poder entendre la subsistència de la nostra vila com a tal, ja que va arribar a ésser l'única entrada que aquesta tenia, amb la qual es pagaven els serveis públics establerts.

Tot i que el 1829 l'Ajuntament de Maó havia redimit part del capital a cens (aquest any el deute era de 10.447 lliures), aquesta va ésser l'entrada que va permetre la no annexió de la població a la ciutat de Maó. S'ha de pensar que cada vegada els productes de l'estanc eren més minvats, que a moltes èpoques eren retinguts per l'Estat i que en general tota l'illa es va anar privant progressivament dels productes de l'arrendament fins que la seva importància econòmica va ésser mínima. Açò es podrà observar clarament a la llista de disposicions legals, que de cada vegada més tendeixen que l'impost sigui menys aprofitat pels municipis i més per l'Estat.

Moltes vegades l'Ajuntament de Maó es nega a pagar la quantitat censal de l'any, i la Junta Municipal de la nostra vila ha de recórrer al Governador o al mateix Rei perquè aquestes quantitats es facin efectives.

Fins i tot, l'Ajuntament de Maó, en uns moments de dificultats econòmiques, vol dur el fet del censal als tribunals, confiat que la pobresa des Castell no podrà suportar l'espera del veredicta d'aquells i que la Junta Municipal s'autodissoldrà en no poder pagar els deutes.

Totes aquestes estratègies foren exposades al Rei en un escrit de 25 d'abril de 1829 i alguna cosa degué fer el monarca, ja que els censals es tornen a pagar fins que es va redimir totalment el cens global.

De l'escrit al Rei elevat per la Junta Municipal, que és una joia per la quantitat d'informació que aporta sobre la legislació dels estancs, en faré el següent extracte, que crec que és prou demostratiu del que acab d'expressar:

«... Haviendo sugetado la Villa al Bayle R1 y Ayuntamiento de la Ciudad de Mahon aunque con la circunstancia que este hubiese de administrar el estanco de Aguardientes de Villa Carlos con total separación y distinción... ... Como el Ayuntamiento de Mahón hubiese invertido en pago de sus propias deudas la suma de diez y seis mil quinientas libras... ... creó un censo redimible al 3p% de esta capital a favor de la misma Villa... ... El mismo Ayuntamiento de Mahon no ha cesado de contribuir a esta junta desde el año 1803 las penciones del citado censo a excepcion de unas pocas atrasadas que ahora se resista a satisfacer... ... Los deseos del Ayuntamiento de Mahón, fuerza es decirlo, Señor, no son otros que de retener los caudales de esta Villa... ... para conseguirlos ha adoptado el medio de remitir a una decisión judicial y litigiosa las reclamaciones del Cuerpo Esponente sabiendo que su Miseria y sus necesidades perentorias no le permiten seguir un pleyto que el espiritu de resistencia y dilacion sabria complicar y alargar afin que la Junta se viese en el conflicto de disolverse por si misma... ... Suplica rendidamente a V.M. el Cuerpo Municipal de Villa Carlos que el Ayuntamiento de Mahon cumpla el pago de las pensiones censuales... ... evitando en asunto tan claro y privilegiado un pleyto que ocasionaria la ruina y disolución de esta Junta en detrimento del Estado y de estos vecinos...» (8).

El 14 de maig, el monarca dóna el dret de cobrar els deutes a l'Ajuntament de Maó; el 15 de maig mateix ja es nomena una comissió per passar comptes i fer-lo efectiu. La Junta Municipal, encara que dins la misèria, ja es veu més alleugerida i pot afrontar alguns pagaments que tenia aturats pendents del plet.

Resulta almenys curiós que la subsistència de la Junta Municipal de la nostra vila, en els anys de marcada misèria a tots els ajuntaments, li vengui donada indirectament pels interessos dels anys bons dels estanques d'aiguardent. Crec que es tracta d'un fet força particular de la nostra petita història.

DESPESES QUE ES COBRIEN AMB EL PRODUCTE DELS ARRENDAMENTS

Quan es constitueix la Junta Municipal des Castell i es dóna nom al fet que aquesta estanqui l'aiguardent i administri els seus productes, es fa amb la intenció que la vila podrà cobrir tots els serveis que en aquella època corresponien als governs municipals.

(8) Escrit de la Junta Municipal al Rei de 25 d'abril de 1829, firmat per Diego Alles com a Baile, Pedro Damas com a mostassaf i Antonio Alimundo com a dipositari.

Este Ayuntamiento Const. en
 presencia del oficio de H.
 de N. del actual, relativo
 á lo importante que es
 dar ocupacion á muchos
 individuos, y tratando
 de estanco de Aiguardent
 te. En sesion de ayer ha
 acordado manifestar
 á H.: Que este Ayuntamiento
 esta pronto á tratar
 del particular q' indica
 en union de los demas
 Ayuntos de la Isla. Lo
 q' comunico por su int-
 elligencia.

A. M. Ayuntamiento Const. de
 Villa Castell.

Dios que á H. m. d. Alayor
 7. Marzo de 1822.
 Juan Salordí, Pre. te

Bern: Frayre Sec. int.

Escrit amb data de 7 de març de 1822 de l'Ajuntament Constitucional d'Alaior dirigit a l'Ajunta-
 ment Constitucional des Castell. Indica l'acord sobre la necessitat de crear feina per als aturats
 (foren possiblement els contactes per intentar reintegrar els productes de l'estanc als municipis).

Per una banda se la independitza de la Universitat de Maó, però també es descarrega a Maó de les despeses que la població originaria.

En un principi les sortides de les arques municipals eren pels següents conceptes:

- Mestre de fillets.
- Mestressa de filletes.
- Metge.
- Rellotger.
- Pregoner.
- Obres públiques.

De manera que la Junta assegurava, en primer lloc, el pagament dels empleats i el sobrant l'invertia en obres públiques que generaven treball indirectament i que estaven en funció del total que havia de pagar l'arrendador... «... invirtiendose el producto del arriendo del aguardiente en los importantes objetos de mantener un maestro y maestra para la educación de niños y niñas, un médico para el bien General del Pueblo, otra persona inteligente que cuide del reloj situado en la casa de la Villa; un pregonero o Nuncio del tribunal y la policia y composición de calles...» (9).

A les referides despeses de l'any 1789 hi anirem ajuntant-ne unes altres que apareixen en els documents d'obres públiques, unes per curioses, altres per la seva envergadura. Algunes són tretes del Copiador d'Actes i Oficis per la seva peculiaritat.

1790.- El primer pagament de l'assentista serà per l'obertura de la porta de l'escola de filletes.

1792.- S'aprova fer una passarel·la a la vorera de Cala Corb per a evitar perills i donar treball als pobres.

1797.- Composició del carrer del costat del Major (es refereix segurament al carrer Gran).

1803.- Obres a les fonts de Cala Corb i Cales Fons.

Empedrat de trams dels carrers que van a Cala Corb i a Cales Fons.

Obres a la punta de Cales Fons i cala endins. Retirar un tram del penyal.

1804.- Segueixen els empedrats per als quals es fa també extracció de pedres.

Aquestes extraccions es feien a la pedrera del camí de Cala Pedrera.

Obres a la casa de la mestressa de filletes.

Obres a la punta de Cales Fons per a poder-hi atracar.

(9) Carta al Comte de Cifuentes, amb data de 17 de juliol de 1789, firmada per Franco. Riola com a Bayle, Miguel Corantí com a mostassaf, i Franco. Mesa com a dipositari.

Extracció de pedres vives per a la reparació de la font de Cales Fons.
Embelliment del terreny comprat a Pedro Vilar davant l'església amb oms.

1805.- Es paguen del producte de l'estanc les mesures noves que han de servir de patró; es tracta d'unes mesures per a grans que la Junta decideix fer de fang i no de llenya com les anteriors perquè no es puguin estrènyer ni eixamplar.

Es paguen lloguers de cases per a allotjar al Regiment de Borbó, així com també comencen les composicions de quarters per a les esmentades tropes.

Es paga una dida del producte de l'arrendament de l'estanc «... *Constantonos ser cierto lo expuesto por Agueda Losano en su memorial presentado a V.S. por haverlo examinado la Comadre y otra muger que entiende de la escasez de leche que padecen las mugeres hemos resuelto... ... socorrerla con el auxilio de una Ama de leche que sustente a su pobre niño...*» (10).

1806.- Fons destinats a les obres al palau del Governador, (tots els ajuntaments contribuïen a les reformes de la casa del governador de l'illa).

Es continuen les obres de Cales Fons.

1807.- Es ven el trast de Mrs. Nancy per a investir les obres públiques d'aquest any.

Fons per a la conclusió de les obres del palau del Governador. Composició i empedrat dels carrers de Sant Pere, Ignasi i Església.

1808.- Es conclou l'empedrat del carrer de l'Església.

Composició de la font i del moll de Cala Corb, a petició del capità del port.

Composició de les fonts de Cales Fons i Cala Corb a petició del vicealmirall Yugles perquè la seva esquadra pogués fer l'aiguada.

1809.- Es paga de les arques municipals de la nostra vila el sou del capità de claus del Llatzeret.

Es paguen les despeses per un retrat del sobirà.

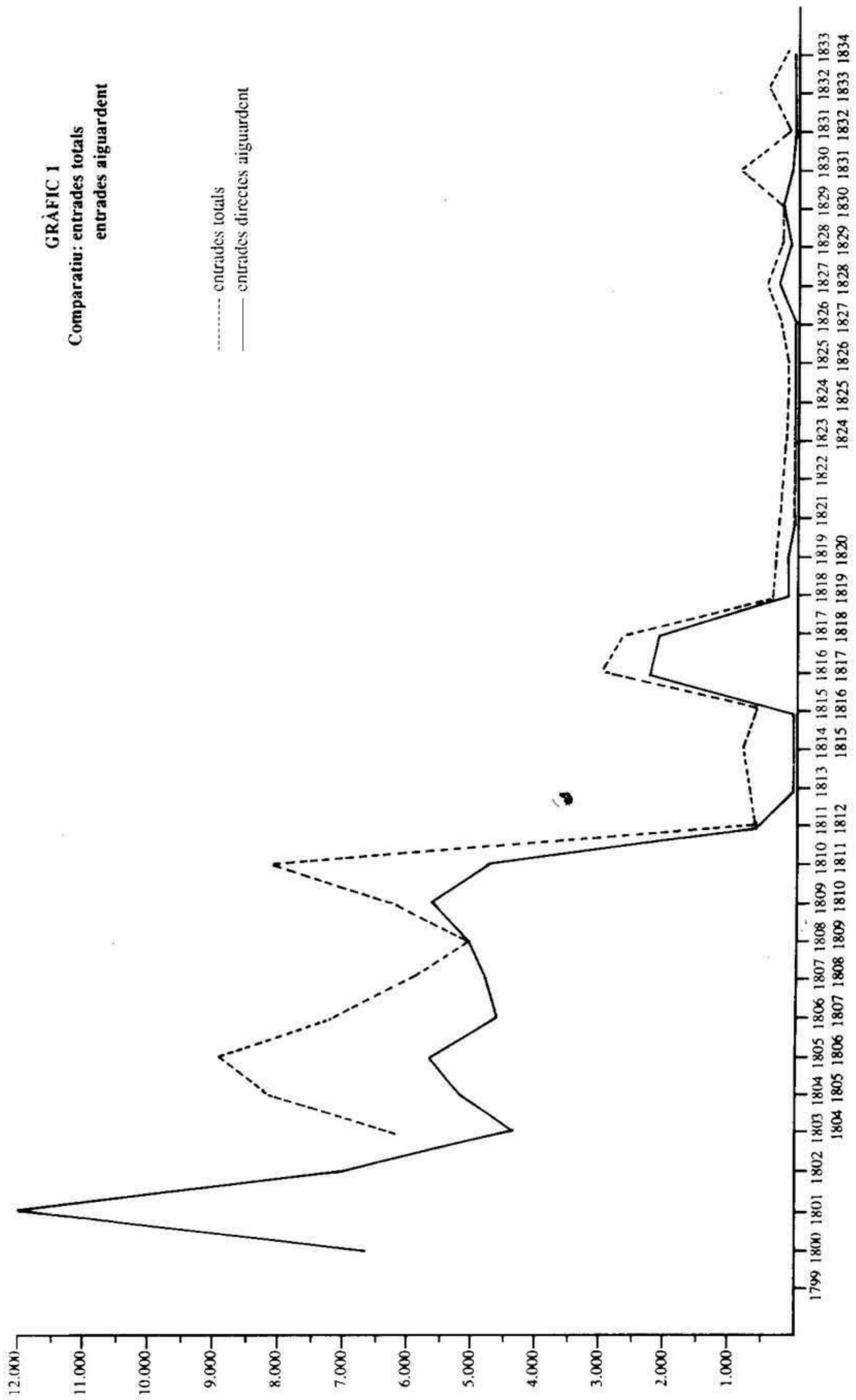
Es destinen uns fons per a l'habitació del secretari del Governador.

Es fan magatzems al penya-segat a Cales Fons.

Composició i reparació del carrer Jonxthon (sembla referir-se a l'actual carrer Gran).

(10) Carta al Sr. Governador del 24 de maig de 1805 firmada per Franco. Riola com a Bayle, Franco. Canovas com a mostassaf, i Antonio Fabregas com a dipositari.

- 1810.- Obres públiques a l'Esplanada, al carrer i moll de Cala Corb. Es paguen dietes a nou persones que es desplaçaren a Fornells a cercar un fugitiu.
 Suspenen els empedrats immediats als quarters i pavellons.
 S'aprova la composició dels carrers Estuard i de l'Església.
- 1811.- Es paga un escriptor per a copiar el llibre que s'havia cremat del mostassaf.
 Es compon el carrer de Sant Aleix.
 Privats del producte de l'estanc d'aiguardent, venen trasts per a les obres del carrer, moll i font de Cales Fons.
- 1813.- Es continua la venda de trasts.
 Es paga un plànol de la vila.
 Es fan obres a les Cases Consistorials.
 Es fan pagaments al que toca la queda.
 S'abonen dietes de desplaçament dels regidors i del batlle as Mercadal a les reunions de diputats de l'illa.
- 1814.- Havien de llogar els quarters.
 Es paga al rellotger.
 Es fan adobs a la casa de costura i al calabós.
- 1815.- Es tornen a arranjar les mesures.
 Es paga la neteja i la corda de la cisterna (pot ésser la recentment descoberta a la Casa de la Vila?).
 Es prohibeix expressament que es robin pedres de Sant Felip.
- 1816.- Petites millores en els edificis públics.
 Reparacions en el carrer Gran.
 Acord de reparar moll i font de Cales Fons.
 Venda de solars.
- 1817.- Es paga un misser per a defensar la Junta en un plet referent a l'estanc d'aiguardent.
 Reparacions als quarters.
 S'aprova una reparació a l'Esplanada.
 Continuació de la reparació del carrer Estuard.
- 1818.- Es fa l'encant de la riba de Cales Fons.
 Es paguen empleats per a fer l'empadronament.
 Es componen teulades en els edificis públics i carnisseries.
 Es paga al confiter l'import d'una lliura de caramels per al portador de la llanterna en Setmana Santa.
- 1819.- Els pressuposts són tan reduïts que quasi bé no es pot parlar de despeses importants. Eren els anys de declarada misèria, quan l'estanc ja no tenia gairebé cap importància en l'economia municipal.

OBSERVACIONS DEL GRÀFIC 1

a) Les dades que hi figuren, tretes del llibre de comptes de la Junta Municipal i dels períodes en què la vila fou Ajuntament Constitucional, no són les xifres que corresponen al preu de l'arrendament fixat a l'encant de cada any, sinó que corresponen a les *entrades reals i efectives* registrades als esmentats llibres.

He cregut convenient fer-ho així perquè d'aquesta manera la comparança entre els productes de l'estanc i el pressuposts globals de la Junta és molt més significativa del que va passar en aquells anys, reflecteix els doblers exactes que es va trobar el govern municipal en cada moment. Aquesta exactitud mai no es podria aconseguir mirant tan sols els encants, ja que les quantitats consignades en els mateixos encara s'havien de fer efectives i moltes vegades no arribaven a ser reals o, d'altres, que l'assentista no podia pagar en el temps marcat i ho feia en altres terminis, fins i tot en anys següents al de l'encant. Vagi l'esforç que representa una recerca tan detallada als llibres de comptes per l'exactitud que vull aconseguir a l'hora de demostrar la dependència de les entrades globals de les de l'estanc.

b) Fins a l'any 1803 no hi ha incloses les entrades globals ja que la vila fou totalment dependent de Maó durant la darrera dominació anglesa.

c) No obstant l'observació (a), les dades de l'estanc en aquesta dominació 1798-1802 s'han tret del preu de l'encant, ja que per ser una part de Maó no es pot parlar d'altres entrades a la vila. Recordi's que l'estanc era també administrat per la Universitat de Maó; el que disposem de dades separades es deu al fet que el governador anglès manà que no es mesclassin els comptes del nostre estanc amb els d'aquella universitat. (vegi's el capítol dedicat als censals de Maó).

d) Del 1812 fins al 1814 i del 1820 al 1823, la nostra vila no fou governada per una Junta Municipal sinó que era un Ajuntament Constitucional; en aquests períodes hi havia un terme municipal que coincideix amb l'actual.

COMPARANÇA ENTRE LES ENTRADES DE L'ESTANC I LES ENTRADES GLOBALES

Generalitats

El gràfic 1 ens mostra clarament la dependència total dels pressuposts públics de les entrades de l'estanc d'aiguarent. Es tracta d'una vila amb una economia procedent del «monocultiu» de l'arrendament que ens ocupa amb tot el perill que açò pot comportar.

Es pot observar que tots els anys que hi ha un màxim d'entrades globals es corresponen amb els màxims de les provinents de l'aiguarent. Igualment passa amb els mínims. Podem afirmar que no hi havia altres ingressos que esmorteïssin els efectes de la fluctuació dels arrendaments. Aquest fet, que crec que és especialment perillós en qualsevol economia, fa que els fons públics siguin totalment dependents de les disposicions legals que regulen els sistemes d'arrendament dels estancs (vegi's la taula de les disposicions legals), o fins i tot estiguin en funció del nombre de tropes destinades a la nostra vila (vegi's la carta de la Junta al Conde de Cifuentes demanant soldats).

Potser així es fa una mica més comprensible que en 25 anys les entrades als fons públics des Castell es facin *1000 vegades més petites*, si comparem les 12.000 lliures que aproximadament entraren en 1801 amb les 13 lliures de l'any 1825.

1803-1811

En aquest període, encara que es vegi clarament la gran influència de l'estanc sobre els totals, s'aprecien en el gràfic altres ingressos importants. Per un moment podem pensar que la Junta Municipal havia diversificat la seva economia, però no és així. En aquests anys, que foren bons tant per a Castell com per a Maó, aquesta Universitat aprofita per tornar capital del cens que devia a la nostra vila. És a dir, que fins i tot la diferència que s'observa prové indirectament dels productes de l'estanc en èpoques de la darrera ocupació anglesa (vegi's el capítol dedicat al cens amb Maó).

1811

En l'any 1811-1812 (des de Pentecosta del primer fins a igual dia del segon), es produeix la davallada més forta dels ingressos per l'estanc. En un sol any passam d'unes 4.600 lliures a tan sols 600, per mor de la Reial Ordre del 22 de juny de 1811 que priva els ajuntaments dels productes d'aquest arrendament.

Creo que tots ens podem imaginar els canvis que açò provocaria i entendre que l'Ajuntament Constitucional (que era en aquell moment el que governava la vila) hagués de suspendre les grans obres i mirar com podia assegurar la seva subsistència.

1813-1815

En aquesta etapa, en què el nostre poble fou governat per l'Ajuntament Constitucional, les entrades pel concepte de l'estanc són nul·les. Tot i així, l'ajuntament disposa d'unes 600 lliures per cobrir els seus serveis. Però no

ens enganem: aquestes provenen també dels estancs ja que són els interessos que vénen de Maó per mor del cens de què parlàvem.

1816-1818

Sembla que hi ha una certa recuperació dels ingressos. L'estanc es torna a subhastar i la Junta Municipal torna a disposar de fons; però com sempre una disposició legal romp la pujada, ja que el 5 de novembre de 1817 apareix l'Ordre que mana que només correspon al govern de la vila administrar una quarta part dels totals dels arrendaments.

1818-1834

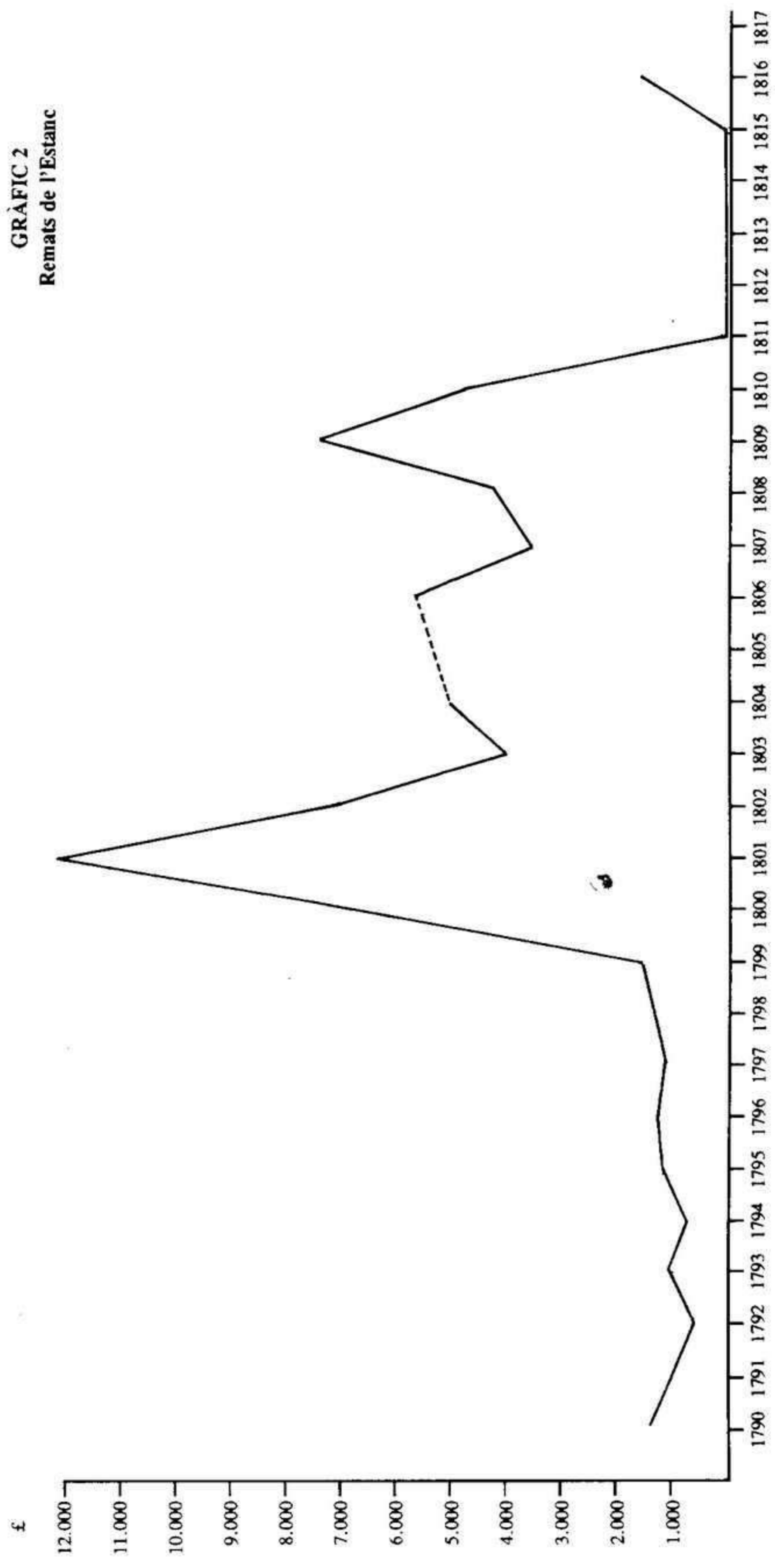
Observant el gràfic sembla mentida que la Junta Municipal de la vila pogués subsistir amb les entrades que s'hi expressen. Els ingressos per l'estanc són o bé zero o bé petites quantitats que no basten per res. El pressupost de la vila es nodreix exclusivament del mínim ingrés que per concepte d'interessos rep de Maó, que després de les amortitzacions fetes en els anys econòmicament forts corresponen a unes quantitats ridícules.

Es comprèn que en tota aquesta època s'acomiadin empleats municipals, quedi el poble sense serveis d'instrucció pública, metge o fins i tot que es deguin anualitats senceres als escriptors, que no poden ni pagar la tinta.

La Junta viu dels preus de les sepultures, i fins i tot en un any d'especial misèria arriba a treure bona part dels ingressos totals (atesa la misèria dels mateixos) buidant els llocs comuns públics i venent els fons als pagesos.

No costa gaire d'imaginar la misèria que devia regnar a la vila quan la principal entrada d'efectius fou tan enginyada com aquesta.

GRÀFIC 2
Remats de l'Estanc

TAULA DE DADES

Anys	Entrades reals provinents de l'arrendament de l'estanc d'aiguarent	Entrades indirectes de l'estanc d'aiguarent (provinents del cens de Maó)	Total de les entrades provinents de l'estanc a les arques, així com per altres conceptes
	ARRENDAMENTS	CENS	PRESSUPOSTS GLOBALS
1803/4	4.337 £ 19 S 7 d	1.721 £ 14 S	6.244 £ 12 S 10 d
1804/5	5.194 £ 10 S 4 d	1.450 £	8.047 £ 16 S 5 d
1805/6	5.567 £ 1 S	1.424 £ 8 S 4 d	8.896 £ 10 S 8 d
1806/7	4.553 £ 18 S 5 d	1.018 £	7.097 £ 9 S 1 d
1807/8	4.675 £ 10 S 6 d	720 £	5.978 £ 9 S 10 d
1808/9	5.016 £ 9 S		5.016 £ 9 S
1809/10	5.531 £ 12 S 6 d	345 £	6.150 £ 6 S 2 d
1810/11	4.779 £ 9 S 4 d	330 £	8.006 £ 1 S 8 d
1811/12	557 £ 10 S 4 d	150 £	916 £ 7 S 7 d
1812/13		382 £ (1813)	(1813) 646 £ 15 S 5 d
1814/15		768 £ 16 S	770 £ 12 S
1815/16		405 £ 3 S 11 d	620 £
1816/17	2.068 £ 6 S 8 d	167 £ 1 S 8 d	2.651 £ 4 S 4 d
1817/18	2.000 £		2.528 £ 10 S 11 d
1818/19	62 £ 15 S		405 £ 8 S 3 d
1819/20	45 £ 19 S 6 d	100 £	282 £ 16 S 10 d
1821			278 £ 14 S
1823/24			55 £ 85 S 10 d
1824/25			13 £ 14 S
1825/26			13 £ 14 S
1826/27			168 £ 1 S 1 d
1827/28	185 £ 6 S		234 £ 16 S 11 d
1828/29	129 £ 8 S 4 d		129 £ 8 S 4 d
1829/30	170 £ 16 S		178 £ 18 S
1830/31	128 £ 11 S	472 £ 2 S	611 £ 15 S
1831/32		66 £ 8 S 4 d	68 £ 4 S 4 d
1832/33		97 £ 4 S 7 d	303 £ 12 S 2 d
1833/34		92 £ 0 S 6 d	(1834) 128 £ 10 S

DISPOSICIONS LEGALS I ACCIONS DE LA JUNTA MUNICIPAL RELACIONADES AMB L'ESTANC D'AIGUARDENT

1785		La Reial Ordre de 30 oct. 1785 estableix la Junta municipal amb baile, mostassaf i dipositari.
1786		
1787		El Rei aprova el 2-1-87 l'Ordre del Comte de Cifuentes que autoritza l'arrendament de l'estanc d'aiguardent. S'organitza l'escola de filletes.
1788		S'organitza l'escola de fillets (pagada de l'estanc).
1789		Escrit del 17 de juliol al Comte de Cifuentes demanant soldats als quarters.
1790	rematat en 1.350 lliures	
1791	rematat en 991 £	
1792	rematat en 579 £ 2 S 2 d	
1793	rematat en 1.035 £	
1794	rematat en 705 £	
1795	rematat en 1.125 £	
1796	rematat en 1.225 £	
1797	rematat en 1.225 £	
1798		Escrit de la Junta de 22 de maig al governador Juan N. Quesada explicant tota la història del nostre estanc d'aiguardent. Providència del 7 de juliol del governador anglès que obliga a la Universitat de Maó a administrar l'estanc per separat.
1799	rematat en 1.620 £	
1800	rematat en 6.650 £	

1801	rematat en 12.050 £	
1802	rematat en 7.005 £	
1803	rematat en 4.006 £ 14 S 6 d	Cèdula de 14 d'abril 1803 del Suprem Consell de Castella, que mana que s'observi el sistema que tenien els municipis en 1798.
1804	rematat en 5.000 £ 11 S 6 d	
1805	rematat en 5.600 £	
1806	rematat en 5.500 £	Acord de 30 de desembre amb la comissió de rendes sobre import proporcional al consum.
1807	rematat en 3.618 £	
1808	rematat en 4.230 £	Nou impost sobre vins i licors.
1809	rematat en 7.375 £ 10 S	Exempció del nou impost de vins i licors.
1810	rematat en 4.670 £	
1811		Reial Ordre de 22 de juny de 1811 que priva als ajuntaments dels productes dels estancs d'aiguardent.
1812		
1813		
1814		
1815		
1816	rematat en 1.068 £	Es venen solars per suportar la misèria.
1817		Ordre del 5 de novembre que només deixa 1/4 del producte de l'arrendament als municipis.
1818		La Junta sol·licita poder extingir els càrrecs de metge titular, mestressa de filletes i tocador de queda per no disposar de fons pels pagaments.
1819		

1820

1821

1822

1823

1824

Reial Decret del 16 de febrer pel qual queden privats del dret de consum (1/4) tots els pobles.

1825

Reial Decret del 14 de desembre que varia la renda a 1/3 «*para alivio del horario y de los fondos comunes de los pueblos*».

1826

1827

Reial Ordre del 16 d'octubre que mana que els arrendaments es facin tots a la capital de partit.

1828

1829

Maó deu endarreriments del cens. Carta al Rei.

1830

Es permet la utilització d'1/5 de la renda. Ordre de la Subdelegació de Rendes de 2 de desembre que priva els pobles de l'ús de la 5a. part.

1831

1832

1833

1834

El 20 de maig es reclama la 5a. part a Duanes. El 5 de juny Duanes paga.

1835

BIBLIOGRAFIA

- RIUDAVETS I TUDURY, Pedro. *Historia de la Isla de Menorca, I*. Maó: Al Thor, 1982.- 860 p.; Edició facsímil 1888.
- ARMSTRONG, John. *Historia de la Isla de Menorca*. Menorca: Nura, 1978.- 249 p.; (Pauta, 5).
- BAULIES, Jordi. *L'Illa de Menorca a Barcelona*: Barcino, 1964.- 3 v.; *Enciclopèdia de Catalunya*.

Documents:

- Copiador de cartas y oficios. Años 1787 á 1834.
- Llibre de comptes, entrades i sortides, dels anys 1799 a 1835.
- Lligall d'Obres Públiques. 1787-1874.
- Lligall «Comunicados 1812-1847».
- Lligall «Indeterminados 1804 à 1848».
- Aplec de documents recuperats per l'Ajuntament des Castell els quals no han fet encara la seva entrada a l'arxiu.
- «Registro de oficios pasados a este Muy Ilustre Ayuntamiento Constitucional (1812-1821)».

RESSENYA CULTURAL

HOMENATGE A JORDI CARBONELL (*)

El 8 de novembre de 1991, en l'acte d'homenatge a Jordi Carbonell que li retíem en nom de l'Institut Menorquí d'Estudis i altrament en nom del mateix Ateneu on tingué lloc l'acte, em vaig haver de permetre fer una concessió a una llarga i entranyable amistat: en el moment de redactar el que volia expressar públicament, sense que m'ho plantejés d'antuvi, vaig optar per deixar de banda tot academicisme i, fiat en uns records molt vius, vaig voler deixar per escrit allò que se'm va acudir de comunicar. Quan s'han de publicar les intervencions d'aquell capvespre a l'Ateneu de Maó, m'he de refermar a repetir ni més ni menys el que sentia. Encara que els sentiments solen ser dissimulats en determinades circumstàncies, si jo ho fés d'altra manera em semblaria adoptar una actitud un xic pedant. Es així, doncs, que en recordança de Jordi Carbonell i de la seva muller Hortensia Curell, vaig haver de dir:

«En Jordi Carbonell ja ha estat present i presentat en aquesta casa. Dia 10 de juliol de 1964 —ha ben plogut d'aleshores ençà!— el Dr. Mateu Seguí, vocal de la junta de l'Ateneu, va fer la presentació del dissertant el qual va exposar la seva lliçó *El període de predomini menorquí en la nostra literatura*.

Carbonell havia tractat aquest tema en l'anomenat *Llibre de tothom* de l'any 1963. Calia començar a dir les coses d'alguna manera. Aquella conferència tenia quelcom de particular, jo diria que era la primera que es pronunciava en català en aquesta casa, és a dir des del trasllat aquí, al carrer de la Rovellada de Dalt. Equival a dir des de la postguerra i, si m'equivoc, ja em rectificaran.

L'autor de la ressenya del diari *Menorca* va voler destacar el fet dient: «*Jordi Carbonell, quien en pulida expresión catalana comenzó...*» etc.

No feia massa que ens havíem conegut. Va ser abans de conèixer en Ramon Bastardes, que coordinà l'edició d'aquell número monogràfic de *Serra d'Or*, el primer dedicat a la nostra illa. Per tant, crec que devia ser el 1963 quan ens vàrem trobar per primera vegada: era a l'estiu, i a la secretaria de l'Ateneu. A la gran taula, coberta d'hule negre un tant esquinçat, hi treballava un home que amb un apreciable interès consultava uns papers que, naturalment, eren escrits de Joan Ramis i Ramis. En adreçar-me a una altre persona, em vaig detenir en adonar-me que no havia saludat aquell visitant a qui, altrament, no coneixia i vaig dir-li quelcom així: «perdoni, vostè ens entén?» i en iniciar un gest afir-

(*) Reproduïm aquí alguns dels parlaments que es pronunciaren el 8 de novembre de 1981, al saló d'actes de l'Ateneu, amb motiu de l'homenatge que l'Institut Menorquí d'Estudis organitzà al filòleg i historiador de la llengua i de la literatura catalanes Jordi Carbonell.

Jordi Carbonell (Foto: Toni Vidal).

matiu, vaig afegir: «és que tenim el costum de parlar en la nostra llengua». La resposta fou: «un bon costum». S'havia trencat el glaç, i iniciarem una conversa que també seria l'inici d'una ara ja vella amistat.

Avui mateix, m'ha telefonat Guillem d'Olives, qui aleshores era president de l'Ateneu, i ha estat per preguntar-me que volgués comunicar i excusar la seva absència ara i aquí perquè unes raons d'importància li ho impedeixen. L'ex-president Olives m'ha volgut fer molt present l'impacte que va causar Jordi Carbonell en venir a parlar-nos d'uns aspectes culturals que eren tan nostres i que potser no havíem estat capaços de saber apreciar de la manera que Carbonell ens els exposava. En la meua experiència sempre restarà el record d'haver fet el descobriment d'un fet cultural que mai no havia copsat com a tan propi i d'una manera tan íntima. I ho he hagut de dir potser trepitjant el parlament d'alguns dels amics aquí arreplegats que han de fer ús de la paraula; era un deure de cortesia i d'aproximació a una veritat, això és, sense menystenir el fet que en el seu dia Francesc Hernández Sanz donés les primeres pistes dels nostres il·lustres il·lustrats.

Però encara voldria, i m'ho heu de

permetre, evocar aquell estiu en què Jordi, Hortènsia i els seus fills, els més petits, juntament amb la meua dona i els nostres fills, vam tenir la senzillíssima, però irrepetible, experiència de fer un viatge en barca fins a la boca del port de Maó; perquè no era una barca qualsevol, el vell místic de vela d'en Joan de l'Aire, un «berguiner» que tenia la base a Cala Corb, a es Castell. Els berguiners d'aquella estampa són una espècie extingida.

Jordi Carbonell i, més modestament, però decididament, jo també hem tingut una mateixa presa de consciència; ell m'hi ha ajudat, perquè ell hi va arribar molt abans que jo. La llengua i la cultura catalanes no han estat per a nosaltres només un mitjà de comunicació i/o una erudició ornamental. Hem sentit la necessitat i conveniència de fer traspuar el nostre fet nacional comú també al camp de la política. Tots ho sabeu i, encara que breument, hi havia d'incidir, no fos cosa que «la prudència em fes traïdor».

Jordi, Hortènsia, gràcies per la feina que heu fet, gràcies per tot el que ens heu ensenyat i, sobretot i en nom de tots els de casa meua, gràcies per la vostra amistat!». ANDREU MURILLO.

JORDI CARBONELL: FORMA I PROJECCIÓ DE LA CULTURA A MENORCA

L'any 1964 marca, sens dubte, una fita decisiva en la història literària menorquina i, per extensió, en la catalana dins la qual troba l'encaix més ampli i coherent. La fita, valuosa tant per ella

mateixa com pels camins que obria, va prendre la forma d'un article esdevingut justament mític i obligat punt de referència per a una visió globalment estructurada de *La cultura a Menorca*. A l'em-

par d'aquest títol, Jordi Carbonell oferia *per primera vegada* una síntesi completa de l'aportació menorquina a la història de la literatura catalana. El fet, cal subratllar-ho amb l'èmfasi que potser les paraules són incapaces d'acollir, revestia una importància extraordinària per tal com atorgava forma i, en conseqüència, projecció a la cultura menorquina dins i fora de la nostra illa. Forma inèditament creadora i integradora dels anteriors treballs bibliogràfics de Bernat Fàbregues i, sobretot, de Francesc Hernández Sanz, el reconeixement de la important obra erudita del qual devem també a Jordi Carbonell. Projecció dins l'illa perquè l'article creava consciència de realitat i, per tant, possibilitat de coneixement; fora de l'illa perquè eixamplava el marc de la literatura catalana sobretot de l'Edat Moderna —fins aleshores malconeguda i arraconada amb el terme menysvalorador de «Decadència»— a la revisió llavors encetada de la qual han contribuït decisivament els posteriors aprofundiments fets per Jordi Carbonell a partir de la sòlida base oferta a l'esmentat article publicat al número monogràfic de «Serra d'Or» del novembre de 1964.

El mateix any, dins *El llibre de tot-hom*, Jordi Carbonell valorava específicament l'abast de la cultura menorquina de la Il·lustració, del darrer terç del segle XVIII al primer del XIX, tot anomenant-la «el període menorquí de la literatura catalana». Dotze anys més tard, el 1976, al Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes celebrat a Basilea, hi retornarà des de l'anàlisi comparativa en relació amb el panorama literari català d'aquest període. A l'entremig, però, havia obert ja un enriquidor procés

investigador i divulgatiu, a través de conferències, monografies i edicions de textos, gràcies al qual les figures cabdals de Joan Ramis i Ramis i d'Antoni Febrer i Cardona podien ocupar l'important espai que els pertocava dins el teatre neoclàssic, el primer, i dins la tradició gramatical, lexicogràfica, traductora i poètica, el segon. Les edicions de *Lucrecia* (1968 i 1982) i *Rosaura* (1982) dins les col·leccions d'Antologia Catalana i de Les Millors Obres de la Literatura Catalana són el més emblemàtic exponent d'aquesta plena incorporació menorquina a la cultura catalana a través de i a partir de l'obra de Jordi Carbonell, com ho evidencia l'espai que a la literatura neoclàssica i pre-romàntica menorquina concediran les històries i antologies literàries de tot l'àmbit cultural català.

El significat que, des de Menorca, posseeix tota aquesta activitat investigadora i editora de Jordi Carbonell ultrapassa, tot abraçant-lo, el vessant historiogràfic per situar-se al cor mateix d'un ampli ventall de realitats i de possibilitats definidores i creadores de cultura: de cultura menorquina des de la perspectiva i amb els mètodes superadors de tot localisme que, com a tal, es demostra sempre incapaç de donar compte de l'autèntic sentit de l'activitat pròpia pel fet de no integrar-la dins unes coordenades més àmplies que perfilin l'originalitat d'unes respostes sempre històricament més universalitzables.

Jordi Carbonell —connectant amb la tradició cultural més viva de les tres primeres dècades del nostre segle i amb els intel·lectuals que, a la dècada dels seixanta, podien assegurar-ne la conti-

Jordi Carbonell durant l'acte de homenatge a l'Ateneu, acompanyat de Lluís Coll, Fernando Rubió i Josep Masso.

nuïtat amenaçada per la ruptura franquista— ens va oferir generosament, amb l'article de «Serra d'Or», el primer mirall de la literatura a Menorca, que, així, va adquirir presència i va possibilitar diàlegs allà on només hi havia silenci. Diàlegs que, d'ençà d'aquest moment, ell ha anat entaulant i entaula amb el període més brillant de la nostra història cultural: el de la Il·lustració. Diàlegs, encara, que han estat i són també un convit, engrescador i exigent, a la mateixa paraula desvetlladora alhora del passat i, a través de la lectura que en fem, del mateix present.

És per tot això que, quan l'any 1985 es crea la institució on ha quallat la voluntat de transformació cultural illenca des de la dècada dels seixanta, l'Institut Menorquí d'Estudis, Jordi Carbonell és convidat a ser membre honora-

ri de la Secció de llengua i literatura, constituïda, amb la seva acceptació, el març de 1986. En nom d'ella i des de l'Ateneu de Maó, espai d'acollida de Jordi Carbonell i de les manifestacions culturals més vives del nostre segle, vull expressar el nostre agraïment més absolut a Jordi Carbonell que ens ha ofert no només tot el mapa literari menorquí i l'exploració del territori il·lustrat sinó també les eines —de visió i de metodologia— per avançar en el seu recorregut. El nostre agraïment més absolut perquè ha creat realitat i exigència des d'un elevat mestratge que ens empeny a lluitar contra les nostres limitacions i mancances per tal de contribuir també a fer de la cultura a Menorca forma i projecció. Aquest seria el nostre millor i més coherent homenatge. JOSEFINA SALORD RIPOLL.

JORDI CARBONELL, TESTIMONI ACTIU DE LA NOSTRA PARAULA

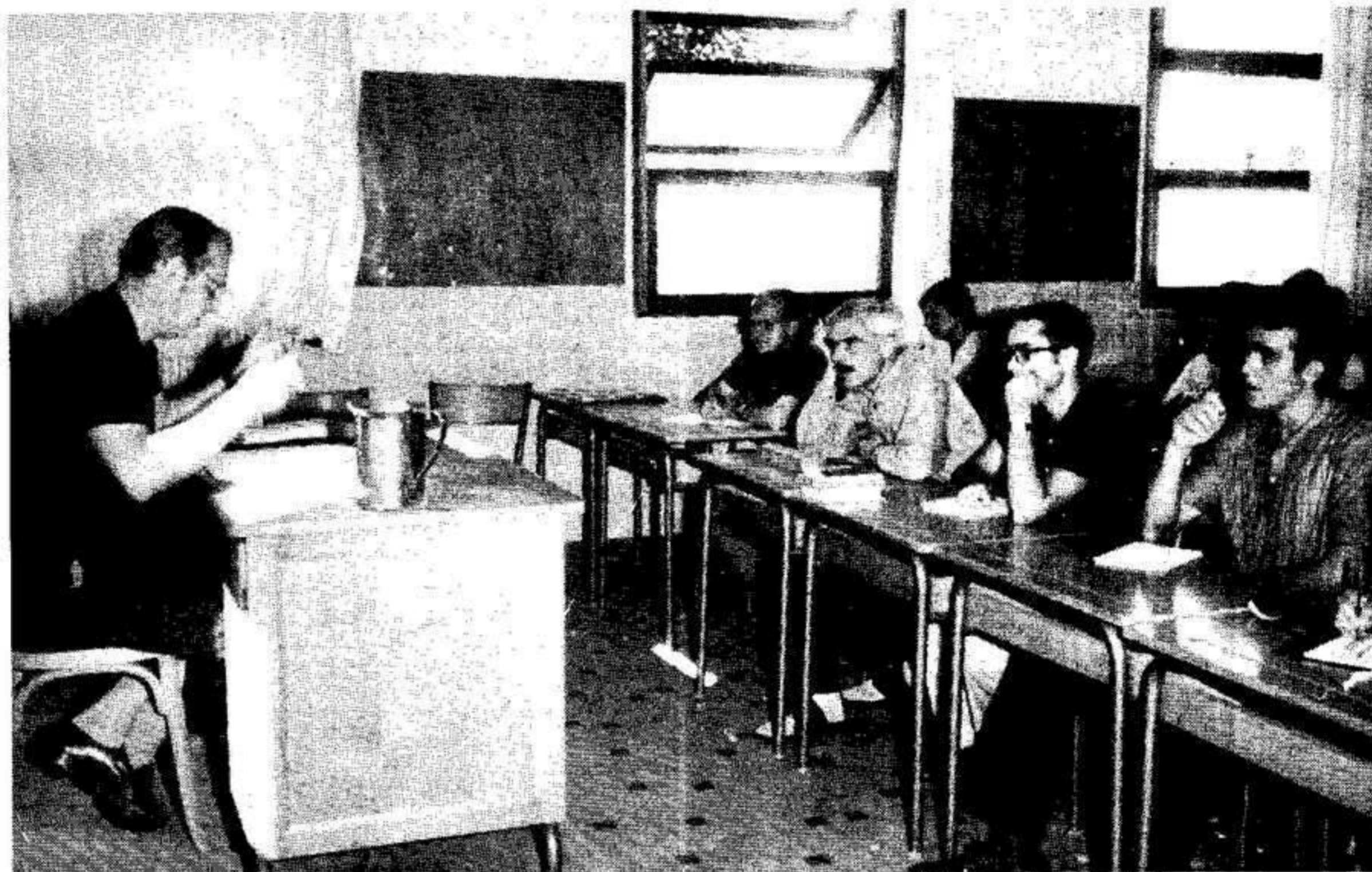
Molt bona nit. Fa poc més d'un mes, el Dr. Joan Bastardas es referia en to altament elogiós al professor Jordi Carbonell. Ho feia en la presentació de l'edició facsimilar de les *Bucòliques* de Virgili traduïdes per Antoni Febrer i Cardona que tingué lloc a la Sala de Tertúlies d'aquest mateix Ateneu, enmig d'un dels actes paral·lels organitzats per l'Institut Menorquí d'Estudis en el decurs de les «Jornades Febrer i Cardona». Aquestes Jornades, celebrades els dies 11, 12 i 13 de setembre d'enguany, han aplegat estudiosos i especialistes de gran prestigi i han suposat una forta empena per als estudis menorquins. A tots nosaltres ens hagués complagut comptar llavors amb la presència (jo diria imprescindible) del professor Carbonell, però, malgrat les nombroses qualitats que l'honoren, no té encara el do de la bilocació i no podia assistir, alhora, al Congrés de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes que se celebrava els mateixos dies a Alacant —en el curs del qual se li ofería oficialment una miscel·lània d'estudis— i als actes que se celebraven a Maó i a Ciutadella.

De fet, penso —el que acabem d'escoltar ho confirma— en l'encert de tenir ara Menorca com a marc geogràfic, i l'Ateneu com a escenari més immediat d'un homenatge a la dedicació, a l'entusiasme i a la feina ben feta d'un home que, ho afirmem sense cap dubte, va obrir les portes de l'estudi de la cultura catalana illenca de la segona meitat del

XVIII i primer terç del XIX a través d'uns treballs profunds, densos i erudits, tan rics i suggeridors, que, en llegir-los, hom té la sensació d'estar veient només la punta d'un sòlid i gran iceberg.

Respecte, admiració, agraïment. Són paraules que sorgeixen, espontànies, davant la categoria científica i la qualitat humana de Jordi Carbonell, paleses en totes les feines que ha dut a bon terme en els anys passats i en tots els projectes —l'empiparem, el burxarem i no el deixarem tranquil fins que els acabi— que ha engegat recentment.

El currículum del professor Carbonell és prou eloqüent: lector de català a la Universitat de Liverpool, està estretament vinculat, des de 1972, a l'Institut d'Estudis Catalans, primer com a secretari redactor i, després, com a secretari general adjunt fins a la seva jubilació; essent del consell directiu en etapes especialment difícils, ànima de molts projectes importants i, actualment, com a secretari de la Secció Filològica i director de l'oficina de Toponímia. És actiu col·laborador de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada. Autor de nombrosos articles sobre l'obra de Joan Roís de Corella, ha estat crític teatral de «Germinabit» i «Serra d'Or», introductor al teatre de Josep M. de Sagarra, director de la *Gran Enciclopèdia Catalana* des de 1965 fins a 1971 i, des de 1973, catedràtic de Llengua i Literatura catalanes a la Universitat de Càller, a Sardenya. Ha sentit especial predilecció per la història

Curs sobre literatura menorquina a Prada de Conflent, Universitat Catalana d'Estiu, agost 1971 (a primera fila, Gabriel Ferrater; al fons Hortènsia Curell).

social de la llengua i per la cultura del XVIII i principis del XIX a tot el territori lingüístic, molt especialment el Rosselló, Sardenya i Menorca. Així, entre els seus projectes immediats, hi ha, entre d'altres, estudis sobre «Llengua i societat al segle XIX», «Neoclassicisme i Il·lustració als Països Catalans» i una «Història social i política de la llengua catalana».

Andreu Murillo i Josefina Salord ja han parlat del significat dels estudis de Jordi Carbonell des de «dins» de Menorca. Voldria, però, dir algunes paraules com a «menorquina d'adopció» i deutora dels seus estudis sobre Antoni Febrer i Cardona. Quan, ara fa quatre anys, la família Victory de Febrer va tenir la gentilesa i l'amabilitat de permetre'm la consulta dels manuscrits i els materials bibliogràfics del seu il·lustre avantpassat en ocasió de l'elaboració d'una tesi doc-

toral, el Sr. Antoni Victory em parlava sovint de les estades del professor Carbonell a casa seva durant els anys seixanta i de la feuada ingent que va dur-hi a terme durant dies i dies amb la col·laboració d'Hortènsia Curell, la seva muller. Recordo que em va descriure l'alegria de Jordi Carbonell el dia que va descobrir, lligats amb un cordill en un prestatge de l'antiga biblioteca, els manuscrits d'Antoni Febrer. Poques persones poden dir, com ell, que han «descobert» i posat a l'abast dels estudiosos una figura d'aquesta categoria i pocs podien haver-ho fet amb tanta cura i amb un actiu entusiasme, del qual m'ha contagiado personalment de manera irreparable. Ara, gràcies a la seva feina, la bibliografia sobre Febrer ha començat a augmentar i, institucions com l'Institut Menorquí d'Estudis, a l'illa, i la Universitat de Barcelona i l'Institut d'Estudis

Catalans, al Principat, s'han interessat en la publicació de les seves obres: articles, monografies i una edició facsimilar que ens mostra la bella cal·ligrafia de l'il·lustrat són només el primer pas. També és gràcies a la tenacitat i l'interès de Jordi Carbonell que serà possible l'edició del *Diccionari menorquí-espanyol-francès-llatí*, actualment en preparació, i es farà realitat el projecte d'edició de les gramàtiques d'Antoni Febrer, tan esperat pels historiadors de la llengua.

Jordi Carbonell ha estat i és un dels testimonis més actius de la nostra paraula. És una coincidència reveladora que puguem retre-li homenatge a ell, un defensor infatigable de la nostra llengua i de la nostra cultura, en el marc temporal del cent cinquantaè aniversari de la mort d'Antoni Febrer i Cardona, un menorquí amb el qual, salvat el temps, comparteix una fidelitat inalterable a la llengua i a la cultura del país. MARIA PAREDES I BAULIDA.

JORDI CARBONELL: UN HOME DE PAÍS

Tot el que hem anat escoltant fins ara justifica de sobres l'homenatge que l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat han decidit d'oferir a l'amic aquí present Jordi Carbonell, aprofitant el pretext dels seus seixanta-cinc anys i de la seva jubilació de catedràtic a la Universitat de Càller.

Jordi Carbonell ha estat sempre allò que a Barcelona anomenam «un home de país», una persona lliurada en cos i ànima al servei de la llengua, de la literatura i de la cultura catalanes en general, amb una dimensió política que l'ha duit a ocupar llocs de responsabilitat i a donar la cara en moments que era més còmode tancar-se en la torre d'ivori d'un suposat exili interior o col·laborar vergonyantment amb el dictador de torn.

Aquesta voluntat de servei el dugué a l'Institut d'Estudis Catalans, on vaig tenir ocasió de conèixer-lo fa moltíssims

anys i on he tingut el privilegi de participar conjuntament en molts projectes i en moltes il·lusions no sempre reeixides però sempre plenes de bona fe i d'entusiasme.

El dugué igualment a la redacció de «Serra d'Or», on tingué una intervenció decisiva en una època difícil i complexa, mirant sempre d'unir les persones i d'acostar les posicions, com faria més endavant en formar part de la primera junta de govern de l'AILLC, que va tenir un moment difícil —que hauria pogut resultar molt crític— per petits problemes sorgits al Col·loqui de Basilea i resolt en bona part gràcies al seny de Jordi Carbonell i a l'ajuda inestimable de la seva muller, Hortènsia Curell, que sempre li ha fet costat a les hores agradables i a les hores difícils.

La voluntat de servei de Jordi Carbonell el dugué també a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, on començà a bastir una infraestructura cultural que ha resultat

Intervenció en un míting durant la transició.

decisiva al llarg dels anys, encara que entremig passàs per èpoques doloroses i traumàtiques. El dugué a tants altres fronts que ara no és el moment de detallar, però sí de recordar i d'agrair.

Els qui som més joves que Jordi Carbonell li hem d'agrair el seu exemple de fidelitat insubornable a un país desfet, oprimint i incomplet, la seva crida a la resistència a ultrança —fins i tot quan això li comportava perdre una càtedra o anar a la comissaria o a la presó—, la seva exhortació per tal que la prudència no ens faci ser traïdors a les nostres conviccions i als nostres anhels, la seva manca d'ambició que li ha fet renunciar ofertes temptadores però falsament enganyoses.

Els qui ens dedicam a l'estudi de la llengua i de la literatura catalanes li hem

d'agrair, encara, el seu mestratge constant des dels Estudis Universitaris Catalans, des de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada, des de la Universitat Autònoma de Barcelona i des de la Universitat de Càller, en el qual ha sabut anar conjugant —en paraules del mestre comú Antoni M. Badia i Margarit— la ciència i la passió, mirant sempre d'omplir buits, de suggerir pistes de treball i d'engrescar noves generacions a continuar la tasca, no en competència sinó en treball conjunt (i això no ho dic perquè sí: Jordi Carbonell no ha dubtat mai a deixar amb generositat els seus fitxers i a comunicar sense reserves els fruits de les seves recerques, en un camp en què sovint triomfen l'individualisme estèril i la vanitat embafadora).

No és gens estrany que quan, fa un parell d'anys, vaig proposar a la junta de govern de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes la conveniència de dedicar aquesta miscel·lània a Jordi Carbonell la iniciativa fos acollida amb unànime satisfacció. I en convocar-la d'una manera pública, vaig ser jo que vaig tenir la gran satisfacció de veure que la idea era rebuda amb entusiasme per centenars de membres de l'AILLC, que tot seguit prometeren col·laboracions que com a mínim ompliran quatre volums de la nostra sèrie d'«Estudis de llengua i literatura catalanes». D'altra banda, gràcies a l'interès de Joan Veny, col·lega de Jordi Carbonell a l'Institut d'Estudis Catalans i aleshores vice-president de l'AILLC, el Centre de Barcelona de l'Institut d'Estudis Andorrans s'adherí a l'homenatge amb una aportació econòmica, que completa la de la Fundació Congrés de Cultura Catalana. I gràcies a l'interès de Fina Salord i de Josep Miquel Vidal vàrem aconseguir una cosa més important encara: l'adhesió de l'Institut Menorquí d'Estudis, traduïda no solament en una sempre benvinguda col·laboració econòmica, sinó sobretot en un seguit d'estudis sobre temes menorquins, tan del grat de Jordi Carbonell. No cal dir que avui em toca de donar les gràcies d'una manera molt especial a l'Institut Menorquí d'Estudis per aquest gest, que l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat han sabut valorar fins al punt de fer constar l'IME entre els editors de la sèrie d'«Estudis de llengua i literatura catalanes».

El Col·loqui de l'AILLC a Alacant celebrat el passat mes de setembre fou ja un marc privilegiat per a una primera i apressada presentació d'aquesta miscel·lània, aleshores encara fresca i sortida gairebé per miracle de casa del relligador, amb tantes presses que fins i tot s'hi va escapar una divertida errada al pròleg del nostre president Giuseppe Tavani, que li feia parlar de la «Universitat Catalana d'Estiu de Praga»... Des d'un primer moment, però, vam pensar —amb la troika de menorquins i menorquinòfils amb qui tenc tracte constant des de Barcelona —en Josep Miquel Vidal, na Fina Salord i na Maria Paredes— que n'havíem de fer una presentació més reposada i més específica a Menorca, durant la qual poguéssim expressar a Jordi Carbonell tot el nostre agraïment i tot el nostre afecte, un agraïment i un afecte que no sempre el pudor ens permet d'expressar com caldria en la vida normal.

En nom de l'AILLC, de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i en nom propi —d'un català de Mallorca que exerceix com a tal des de fa molts anys, d'un mallorquí de Montserrat que se sent alhora ciutadà del món i pròxim a tots els qui lluiten per un futur més humà i més just—, vull donar les gràcies de tot cor a Jordi Carbonell pel que ha fet durant els seus primers seixanta-cinc anys i desitjar que per molts més anys pugui continuar ajudant-nos amb la seva presència i el seu mestratge, com a lingüista, com a historiador de la literatura i com a ciutadà dels Països Catalans. JOSEP MASSOT i MUNTANER. Secretari de l'AILLC.

TONI VIDAL. *MENORCA*. El cant de les pedres (*)

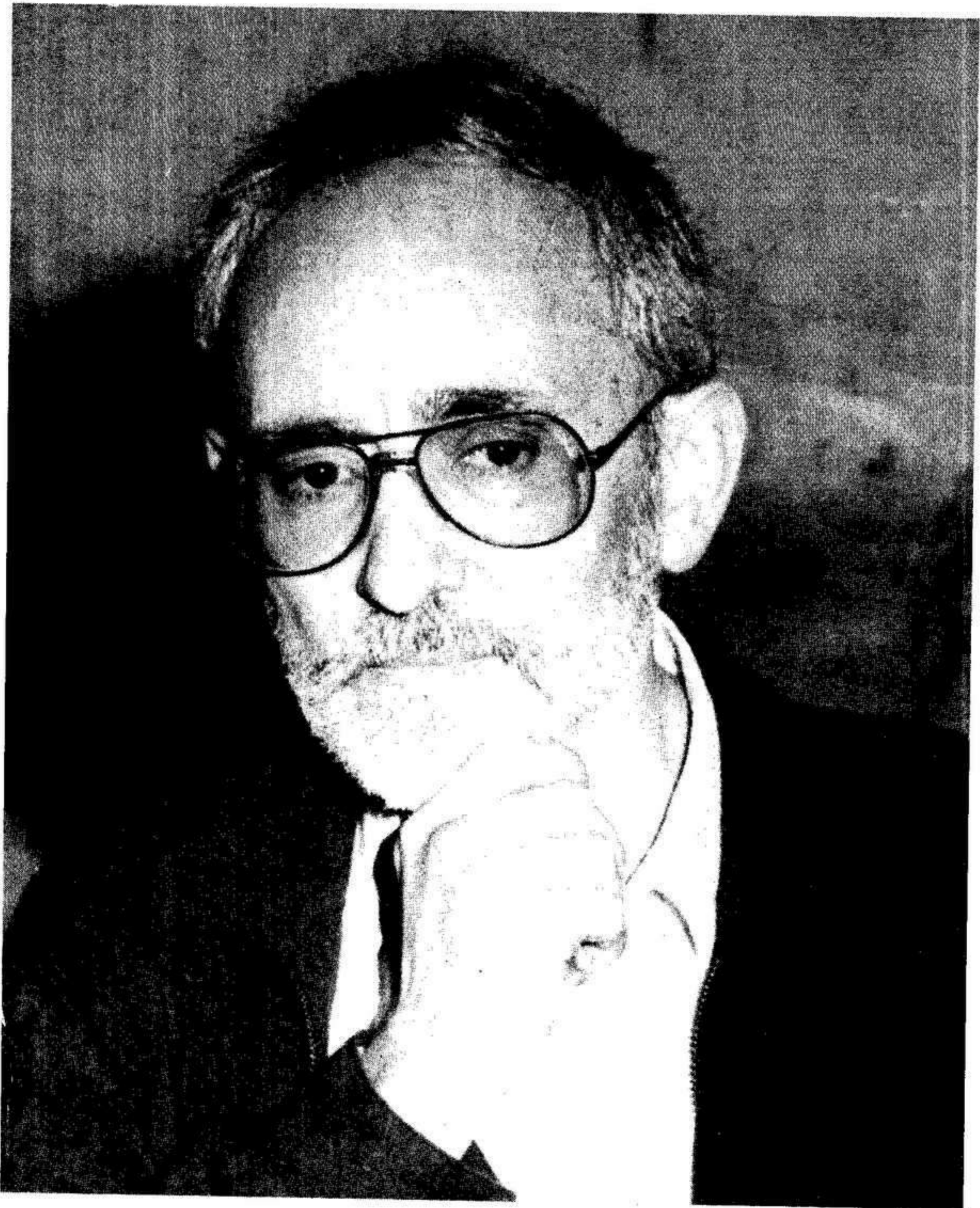
La presentació, la primavera de 1987 a la Galeria Eude de Barcelona, de la carpeta de fotografies i de poemes *Toni Vidal: Roques*, deixava obert, ara ho sabem i ho celebrem, un procés de germinació empès pel que Maria Zambrano anomenaria el «anhelo del decir y del ver»; l'anhel, tal vegada, de les «claredats més fosques» —per manllevar les paraules de Feliu Formosa— que el prodigi-pedra, com diria Àngel Crespo, pot emmirallar i desvetllar. Visió —imatge i paraula— que és ella mateixa camí, convit, segons Narcís Comadira, a fer nostre el nostre viatge. A un viatge de coneixement, d'essencialitat i de gaudi ens convida Toni Vidal en una de les propostes —artístiques, literàries i, part damunt o part davall d'elles, filosòfiques— més dissortadament insòlites i menys afortunadament gratuïtes del nostre panorama cultural.

Menorca, com el nom de la carpeta indica, és, no ja objecte, sinó veritable subjecte de la visió, no mitjà sinó fi: d'aquí el diàleg enriquidor i inacabat que tant el fotògraf Toni Vidal i els poetes que han convertit en cant el que Jordi Pàmies anomena la «callada música» de les pedres com els contempladors/lectors podem entaular amb l'illa, amb una Menorca que, justament per defugir les més fútils, vanes i potser ufanoses aparences,

pot mostrar-se en una nua essencialitat, que, tot definint-la, la transcendeix. «Amb un gra d'arena n'hi ha prou per veure-hi tot Menorca» diu, amb profunda senzillesa, Toni Vidal per a qui «els macs són fruits de la terra que la mar fa madurar». No es tracta només, seguint José María Valverde, d'una «educació de la mirada» sinó d'un veritable «exercici espiritual», d'una veritable experiència mística que ens encararia, ara una altra vegada amb Maria Zambrano, amb allò diví —pedres i paraules— que nia dins les «formes sagrades, inviolables, enigmàtiques i polivalents». Convit, per tant, a un despullament que enclou, només paradoxalment, la màxima complexitat i que reclama, així, el més absolut dels respectes envers la natura que és fora de nosaltres i que som dins nosaltres mateixos.

Obrir i endinsar-se en la carpeta de fotografies i poemes *Toni Vidal. Menorca* significa entrar dins un món que mai no hauríem hagut de deixar d'habitar: un món que fa de la bellesa sinònim d'autenticitat i que ens fa estrenar —rescatant, així, la mirada poètica que tots tenim— uns ulls nous per a una realitat sempre nova. Miquel Descot, Joan López i Antoni Moll, amics de Toni Vidal i companys del seu viatge artístic, ens introduiran avui, des de la seva mirada poètica i cultural, en els sentits que la carpeta de Toni Vidal ens ofereix.

(*) Parlaments pronunciats a l'Ateneu de Maó el 28 de desembre de 1991 amb motiu de la presentació del llibre «*Toni Vidal. Menorca*».

Tres poetes, tres persones de cultura, que no demanen presentacions perquè són ben coneguts per tots nosaltres: Antoni Moll, narrador i autor de les obres poètiques *Serenor* (1946) i *Finestra dels dies* (1990), representa la difícil continuïtat de la literatura catalana a Menorca men-

tre que Joan López i Miquel Desclot, nascuts ambdós el 1952 i llicenciats en Filologia catalana a la Universitat de Barcelona, se situen ja en la sòlida represa i configuració cultural de les darreres dècades. *Galops i glops* (1980), *Tiranya al vespre* (1984) i els poemes in-

closos a l'anterior carpeta de Toni Vidal constitueixen la presència editorial més destacable de l'activitat poètica, inserida dins un marc cultural i cívic més ampli, de Joan López/Pere Xerxa. Miquel Desclot, d'ençà el 1971, en què guanyà el premi de poesia Amadeu Oller, ha anat bastint una important obra poètica —amb títols com *Cançons de la lluna al barret* (1978), *Juvenília* (1983) i *Auques i espantalls* (1987)—, al costat de la qual hem de subratllar també la didàctica, editorial, traductora i la d'autor de llibres de literatura infantil i juvenil. M'atreuria a dir que és el seu el perfil d'una persona complexament senzilla que fa de l'art —la literatura però també la música i la pintura— vida i que, tot subscriuint l'afirmació de Paul Klee —«Per a mi és fonamental de començar amb coses molt petites (...). Vull ser com un nouat, sense conèixer absolutament res d'Europa, ignorant els fets i les modes, gairebé primitiu»—, ens permet intuir les afinitats electives de l'amistat que l'uneix a Toni Vidal d'ençà que aquest, allà a la

dècada dels setanta, el fotografià dins el marc d'un projecte més ampli gràcies al qual Toni Vidal fotografiava, més enllà dels rostres, la geografia humana de la cultura catalana.

Els ara tenen la paraula, una paraula desvetlladora, auroral, una paraula que, en aquesta «Era d'ocultació», ha fet possible la bogeria, o el més alt seny, de fer-nos sentir el cant de les pedres que només Toni Vidal havia escoltat. Perquè, per dir-ho finalment amb María Zambrano: «¿No será lo que el arte más agudamente logre, el recordar lo que en la Era de la Aurora sucedía? Y así la ocultación de esa Era, su caída, su inmersión en el tiempo cada día más histórico y menos historiable, ha dejado como inteligibles sus huellas en sutiles manifestaciones. Y así, en esa Era de ocultación se puede llamar locura a la pretensión de escuchar el abrirse de una flor, o, si se toma en serio, el oír crecer la hierba, y cuánto más el oír el canto de las piedras de la Aurora». JOSEFINA SALORD RIPOLL.

TONI VIDAL: ROQUES (Barcelona, 1991)

Mesos enrere, en Toni Vidal em va mostrar una col·lecció de roques que ell havia fotografiat a diversos indrets de les terres menorquines. Era una bona manera d'endur-se'n a Barcelona —on resideix des de fa molts d'anys— uns quants bocins de l'illa natal. Això, per a ell, equivalia a endur-se'n tot el paisatge enyorat, perquè, com diu en l'encapçalament

del seu recull: «amb un gra d'arena n'hi ha prou per veure-hi tot Menorca».

El fotògraf insistia en un tema que ja havia tractat feia uns quants anys —exactament, el 1987—, però hi descobria caires nous, variacions inèdites. Igual que aleshores, potser amb més intensitat, em va sorprendre i admirar la bellesa d'aquelles imatges.

Era remarcable que el fotògraf, posat a triar un model dintre del món mineral, deixés de banda aquells exemplars que la gent considera més prestigiosos, per la raresa i l'elevada cotització en el mercat, com són els metalls preciosos i les gemmes de preu, i s'accontentés amb roquissars i còdols, i també que no els agafés com un simple decorat o fons del quadre sinó com a protagonistes. En tenia prou amb la roca, només la roca nua, en la seva austera simplicitat. Així aconseguia destacar l'esclat d'una bellesa que sovint se'ns escapa, que els nostres ulls, els ulls distrets de molts, si no ens hi ajudés l'aguda mirada prèvia del fotògraf, potser mai no arribaríem a descobrir.

Aquestes roques desplegaven una insospitada riquesa cromàtica: tons blavosos i maragda, grisos, ocre, porpres... i una increïble varietat de formes i textures. Cada imatge tenia una gran força plàstica. Era una obra d'art. Una grandiosa simfonia de colors i formes.

Hi havia grans superfícies compactes, de tons foscos, amb vetes blanquinoses o vermellenques, com nervis o venes, i altres de tons clars i d'aspecte esponjós, com núvols o escumes de pedra. Hi havia roques lluent, de formes ovoides, polides fins a un acabat perfecte, i d'altres totes brescades, que l'erosió havia treballat en capriciosos perfils i figures. Hi havia, finalment, roquissars amb les randes grogueses o grisenques dels líquens o amb la fina cabellera verda de les algues.

En una època com la nostra, en què mercaders atrafegats i sense escrúpols, àvids de guany i insensibles a la bellesa,

embruten i fan malbé roquissars, marines i platges, em va semblar, a estones, que aquestes roques d'en Toni Vidal, que es drecen com la forta ossada del nostre paisatge, tenien un gest tràgic. Com en l'oracle bíblic, diríeu que començaven a cridar les pedres.

També vaig pensar que el meu amic, en llargues excursions a la recerca dels seus models i en el laboriós procés de captar i elaborar cada una de les imatges, hauria viscut una apassionada aventura. Però, quan ell em demanà que en fes un comentari, en vers o en prosa, per acompanyar les seves làmines, vaig creure que tenia l'avinentesa d'associar-me a aquesta aventura i d'esdevenir —d'una manera modesta i marginal, és clar— col·laborador de l'artista.

Tanmateix ara, tornant-hi a pensar, m'ha semblat que, de col·laboradors seus no en som només aquells que hem confeït unes quantes paraules escrites per a aquest esplèndid recull, sinó també tots aquells qui, amb ulls atents i esperit receptiu, contemplaran cada una de les seves imatges.

Perquè una obra d'art, en la mesura que és o conté un missatge, necessita algú, un receptor, que l'assimili, és a dir, que se'l faci seu, i mentre no el troba, roman, en cert sentit, inacabada. Sou vosaltres, doncs, tots aquells qui sabreu fruit d'aquestes imatges, i trobar-hi un nodriment de l'esperit, un estímul per al pensament, la sensibilitat i la fantasia, els cridats a completar l'obra del fotògraf, a donar-hi una darrera mà i un sentit definitiu. ANTONI MOLL CAMPS.

ROQUES

Crec que va ser a finals d'estiu de 1986 quan vaig rebre un encàrrec que em va sotraguejar. Era en Toni Vidal que em convidava a col·laborar en el seu àlbum de fotografies, que es diria *Roques* i que s'acompanyava de textos/poemes de Joan Brossa, José Corredor Matheos, Miquel Desclot, Feliu Formosa, José Agustín Goytisolo, Miquel Martí i Pol, Josep Palau i Fabra, Helena Planabasarda i Carme Riera. Què hi havia de fer en Pere Xerxa, un modest escriptor de versos salobres al costat d'aquells noms que jo coneixia i admirava? Endemés aquella temporada, la meua ploma, tan a punt i en punta per a escriure mocions i proposicions no de llei, era boni eixuta per a la lírica. La font ja no rajava i, com les sequedats de les marines de Menorca, que continuaven clapping sota la pala voraç dels urbanitzadors, em pensava que seria aquella una secor definitiva.

D'aquell estat em va treure en Toni Vidal i agrair que li estic. Va ser veure l'esplèndida col·lecció de fotografies i creure que hi havia quelcom de molt important. Era la vida. Però si la vida és breu, i l'art és llarg, era una vida llarga la que contenia aquella magnífica col·lecció artística.

Posar-me a escriure no em va costar, i pel desembre de 1986 picava els mots de sis petits poemes, que amb senzillesa s'afegien com a empegueïts a les col·laboracions literàries de l'àlbum *Roques*.

Ara, cinc anys més tard, arriba una altra creació magnífica de Toni Vidal. *Menorca* es diu.

I en veure aquestes fotos, i en sentir-me convidat a aportar-hi uns mots, sincerament en vaig estar content, i aflagat.

Només comprenent la bonhomia d'en Toni Vidal m'explic l'honor immescut que em fa de donar cabuda a en Pere Xerxa dins aquest tresor. «Prova els mots amb els fets» diu la font clàssica. Jo he gosat entrar, i interpretar, l'excel·lent obra artística que és Menorca, captada pel fotògraf-creador. No cal dir que no he reexit, ni de noves.

Lluny dels paisatges de postal, lluny del consumisme groller, aquesta Menorca —cel i límits, pedra de perfils claríssims, horitzó retallat de pedra vida...— és aquella que és aquí i que s'amaga als ulls de molta gent, que la té prop i no l'ha sabuda veure.

Comentant amb T. Vidal els estralls que l'onada depredadora ens ha causat, la grotesca pressa de la vida que es viu avui dia, el consumisme exagerat i gratuït, la degradació de tots aquells valors que donen veritable sentit a la vida: l'autoexigència, la reflexió, el respecte, la solidaritat, l'amor o la tendresa, convenim que la gent que és buida de part de dins —sense ideals ni sensibilitat a la bellesa...— debades cerca omplir-se de béns materials: més buida torna. No cal dir que la verdadera alegria és austera i

que acumular doblers no vol dir acabar amb les misèries («... és indiferent que posis el malalt en llit de fusta o en llit d'or; sia onsevulla que l'acomodis, amb ell durà la malaltia...»).

Cal entendre la vida des d'uns objectius, que s'han de conseguir amb treball i amb constància. Tenaçment. I Toni Vidal, artista, pot fer testimoniatge de les virtuts que tant demanquen avui: amor, solidaritat, respecte, reflexió, autoexigència («no és art allò que aconseguix, el ser efecte per casualitat»). La seva obra, tan exigent, tan pròxima a la perfecció, ens fa comprendre la lleugeresa dels homes que posen cada dia fonaments nous a llurs vides, que conceben esperances vanes, fins a l'hora de la mort, buidats i vessats cap a defora, sense conèixer que el Bé no cerca els seus mitjans fora d'ell mateix; que és dins ca seva on és honorat i sorgeix en plenitud de dedins ell mateix.

En un món de presses, de dinàmica, de vertigen, *Menorca* (l'àlbum) és una apel·lació a l'aturada; una invitació a la reflexió, com si ens digués: —Sí, la vida de les persones és un viatge breu i ràpid, però la Vida —en majúscula— és infinitament molt més. Per tant, des de la teva llibertat individual, situa't en la pedra i des d'ella pensa que allò més important no és a on vas, sinó qui ets tu que hi vas. Com deia Séneca: «No hi ha res que s'acabi, sinó que es pot dir que totes les coses de la Natura queden lligades, encavalcades, fugen, es persegueixen. La nit empeny el dia, el dia la nit, l'estiu s'acaba en la tardor, la tardor és esperonada per l'hivern, el qual és trepitjat per

la primavera. Així veim que totes les coses passen per tornar...».

Doncs bé, allò que és i roman més sòlid, la pedra-pedra, com més dura és, més viva. Pedra viva, ens diu el lèxic popular. I com a tal pedra viva, també canvi, però ens conté, som en ella, per ella; som també ella. (Recoman llegir els mots de Hermann Hesse, dels textos de la carpeta).

Toni Vidal sap que qui enfila un camí —d'artista— i el fa amb coratge arriba a fites, a pedres-fites; és com si ens digués: —Retira't, doncs, de tota cosa vana, i quan voldràs saber si allò que desitges ve de Natura (és natural i bo), o de la cobejança cega (i és dolent i xerec), mira si pots conèixer límit. I així atracar-se a les coses, a les roques, a la terra que calcigam i abastar-ne un bocí, implica perdre l'amplitud de l'horitzó, però vol dir també estimar-ne els perfils.

I així optar per renovar l'entusiasme de captar la realitat plena, que per capir-la millor, com a bellesa, cal dedicar-hi hores de lluita i d'austera alegria.

Aquesta Menorca, que, de vegades, deim que ens estimam... Toni Vidal, com el grec Hecató, ens mostra la recepta per a fer-se estimar sense drogues, ni herbes, ni versos màgics de bruixots; diu: «si vols ésser estimat, estima».

Toni, tu ho has fet amb amor d'artista.

Així, doncs, et mereixes l'estimació de tots. Gràcies.

Menorca, 28 de desembre de 1991.
JOAN F. LÓPEZ CASASNOVAS.

L'ILLA DE LA PEDRA, UN MITE DE LA TERRA

Presentació de l'àlbum *MENORCA* de Toni Vidal

Amb aquesta segona carpeta rupestre, en Toni Vidal ens mostra, potser encara més que amb la primera, de fa quatre anys, que la fotografia de més ascètica bellesa pot ser també una art profundament i profusament literària. I és que el fotògraf Toni Vidal té una arrelada propensió literària que ja es manifesta d'entrada en el sol fet que, en les dues carpetes de fotografia rupestre, hagi volgut presentar-se acompanyat de la veu de diversos escriptors, quasi com si no acabés d'estar del tot convençut de la capacitat d'expressió directa de les seves fotografies. I no ho dic per dir-ho, amb la gratuïtat que massa sovint caracteritza la crítica i el comentari al nostre rodal; no fa gaire, en jo obsequiar-li un recull de versos meus, en Toni, després de fer-ne una ràpida lectura a peu dret, se'm va quedar mirant amb els ulls molt oberts i em va dir:

— Quin goig, poder expressar així les pròpies vivències!

— Quin goig poder-les expressar com ho fas tu amb les teves fotografies! —jo li responc, simètricament... i sincerament.

— Però no és el mateix —hi torna ell.

— ¿Per què no?

— Perquè amb la fotografia no t'expresses de manera directa, sinó després de travessar molts obstacles intermedis —s'explica ell.

— Doncs exactament com amb la poesia —li aclareixo jo—. Les paraules no són el camí senzill i directe que

poden semblar, sinó l'obstacle intermedi que cal salvar tortuosament per arribar a dir allò que elles, rebeques, es resisteixen a dir. Jo necessito les paraules perquè no tinc altre vehicle al meu garatge, però les paraules em són en realitat una nosa com per a tu la cambra i tots els processos químics que menen a la fotografia final. Em fa gràcia aquest teu anhel d'expressió més directa en la poesia perquè em fa adonar que és el mateix que jo sento respecte de la música. Sempre he trobat que la música, la més abstracta de les arts, havia de ser la modalitat expressiva ideal, perquè es pot passar de la dura esclavitud de la intermediària semàntica verbal. I ara estic quasi segur que el músic deu experimentar un sentiment semblant, entre la passió i la insatisfacció, respecte del seu mitjà expressiu.

En Toni em va fer un somriure de complicitat que segurament volia dir: «Sort que no estem mai contents amb el que tenim! Perquè aquesta deu ser la força que ens empeny endavant». En efecte, Ingres tenia un violí amagat a l'armari. Però també Wagner, insatisfet amb la música sola, aspirava a l'obra d'art total. I al seu torn, Stravinsky, l'antiwagnerià per antonomàsia, no es podia passar del teatre per construir la seva música. I Miquelàngel es buscava a través de l'escultura, de la pintura, de l'arquitectura i de la poesia, amb una inquietud que ens evidencia que només la insatisfacció és fecunda.

El violí d'Ingres que fertilitza l'obra d'en Toni és, com he dit, la literatura. Resulta ben simptomàtic que el seu desideràtum d'expressió directa sigui la poesia, no pas la pintura, que semblaria la més apropiada per a un artista de la imatge com ell. Tothom que el conegui una mica ja sap que la seva intimitat amb els llibres és ben antiga i arrelada. Res no és més lògic, per tant, que el fet que aquesta propensió es reflecteixi en la seva obra fotogràfica. Fins al punt que em penso que es pot dir que les seves imatges es llegeixen si fa no fa com un llibre; les seves fotografies són tan eloqüents que no necessiten cap crossa per explicar-se; no només ens diuen «contempleu aquesta bellesa oblidada», sinó que ens transmeten missatges molt més individuats i complexos, llegidors com un escrit. Si en Toni es fa acompanyar d'escriptors, ha d'estar ben convençut que ho fa per generositat i pel gust de la companyia, no pas perquè la seva obra necessiti paraules per parlar. Les mateixes dues frases introductòries de l'autor al capdavant de la carpeta no fan, en realitat, sinó repetir una petita part del que ja diuen, i molt bé, les fotografies. ¿Cal, doncs, que convencem en Toni que la seva parla amb una claredat que ja li envejarien molts escriptors? Intentem-ho, per si calgués.

La tesi literària de la carpeta d'en Toni, de fet ja ben explícita a la mateixa coberta, resa així, segons la seva pròpia formulació: «Amb un gra d'arena n'hi ha prou per veure-hi tot Menorca». És evident, després de conèixer les seves fotografies, que això és veritat, que té raó. Però no tota la raó, al meu entendre. Perquè el que a mi se m'ha fet encara més evident, amb la carpeta a les mans, és que la seva profunda mirada ens des-

cobreix molt més del que ell, amb les paraules, ens diu haver-hi descobert. I és que les paraules, com qualsevol invenció humana, també són mancades. Els seus ulls indagadors han anat molt més a fons que les seves paraules raonadores. «L'Ull veu més que el Cor no sap» havia escrit el gran poeta, gravador i visionari anglès William Blake, cap a 1793.

La tesi que jo entrellegeixo a les pàgines del seu llibre potser es podria resumir precisament amb quatre versos del mateix William Blake, escrits entorn de 1803, que semblen prefigurar —o corregir des del passat— el lema d'en Toni:

«To see a World in a Grain of Sand
And a Heaven in a Wild Flower,
Hold Infinity in the palm of your hand
And Eternity in an hour».

(Veure un Món en un Gra de Sorra
i un Cel en una Flor Boscana,
tenir l'Infinit a la mà
i l'Eternitat en una hora).

És a dir, les pedres de Menorca passades pel sedàs artístic d'en Toni Vidal no només ens revelen Menorca, sinó també el món sencer i fins la història de la humanitat o la història de l'art, inscrites als seus cristalls talment un codi genètic en una cadena d'ADN. I, per tant, també ens revelen l'ànima d'en Toni, que amb els seus ulls privilegiats ha donat a les pedres menorquines —com tan bé escau a algú que es diu Vidal— aquesta vida insospitada que descobrim a les presents fotografies.

Normalment, és clar, les imatges d'en Toni parlen, com ocorre en tot llenguatge, per mitjà de signes; o en aquest

cas, per ser exactes, més aviat per mitjà de símbols. Ara bé, a diferència dels signes, que es poden catalogar en diccionaris semàntics, els símbols individuals d'un artista sorgeixen de l'inconscient i s'adrecen a l'inconscient, i doncs quan ens arrisquem temeràriament a interpretar-los amb els instruments de la llengua raonadora hem de saber que ens condemnem a reduir-los, resumint-los, a un pàl·lid esquelet de la riquesa significativa de la imatge original. Novament, allò que ha nascut com a imatge és molt més ric que qualsevol intent posterior de reducció verbal. En rigor, doncs, crec que haig de demanar disculpes per la gosadia d'empobrir, provant d'explicar-ho poc o molt, allò que viu justament d'irradiar en totes direccions suggeriments inefables.

Ja a la tercera fotografia, després de dues aproximacions a la formació dels signes, ens topem amb una clara al·lusió a la tesi fonamental de la sèrie: una A netament traçada per les vetes de quars damunt un fons obscur, com una Alfa dibuixada a la pissarra del caos, ens anuncia sense embuts que la pedra és el principi. La pedra és la deu, l'origen, el fonament. Tot era al principi en la pedra perquè tot ve de la pedra. «Al principi existia la Pedra, i la Pedra estava amb Déu, i la Pedra era Déu. Ella estava amb Déu al principi». Després d'aquesta declaració «bíblica» implícita en la tercera fotografia cobra sentit inesperadament la vaga insinuació d'Omega de la coberta de la carpeta (1): la pedra és el principi i també la fi. Venim de la pedra i a la pedra tornem. Així ho declara la pedra, manllevant la veu a un fill de la pedra. La pedra és el foc del seu origen. La pedra és la terra del seu destí. La pedra és l'aire que respiren els seus fills. La pedra és l'aigua que adolla des de l'ori-

gen. Així parla la mare pedra a través de l'ull de pedra d'un fill de la pedra. Perquè tot era —i és— en la pedra, però en veritat no ho sabem fins que un fill de la pedra no ho descobreix i en fa llegidora pedra de pedra. «Tu ets pedra i sobre aquesta pedra bastiré la meua pedra» escriu, prodigiosament sintètic, Josep Palau i Fabre en un dels textos de la carpeta.

En una altra fotografia, la de la pàgina 89, d'una presència nua i impressionant com un símbol sacramental de religió oculta, trobem condensades moltes d'aquestes significacions efervescentes amb els signes més elementals. Una gran pedra arrodonida per l'aigua, un còdol —un mac— gegant, descansa, hieràtica com una imatge, damunt un penyal corcat pel salobre. La pedra és migpartida de dalt a baix per una línia que la separa en dues coloracions: l'una, clara, solar; l'altra, de la mateixa textura, però fosca, subterrània, com si la pedra hagués passat una llarga temporada —potser segles— mig colgada sota terra. Un horitzó vertical que ens insinua la divisió original entre l'escorça de la terra i l'infern del magma igni. Pel punt exacte on la pedra descansa sobre el penyal, passa, en un segon terme, l'horitzó que separa el blau del mar del blau del cel, el món de l'aigua del món de l'aire. Damunt el penyal corcat, doncs, damunt la pedra primigènia que sosté el món, conflueixen, com els dos eixos d'unes coordenades poètiques, l'horitzó de la terra i l'horitzó del mar. El conflent de la terra i el foc, l'aigua i l'aire. El gresol de tot. Més d'un dels filòsofs grecs anteriors a l'empobriment socràtic s'hauria apropiat de bon grat d'aquest símbol poderosament sintètic i prenyat d'implicacions, vàlid per a Menorca, per a Grècia, per al món sencer. Però la pedra encara no havia in-

fantat la fotografia ni, menys encara, en Toni Vidal. Filosofies i religions han hagut d'esperar que ell descobrís aquest mac gegantí en un racó oblidat de Menorca, el posés damunt l'altar dels significats simbòlics i el fixés amb la mirada precisa de la cambra fotogràfica. En aquest sentit, en Toni Vidal em sembla un clar hereu consanguini dels anònims erigidors prehistòrics de taules, navetes i talaiots de la seva illa. La unció que, davant les imponents lloses d'una taula, imagino en aquells llunyans veneradors de la pedra menorquina em sembla si fa no fa la mateixa que, davant les imatges de la carpeta present, endevino en el nostre fotògraf —o, millor, retratista— de roques.

Aquest fotògraf que recull un mac de terra i el situa en el lloc apropiat perquè s'encengui de significat ens recorda, si és que calia, que en Toni Vidal no concep la fotografia com una mera crònica documental, sinó com una art amb la mateixa ambició estètica que les altres, que no aspira a l'encís aparent de la realitat, sinó a la bellesa profunda de la veritat. En Toni observa, selecciona, compon i retoca com el més savi dels escultors o dels pintors. Només que ell treballa a partir del que ja existeix al seu entorn, sense que li calgui refer-ho, imitar-ho o evocar-ho: en té prou de seleccionar-ho, compondre-ho, enquadrar-ho i mostrar-ho. Des d'aquest punt de vista, l'obra d'en Toni Vidal ens dicta una lliçó d'humilitat artística i de respecte que no hauria desdenyat el més exigent artista del budisme —no és perquè sí que el primer text literari del llibre sigui precisament del gran poeta budista Matsuo Bashô: «Adreça't al pi si vols aprendre res sobre el pi, o al bambú si vols aprendre res sobre el bambú. I en fer-ho,

deixa estar tota preocupació subjectiva que tinguis. Altrament t'imposes a tu mateix damunt l'objecte i no hi aprens. La poesia et brollarà tota sola quan tu i l'objecte esdevingueu una sola cosa: quan t'hagis capbussat prou fonament en l'objecte per veure-hi com un birbilleig ocult. Per més ben escrita que sigui la teva poesia, si el sentiment no és natural —si l'objecte i tu esteu separats—, aleshores la teva poesia no és poesia de debò, sinó tan sols la teva falsificació subjectiva». Potser només caldrà que ara jo us reveli un secret ben il·lustratiu: i és que, abans de gosar manipular el material que es trobava davant els ulls, en Toni Vidal, escrupolós de retocar l'ordre natural per als seus propis fins artístics, es va procurar el permís dels menairons, els diminuts trafegots màgics que, segons la tradició pirinenca, remenen les pedres i extreuen els tresors de les profunditats subterrànies, d'amagat dels homes (2). És aquesta respectuosa humilitat de l'artista que descobreix tresors pel camí, lluny de les pretensions del creador infatuat, el que impressionava Joan Oliver, que li va adreçar les següents paraules: «Us dic que sou l'inventor d'aquestes roques, però no pas el seu creador; i no calia que us ho digues. Ara bé, ¿ho són els artistes plàstics respecte a l'obra llur? A tot estirar imiten, combinen, metamorfosen, deformen, disfressen, compliquen o simplifiquen, potencien —o envileixen— realitats preexistents o records o somnis que són formes de la realitat, diguin el que diguin els eixerits filisteus de la crítica, els qui han posat en curs el mot *creativitat*, tan afalagador com fal·laç. ¿Què pot crear una criatura? Vós sou només l'home que descobreix la pedra, que l'estima, que la pensa, la pondera i la publica».

En la nova carpeta, en Toni Vidal encara va més enllà en aquest particular camí i ens presenta proves irrefutables que les obres d'art de la història de la humanitat ja eren escrites a la pedra, l'embrió de tot, molt abans que la bestiola humana davallés de l'arbre. Les imatges 73 i 75, per exemple, ens recorden que la pintura prehistòrica de les coves d'Altamira o del Cogul ja havia estat prevista per la pedra. La imatge 91 ens fa entendre que la pintura grega sobre ceràmica també era ja implícita en la pedra mediterrània. La 99 i la 101 ens mostren l'origen de base pètria dels tapissos perses, però al mateix temps ens assenyalen que fins els *graffiti* murals van néixer de les relacions entre la pedra i el líquen enamorat. La 93 ens demostra que els ídols massissos de l'illa de Pasqua ja eren esculpits a la pedra ignorada d'una cala balear abans que fossin erigits en un indret remot del Pacífic; però, alhora, la mateixa imatge ens diu, potser, que Giacometti ja era menorquí abans que suís. De la mateixa manera, la imatge de la coberta ens suggereix que també les dones amb ocell en la nit, de Miró, havien nascut abans a la platja que no al taller del pintor. La imatge 85 ens fa saber que la pedra ja havia inventat l'escultura de Brancusi abans que el seu cognom aparegués damunt la terra romanesa. La 53 i la 71 insinuen que els experiments de Jackson Pollock ja havien estat assajats en la pedra molt abans que s'inventés el concepte d'avantguarda. Les imatges 61 i 67 ens adveren que la pintura anomenada matèrica de Tàpies surt directament de la pedra, la mare de la matèria. Fins i tot la imatge 79, amb la peculiar ironia d'en Toni, sembla advertir-nos que els menhirs embolcallats per a regal de l'inefable Obèlix ja exis-

tien a les cales menorquines molt abans que a la Gàl·lia. La llista podria continuar *ad libitum*, fins i tot sense recórrer a l'abundós arxiu de fotografies inèdites de la mateixa sèrie. Les virtualitats de la pedra, sota l'ull d'en Toni Vidal, són incalculables.

Sobre la naturalesa de la invenció artística, doncs, les imatges rupestres d'en Toni Vidal semblen dir-nos de baix en baix que tota invenció no és sinó descobriment, que tota composició no és sinó reconducció conscient de l'atzar. Les seves pedres, en efecte, també formulen una teoria estètica ben intel·ligible. Una teoria estètica que certs pintors cofois i panxacontents farien bé de considerar amb atenció. Segurament molts de vosaltres heu sentit o llegit alguna vegada el gratuït postulat segons el qual la pintura moderna no cal que produeixi retrats perquè d'això ja se n'ocupa la fotografia —i en conseqüència la pintura s'ha de traçar una missió «més alta». ¿Quina rebuscada excusa s'empescarien aquests teòrics de pissarrí després de comprovar que la fotografia, a pèl —és a dir, sense trucs d'exposició ni de laboratori—, també es mou amb comoditat i amb resultats brillants pel terreny que aquests pintors s'afiguren de propietat privada?

Però, com suggeria abans, les imatges d'en Toni Vidal contenen al·lusions molt variades, que no s'esgoten en les conclusions d'ordre estètic. En les roques menorquines, el fotògraf hi descobreix, per exemple, insinuacions del món animal: des de l'erotisme de certes formes i textures fins a les combinacions colorístiques prestades als animals. O també intimacions metafísiques com la d'aquest gran calavera de pedra de l'antepenúltima fotografia que ens recorda,

amb teatral circumspecció, que som pedra i que ens devem a la pedra on indefectiblement tornarem.

Amb la carpeta que ens ocupa, en Toni Vidal ha teixit, a través d'una sèrie de pintures, de joies, d'escultures i de tapissos, tota una trama de símbols que fan de la seva particular visió de Menorca un veritable mite. Un mite sense narració lineal, però tanmateix mite. En mans d'en Toni Vidal, Menorca, l'illa de la pedra, ha esdevingut la quintaessència de la seva comprensió del món: el mite de Menorca com a xifra absoluta del planeta que som. En Toni ens demostra una vegada més que l'única manera d'esdevenir universal és a través del coneixement íntim i amorós d'allò que ens és més proper, més particular. En una època d'infatuades efusions pseudo-universalistes, aquesta bella reencarnació de l'antiga lliçó no hauria de ser gens ociosa, sinó, al contrari, font de reflexió i d'emulació.

Amb el present llibre, en Toni Vidal ha fet un extraordinari regal de Nadal a Menorca, i per tant al món. Un regal que potser no tothom apreciarà com es mereix, perquè més d'un escotmetrà el llibre amb una idea preconcebuda d'allò que ha de figurar en un àlbum que es titula *Menorca*, això és: platges, cales, barques, talaiots, tanques, navetes, cases, pobles, tipus pintorescos, etcètera, que només figuren al llibre d'en Toni de manera summament indirecta o el·líptica. He escrit la paraula *regal* a consciència, no pas perquè el llibre hagi sortit per les festes de Nadal, sinó perquè en Toni sembla haver concebut l'edició com un veritable present desinteressat. No només perquè ell deu saber millor que ningú que aquesta mena d'obres no són de les que, en plena celebració de la banalitat preolímpica i preexpositora, fan córrer el

públic a comprar-les, sinó també perquè el preu que ell mateix, com a editor de la carpeta, hi ha posat és un regal autèntic, no pas metafòric. Així, doncs, cal dir ben alt que l'edició d'aquesta col·lecció d'imatges fotogràfiques no ha estat menys un acte d'amor que la mateixa realització de cadascuna de les fotografies.

Seria, doncs, un fracàs decebedor que, entre menorquins, altres illencs i continentals, no es trobessin dues-centes persones disposades a deixar-se fer un regal tan profundament substanciós, tan autènticament desinteressat. I que consti que, encara que aquesta frase pugui semblar extreta d'un dels milions de mercenaris anuncis de televisió, la pronunciació només per amor de l'obra, per pur proselitisme estètic, no pas per cap mentalitat comercial que no faria per a en Toni ni per a mi. Ni que es vengués l'edició sencera, ja ho he insinuat, hi hauria aquí cap tipus de negoci. No parlo, doncs, de negocis. Parlo només d'unes fotografies excepcionals que voldria veure conegudes i reconegudes de tota la gent sensible que encara queda —em consta— al món, malgrat la inquietant epidèmia de síndrome d'immunodeficiència estètica que afecta la nostra cultura occidental i per a la qual no sembla pas que hi hagi més remei que per a l'altra. MIQUEL DESCLOT. Castellar del Vallès, desembre de 1991.

- (1) Posteriorment a la redacció d'aquest text, en Toni Vidal m'ha dit que no havia pensat conscientment en aquest significat de la foto de la coberta, però en canvi m'ha confirmat que, efectivament, s'ha passat moltes hores buscant per tota l'illa l'Omega que li faltava per aclarir la seva idea.
- (2) Menairó, per cert, ve de minaire, segons el diccionari Alcover-Moll.

VIDA DE L'ATENEU (QUART TRIMESTRE DE 1991)

Entre els mesos d'octubre i desembre de 1991 l'Ateneu de Maó ha desenvolupat el següent programa d'activitats:

- 12 conferències, d'entre les quals cal destacar-ne les següents: la del professor Francisco Grande Covián (25 d'octubre) sobre el futur de la alimentació humana; els escriptors Isabel-Clara Simó (26 d'octubre), Albert Hauf, (sobre el Tirant, el 30 de novembre) i Gabriel Janer Manila (20 de desembre); l'economista Sergi Marí (5 de novembre) sobre la integració europea; el polític Rodolfo Martín Villa (15 de novembre) sobre l'evolució democràtica espanyola; el periodista mallorquí Pere Bonnín (13 de desembre) sobre la pau a l'Orient Mitjà, i l'economista Miquel Nigorra (22 de novembre) sobre el futur de l'economia de Balears.

- 12 pel·lícules del Cine-Club.
- 8 exposicions d'arts plàstiques.

- 1 exposició de diapositives del Foto-Club.

- 1 homenatge al professor Jordi Carbonell, organitzat per l'IME el 8 de novembre.

- 1 recital poètic, a càrrec de l'actor Isidro Sola (27 de desembre).

- La presentació del poemari «Paisajes en el espejo», de María Nieves Mendiola (12 de novembre).

- 1 cursset d'informàtica.

No obstant açò, l'acte central d'aquest trimestre va ser la inauguració del curs acadèmic 1991-92. La lliçó inaugural fou pronunciada per la catedràtica de Llengua i Literatura Catalanes Josefina Salord, que exposà el tema «Presències de l'espiritualitat il·lustrada a Menorca» (31 d'octubre). Aquest acte acadèmic, tanmateix, suposà també una contribució de l'Ateneu a l'Any Febrer i Cardona. MIQUEL ÀNGEL LIMÓN I PONS, Secretari Primer.

ACTIVITATS REALITZADES PER L'INSTITUT MENORQUÍ D'ESTUDIS

PUBLICACIONS

Durant el darrer trimestre de 1991, l'Institut Menorquí d'Estudis ha publicat el *Catàleg d'Arquitectura Contemporània de Menorca III: Sant Lluís*, de Joan-Enric Vilardell Santacana i Nando Pons Vidal, en col·laboració amb el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears i l'Ajuntament de Sant Lluís.

L'IME participà també en l'edició del primer volum de la *Miscel·lània a Jordi Carbonell*, publicat per l'Abadia de Montserrat amb la col·laboració de diverses entitats vinculades a la cultura catalana.

EXPOSICIONS

Arquitectura Contemporània a Menorca: Sant Lluís

Dates: 5 al 12 de desembre de 1991

Lloc: Saló d'actes de l'Ajuntament de Sant Lluís.

A càrrec de Joan Enric Vilardell i Nando Pons.

CONFERÈNCIES

El dia 8 de novembre, a l'Ateneu de Maó se celebrà un homenatge al professor J. Carbonell en reconeixement a la seva intensa i fructífera dedicació al món de les lletres i la cultura catalanes. A l'acte, a més de l'homenatjat, hi assistiren Josep Massot, secretari de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Maria Paredes, Josefina Salord i Andreu Murillo.

El 28 de novembre es presentà a l'Ateneu de Maó la carpeta de fotografies *Menorca* de Toni Vidal, amb la par-

ticipació de Miquel Desclot, Joan F. López Casanovas, Antoni Moll i Josefina Salord.

CURSOS

Jordi Solé i Camardons, professor de llengua i literatura catalanes, impartí el curs *Sociolingüística en l'ensenyament*, que es realitzà els dies 21 i 22 de novembre a l'I.B. Josep M. Quadrado de Ciutadella, organitzat per la Secció de llengua i Literatura de l'IME.

CONVOCATÒRIES

Es féu pública la convocatòria del III Premi d'Investigació sobre Mercadal i Fornells, instituït per l'Ajuntament de Mercadal i dotat amb 200.000 pessetes. Termini de presentació de projectes: 15 de maig de 1992.